

วารสาร
ประชาคม
ประชาคม

JOURNAL OF SCHOLAR COMMUNITY

วัดมหาสวัสดิ์นาคพุฒาราม จังหวัดนครปฐม

ฉบับปฐมฤกษ์

ปีที่ 1 ฉบับที่ 1 เดือน มกราคม - กุมภาพันธ์ 2566

E-ISSN : 2822-1052 (Online)

วารสารปราชญ์ประชาคม

Journal of Scholar Community

ปีที่ 1 ฉบับที่ 1 มกราคม-กุมภาพันธ์ 2566

E-ISSN: 2822-1052 (Online)

ที่ปรึกษา

พระธรรมศากยวงศ์วิสุทธิ์, ดร.

พระมหาวีจิตร กลยานจิตโต, ผู้ช่วยศาสตราจารย์

บรรณาธิการบริหาร

รองศาสตราจารย์ ดร.เกศินี ประทุมสุวรรณ

บรรณาธิการเล่ม

พระมหาอรุณ ปญฺญารุโณ, ดร.

ผู้ช่วยบรรณาธิการ

อาจารย์พีรพัฒน์ พันศิริ

อาจารย์ธนะชัย สามล

อาจารย์ไชยยา เรืองดี

อาจารย์สุพัตรา สันติรุ่งโรจน์

ฝ่ายประสานงานและจัดการ

นายณัฐพล วิทย์เรงชัย

นางสาวภาวพรรณ กิจประเสริฐ

นางสาวณัฐฐา แจ้งอักษร

ออกแบบปก

นายสุริยาทิศ โพธิ์ประสิทธิ์

กองบรรณาธิการ

พระมหาบุญเลิศ อินทปญฺโญ, ศาสตราจารย์ ดร.

พระครูสุนทรธรรมโสภณ, รองศาสตราจารย์ ดร.

พระมงคลธรรมวิธาน, ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.

ศาสตราจารย์ ดร.อภิชัย พันธเสน

ศาสตราจารย์ ดร.บุญทัน ดอกไธสง

ศาสตราจารย์ ดร.ธีรภัทร์ เสรีรังสรรค์

ศาสตราจารย์ ดร.นรินทร์ สังข์รักษา

รองศาสตราจารย์ ดร.อุทัย ดุลยเกษม

รองศาสตราจารย์ ดร.โยธิน แสงวงศ์

รองศาสตราจารย์ ดร.ธีรณรงค์ สกฤตศรี

รองศาสตราจารย์ ดร.สถาพร เริงธรรม

รองศาสตราจารย์ ดร.ภัทรวุฒิ สมยานะ

รองศาสตราจารย์ ดร.อุสา สุทธิสาคร

รองศาสตราจารย์ ดร.วิไลรัตน์ ศิริรินทร์

รองศาสตราจารย์ ดร.สุภาวดี ขุนทองจันทร์

รองศาสตราจารย์เจษฎา บุญมาโฮม

รองศาสตราจารย์ประจวบ ประเสริฐสังข์

รองศาสตราจารย์ พล.ต.ต.ดร.กิตติชนทัต เลอวงศ์รัตน์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.พิทักษ์ ภู่อระกูล

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อัศวินท์ ศาสนพิทักษ์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.พินิตา ภัคดี

ดร.รัชนีชีวาท แซ่ตัน

ดร.เกษภา ผาทอง

ดร.กัญจิรา วิจิตรวัชรารักษ์

แม่ชีบุญช่วย ศรีเปรม, ดร.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วัดเสนหา นครปฐม

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

สถาบันการจัดการเพื่อชนบทและสังคม

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยรังสิต

มหาวิทยาลัยศิลปากร

มหาวิทยาลัยศิลปากร

มหาวิทยาลัยมหิดล

มหาวิทยาลัยมหิดล

สถาบันการจัดการเพื่อชนบทและสังคม

มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่

มหาวิทยาลัยหอการค้าไทย

มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม

วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

โรงพยาบาลตำรวจ สำนักงานตำรวจแห่งชาติ

มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา

มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา

มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้า พระนครเหนือ

มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้า พระนครเหนือ

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

บทบรรณาธิการ

วารสาร “**ปราชญ์ประชาคม**” ปีที่ 1 ฉบับที่ 1 ของเดือนมกราคม-กุมภาพันธ์ 2566 ฉบับปฐมฤกษ์ ได้เสียงตอบรับความไว้วางใจจากนักวิชาการ นักการศึกษา และประชาชนทั่วไปเป็นอย่างดี มีทักทายให้กำลังใจจากช่องทางเพจ Facebook ด้วยกดไลค์และกดแชร์ ก็มากล้น มีขอทราบสถานะวารสารในฐาน TCI ก็มากมาย มีการตั้งคำถามเชิงสังเกตด้วยเหตุผลอวัธวิสัย ก็มี (บ้าง) ซึ่งล้วนเป็นแรงใจสำคัญให้คณะทำงานได้ระมัดระวังข้อบกพร่องที่จะพึงมีและปฏิบัติการสร้างเครือข่ายงานบริการวิชาการให้เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพก่อนนำเสนอสู่สังคมสาธารณะ

วารสารฉบับนี้ มีบางท่านเป็นนักเขียนเกียรติคุณให้การอุปถัมภ์บทความสาระดีเพื่อตีพิมพ์เผยแพร่เป็นปฐมบท เป็นนักเขียนรับเชิญกรณีพิเศษที่มอบบทความให้มาเป็นขวัญฉบับประดิววารสาร โดยที่คณะทำงานได้พิจารณาความเหมาะสมมากกว่าอิงเกณฑ์ที่วางไว้ เพราะถือว่าคุณวุฒิและคุณสมบัติของท่านเหล่านั้น ต่างล้วนมีประสบการณ์งานวิชาการมานานกาลและเป็นปูชนียบุคคลที่ควรค่าต่อการเชิดชูให้คงอยู่เป็นสิริฐานคติสำหรับอนุชนคนรุ่นใหม่

อนึ่ง มีคำถามเชิงคาดหวังประโยชน์ต่างตอบแทนของผู้เขียนที่จะได้รับจากบทความที่ลงพิมพ์เผยแพร่ในวารสาร ความมุ่งหมายครุ่นคิดพินิจคำนึงอย่างถี่ถ้วนตามสิทธิที่ควรได้รับการเขียนงาน และเห็นว่าผู้อื่น (วารสาร) จะเอารัดเอาเปรียบผลงานของตนไปแสวงหาประโยชน์นั้น นับว่าเป็นความสับสนในบทบาทของความเป็นปราชญ์เมธีที่รักต่อการบริการวิชาการ แท้จริงแล้ว หากใครเป็นนักวิชาการโดยจรรยาบรรณ ย่อมต้องมีพันธสัญญา คือ การนำเสนอสาระดีวิทยาการหรือองค์ความรู้ของตนสู่โลกกว้างให้เป็นประโยชน์ต่อมนุษยชน จึงจักได้ชื่อว่าเป็นคุณค่าหรือหน้าที่ของปัญญาชน

การจำแนก “**ประโยชน์ตน** และ **ประโยชน์ท่าน**” ย่อมเป็นไปตามจริต รสนิยม และอุดมการณ์ชีวิตที่แตกต่างกันแต่ละปัจเจกชนบนพื้นฐานของสิ่งแวดล้อมที่กำกับกรอบวิถี ซึ่งการนำเอาหลักคิดแนวพฤติกรรมที่คุ้นชินมาสร้างความคลางแคลงใจ จึงยากแท้ยังถึงสิ่งที่ต้องแจ้ง เพราะคำตอบนั้นแฝงอยู่โดยรู้เช่นเห็นชาติที่ต่างเข้าใจ แครพ และให้เกียรติต่อกัน

กองบรรณาธิการ จึงขอขอบพระคุณทุกท่านที่มีส่วนร่วมต่อการสร้างสรรค์ผลงานวิทยาการ ผู้ทรงคุณวุฒิที่พิจารณากลั่นกรองบทความ และผู้ให้การสนับสนุนแรงใจทั้งในถิ่นใกล้และแดนไกลที่ได้เข้ามาแวะชมเสนอแนะตามช่องทางสื่อต่าง ๆ สะท้อนแนวทางแก้ไขการปฏิบัติงานให้สมบูรณ์มากยิ่งขึ้น และโดยการนี้ คณะทำงานยังคงมุ่งมั่นตั้งปณิธานที่จะดำเนินงานบนฐานของเวทีวิชาการ เป็นสะพานเชื่อมสู่สาธารณชนคนรักการศึกษาเพื่อพัฒนาตนและสังคม แม้ว่าจักมีความผิดพลาดคลาดเคลื่อนในบางประการ ถึงกระนั้น จะส่งเสริมสืบสานงานให้มีคุณภาพตามเกณฑ์มาตรฐานของวารสารและขับเคลื่อนงานของปราชญ์ประชาคมให้เป็นประโยชน์อันไพบูรณ์ของสังคมต่อไป

บรรณาธิการ

สารบัญ

หน้า

บทความวิชาการ

ภูมิปัญญาตะวันตกและตะวันออก	1-11
-----------------------------	------

อภิชัย พันธเสน

ศาสตร์แห่งการตีความและการประยุกต์ในสังคมไทย	12-41
---	-------

เสรี พงศ์พิศ

บทความวิจัย

การปฏิรูปการบริหารงานขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น	42-55
--	-------

ด้วยปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงและศาสตร์พระราชา

สถาพร เริงธรรม

นวัตกรรมเพื่อพัฒนาท้องถิ่นตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง	56-71
---	-------

วรรณา ประยุกต์วงศ์, กิตติคุณ หมุ่มพัยค์, เปล่งสุรีย์ เทียงน้อย, ธนากร เทียงน้อย
และทศพล ปรีชาศิลป์

การสืบสานภูมิปัญญามรดกวัฒนธรรมอาหารท้องถิ่นล้งกาสุกะ	72-82
--	-------

บนแผ่นดินปลายด้ามขวานทองของไทย

รณภพ นพสุวรรณ, จันทิมา เขียวแก้ว และสุจิตรา เปลี่ยนรุ่ง

บทความวิชาการ

ศูนย์เรียนรู้ชุมชนการจัดการปัญหาหมอกควันไฟป่า จังหวัดลำปาง	83-95
--	-------

ศิริพร ปัญญาเสน, ชุตีอร ชอบชื่น, พัฒนา นาคทอง และชุมพล กาไวย์

การเสริมสร้างสัมพันธภาพของครอบครัวตามแนวพุทธในยุควิถีชีวิตใหม่	96-110
--	--------

มานพ นักการเรียน, วิญญู กิณะเสน, บานชื่น นักการเรียน และฉัฐศุภางค์ สารมาศ

แนวทางการประเมินและแนวปฏิบัติในการประเมินผลการประกันคุณภาพ	111-129
--	---------

การศึกษาภายนอกหลังสถานการณ์ COVID-19

วิวุฒิ บุญลอย, นิชาภา เจริญรวย, วิวรรณ เชื้อจิตร, อัมพล เจริญนนท์,

ภรทิพย์ ฉิมพาลี และพรพรหมพรรณ บุญโคกล่าม

กระบวนการพิจารณาบทความ	130
------------------------	-----

ภูมิ

ปัญญาตะวันตกและภูมิปัญญาตะวันออก

อภิชัย พันธเสน^{1*}

รับบทความ: 20 กุมภาพันธ์ 2566 ตอบรับบทความ: 26 กุมภาพันธ์ 2566

บทคัดย่อ

ภูมิปัญญาเป็นสิ่งที่สะท้อนความรู้ของมนุษย์ที่ช่วยให้มนุษย์สามารถดำรงชีวิตและสืบทอดเผ่าพันธุ์มาได้จากอดีตจนถึงปัจจุบัน ความแตกต่างของภูมิปัญญามนุษย์ในแต่ละภูมิภาคมีความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์และสังคม ภูมิปัญญาตะวันออกและภูมิปัญญาตะวันตกในอดีตจนถึงปัจจุบันก็มีลักษณะเช่นนั้น ที่มาของภูมิปัญญาดังกล่าวในระดับสากลเริ่มต้นมาประมาณ 3,000 ปีแล้ว โดยมีจุดเริ่มต้นไม่แตกต่างกันมากนัก เพราะภูมิปัญญาที่สำคัญล้วนเกิดมาในเขตอบอุ่นและนวัตกรรมทางเทคโนโลยีสำหรับมนุษย์ไม่ต่างกันมากนัก แต่เมื่อชนชาติตะวันตกเข้าไปอาศัยในเขตหนาวมากขึ้น ขณะที่ชนชาติตะวันออกอาศัยอยู่บริเวณเขตร้อนเพิ่มขึ้น ภูมิปัญญาตะวันตกจึงมุ่งเอาชนะธรรมชาติด้วยการเน้นการศึกษาภายนอกอย่างลึกซึ้งและพัฒนาเทคโนโลยีเพื่อเอาชนะธรรมชาติที่โหดร้าย ส่วนมนุษย์ในภาคตะวันออกไม่จำเป็นต้องเอาชนะธรรมชาติเนื่องจากสามารถใช้ชีวิตที่สอดคล้องกับธรรมชาติได้อย่างสบาย แต่กลับมีปัญหาความไม่สงบสุข เริ่มจากสังคมครอบครัว จนถึงปัจเจกบุคคล ซึ่งทำให้ต้องมองเข้าไปค้นหาปัญหาจาก “จิต” ของตนเอง เป็นผลให้มีความแตกต่างระหว่างภูมิปัญญาตะวันตกและภูมิปัญญาตะวันออกที่ฝ่ายหนึ่งเน้นเรื่องภายนอกและเทคโนโลยี จึงมีความสามารถในการสร้างนวัตกรรมทางเทคโนโลยี ขณะที่ตะวันออกนั้นพยายามเรียนรู้ภายใน “จิต” ของตนเองและสังคม จะมีความเหนือกว่าทางด้านนวัตกรรมสังคม

ในปัจจุบันนวัตกรรมเทคโนโลยีมีความก้าวหน้ามากขึ้น แต่มนุษย์ก็ยังรู้สึกที่ไม่มีความสุข ทำให้โลกตะวันตกหันมาสนใจความรู้ทางตะวันออกมากขึ้น ขณะที่ตะวันออกเองก็ได้เรียนรู้เรื่องการพัฒนาเทคโนโลยีจากตะวันตกเพิ่มมากขึ้น ในสถานการณ์เช่นนี้จึงยากที่จะจำแนกภูมิปัญญาตะวันตกและภูมิปัญญาตะวันออก แต่มีแนวโน้มที่ภูมิปัญญาทั้งสองภูมิภาคจะเข้ามาสู่จุดที่ใกล้เคียงกันมากขึ้นในอนาคต

คำสำคัญ: ภูมิปัญญา ตะวันตก ตะวันออก

¹ ศาสตราจารย์ ดร. ประจำวิทยาลัยนวัตกรรมสังคม มหาวิทยาลัยรังสิต

* อีเมล: apichaiapun@hotmail.com

Western and Eastern Wisdom

Apichai Puntasen^{1*}

Received: February 20, 2023 Accepted: February 26, 2023

Abstract

Human wisdom normally reflects human knowledge that enables human beings to continue with their own existence from the very beginning until currently and possibly beyond. Differences among human wisdom in different regions depend very much on different locations and human societies. Around 3,000 years ago most prominent wisdom emerged along the so called “warm climate” on earth. While technologies developed by human beings were not as much advance, such questions about ideal society and good life received similar answers for both Westerners and Easterners.

Soon as the Westerners moved northward into the cold climate, while Easterners moved down more toward the equator, their way of lives began to change. The Westerners must survive the cold climate by controlling harsh nature while the Easterners found themselves living in the paradise, yet they were not comfortable with what went on among human societies, communities as well as their own human experiences. Some looked for internal causes of the problems within human bodies themselves, human ‘mind’. In a similar vain, the Westerners developed their skills of “technological innovation” to overcome less comfortable nature and environment for them. While the Easterners seemed to understand more about human nature and human mind that would lead to happy human communities and societies. They were better at the so called, “social innovation”.

The current revolution of communication technology and human knowledge have blurred the West-East distinction. Most of them are trying to investigate on the concept of good life from both mind-based and neuroscientific aspects, the inside as well as outside investigation of a complete functioning of human beings.

Keywords: Wisdom, Western, Eastern

¹ Professor Dr., College of Social Innovation, Rangsit University

* Email: apichaipun@hotmail.com

บทนำ

สิ่งที่เรียกว่า “อารยธรรมตะวันตก” และ “อารยธรรมตะวันออก” นั้น คำว่า “อารยธรรม” แยกได้เป็นสองคำ คือ “อารยะ” หรือ ความเจริญก้าวหน้า ส่วน “ธรรมะ” ก็คือ ธรรมชาติหรือสภาวะตามธรรมชาติ ดังนั้น “อารยธรรม” จึงหมายถึง ความเจริญก้าวหน้าที่เกิดขึ้นจากธรรมชาติหรือภูมิประเทศ หรือจะให้กว้างและครอบคลุมยิ่งขึ้นก็คือ ภูมิสังคมของภูมินาคนั้น ๆ ซึ่งในที่นี้ก็คือ ภูมิภาคของโลกซีกตะวันตกและตะวันออก โดยที่คำดังกล่าวบัญญัติขึ้นจากภูมิภาคของโลกที่มองว่ายังมีอีกภูมิภาคหนึ่งของโลกอยู่ทางทิศตะวันออกของตน พวกเขาจึงเรียกภูมิภาคของตนเองว่าตะวันตก เช่นเดียวกับคำว่า “ภูมิปัญญาตะวันตก” และ “ภูมิปัญญาตะวันออก” คำว่า “ภูมิ” หมายถึง สภาพทางภูมิศาสตร์ ประกอบกับสภาพแวดล้อมทางสังคม แต่มักจะมีคำอธิบายว่าแท้ที่จริงสังคมหรือบริบททางสังคมก็เป็นผลจากสภาพภูมิศาสตร์ ซึ่งความแตกต่างที่ปรากฏชัด คือ ความแตกต่างในเรื่องฤดูกาล เนื่องจากข้อเท็จจริงที่ว่าโลกหมุนรอบดวงอาทิตย์ แกนของโลกมิได้ตั้งตรง ขณะที่หมุนไปในแต่ละรอบ โลกก็หมุนรอบตัวเองด้วย ประกอบกับในโลกเองก็มีดิน น้ำ อากาศ ที่มีปฏิสัมพันธ์แสงอาทิตย์ที่ส่องมายังโลกแตกต่างกัน ทำให้เกิดเป็นความร้อน หนาว รวมทั้งสภาพดิน ฟ้า อากาศ และฤดูกาลที่แตกต่างกัน สิ่งมีชีวิตทั้งหลายรวมทั้งมนุษย์ ถ้าต้องการจะมีชีวิตอยู่ได้โดยไม่ต้องรับผลกระทบมากนัก ก็จะต้องปรับตัวให้สอดคล้องกับความแตกต่างในเรื่องดิน ฟ้า อากาศเหล่านี้ ก่อให้เกิดเป็นวิถีชีวิต สังคม และวัฒนธรรม ซึ่งได้พัฒนาต่อไปเป็นกฎเกณฑ์ กติกาทางสังคม

ดังนั้นคำว่า “ภูมิศาสตร์” ย่อมสะท้อนความแตกต่างทางสังคมเอาไว้ด้วยอยู่แล้ว แต่อาจจะไม่ทั้งหมด เพราะในบางส่วนเมื่อมนุษย์ได้อยู่ร่วมกันในสังคมและเรียนรู้เพิ่มเติมที่จะอยู่ร่วมกันโดยหลีกเลี่ยงความขัดแย้ง ทุกกรณีที่อาจจะเกิดขึ้นโดยไม่จำเป็น ก็อาจจะตั้งกฎเกณฑ์ กติกาของการอยู่ร่วมกัน โดยไม่จำเป็นจะต้องเป็นผลจากความแตกต่างของดิน ฟ้า อากาศ ดังนั้นการใช้คำว่า “ภูมิสังคม” จึงอาจจะมีความจำเป็นที่ให้ความหมายครอบคลุมมากกว่าอิทธิพลที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ

ส่วนคำว่า “ปัญญา” นั้น หมายถึง องค์ความรู้ซึ่งเป็นความรู้ที่สะท้อนความเป็นจริงตามธรรมชาติของสรรพสิ่ง ทั้งนี้เพราะความรู้ที่ไม่สะท้อนความเป็นจริงตามธรรมชาติของสรรพสิ่งทั้งหลายย่อมเป็นความรู้ที่มนุษย์คิดหรือจินตนาการเอาเอง เป็นความรู้ที่ไม่สอดคล้องกับความเป็นจริง หรือเป็นความรู้ไม่จริง ในลักษณะเช่นนี้เมื่อมนุษย์ได้เผชิญความจริงตามธรรมชาติก็จะเกิดเป็นความขัดแย้ง ไม่สามารถปรับตัวให้อยู่รอดในธรรมชาติได้ ทั้งนี้เพราะธรรมชาติมีอำนาจและขนาดที่มีความรุนแรงมากกว่าความสามารถอันมีจำกัดในการดำรงชีวิตของมนุษย์มากนัก

ดังนั้นคำว่า “ภูมิปัญญา” จึงสะท้อนความรู้ของมนุษย์ที่จะช่วยให้สามารถดำรงชีวิตได้โดยไม่มี ความขัดแย้งกับธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม รวมทั้งการสร้างกฎเกณฑ์ หรือกฎกติกาทางสังคมที่ทำให้มนุษย์สามารถสืบต่อเผ่าพันธุ์มาตั้งแต่ยุคที่มนุษย์อุบัติขึ้นในโลกนี้ และดำรงรักษาเผ่าพันธุ์มาได้จนถึงปัจจุบัน ส่วนภูมิปัญญาดังกล่าวจะดำรงอยู่สืบต่อไปในอนาคตด้วยหรือไม่ เป็นสิ่งที่มนุษย์ในยุคต่อ ๆ ไปในอนาคตจะต้องเป็นผู้ตอบคำถามเหล่านี้

ภูมิปัญญาตะวันตกและภูมิปัญญาตะวันออกคืออะไร

ถึงแม้จะมีคำว่าอารยธรรมตะวันตกและอารยธรรมตะวันออกที่สะท้อนถึงวิถีชีวิต การดำรงชีวิต ตลอดจนภาษา ขนบธรรมเนียม ประเพณี รวมทั้งสิ่งก่อสร้างและสถาปัตยกรรมที่แตกต่างกัน

แต่ก็มีคำถามว่า ภูมิปัญญาตะวันตกและภูมิปัญญาตะวันออกมีอยู่จริงหรือ

เพราะมนุษย์ทุกวันนี้มีความก้าวหน้าทางวิทยาการมากมาย สามารถไปมาหาสู่กันได้ เรียนรู้ความคิด และความเข้าใจของกันและกันได้ มีการนำเอาความรู้ ความคิดของผู้ที่มีความแตกต่างทางด้านภูมิสังคมมา ประยุกต์ใช้ด้วยกันได้ รวมทั้งมีผู้ที่มีความเชื่อว่าในโลกนี้ไม่มีอะไรดี อะไรชั่ว ไม่มีอะไรถูก ไม่มีอะไรผิด สิ่งที่เราเรียกว่า “ความรู้” ทั้งหมดเป็นเพียง “วาทกรรม” คือ กระแสความคิดที่หลากหลาย ซึ่งถ้า “วาทกรรม” ใดมีความโดดเด่นก็จะได้รับการยอมรับในวงกว้างกลายเป็น “วาทกรรมหลัก” ในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่ง ซึ่งจะยืนยันเพียงใดก็ขึ้นอยู่กับคนเป็นจำนวนมากว่าจะยอมรับวาทกรรมนั้นอย่างต่อเนื่องหรือไม่ และหากวันใดวาทกรรมดังกล่าวหมดความนิยมและถูกแทนที่ด้วยวาทกรรมใหม่ วาทกรรมนั้นก็จะเลือนหายไปในที่สุด ด้วยเหตุนี้การแบ่งแยกเป็นภูมิปัญญาตะวันตกและภูมิปัญญาตะวันออกจึงไม่มีประโยชน์อะไร

ถึงแม้ผู้ที่ใช้คำว่า “วาทกรรม” มาเป็นเหตุผลหลักในการไม่ยอมรับว่าภูมิปัญญาตะวันตกและภูมิปัญญาตะวันออกมีอยู่จริง และ “วาทกรรม” เถานั้นที่จะยืนยันอยู่ต่อไปในอนาคต แต่คำอธิบายดังกล่าวเป็นผลของวิวัฒนาการทางสังคมและเทคโนโลยีที่เกิดขึ้นในโลก รวมทั้งการใช้ “วาทกรรม” มาเป็นกรอบในการอธิบายมิได้ให้ความสำคัญและมีความเข้าใจ รวมทั้งเหตุผลในการดำรงชีวิตที่แตกต่างกัน ถ้าหากให้ความสนใจเฉพาะแต่ “วาทกรรม” จะทำให้มองข้ามความสำคัญและสติปัญญาของความเป็นมนุษย์ไปได้ จึงจำเป็นที่จะต้องย้อนกลับไปทบทวนถึงที่มาของความรู้เพื่อการอยู่รอดของมนุษย์ตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบัน เพื่อที่จะได้เข้าใจแนวโน้มในอนาคตโดยไม่ผิดไปจากความเป็นจริงมากนัก

ความจริงการจำแนกเป็น “ภูมิปัญญาตะวันตก” และ “ภูมิปัญญาตะวันออก” นั้น เป็นการจำแนกอย่างกว้าง ๆ ตามสภาพภูมิศาสตร์ และดิน ฟ้า อากาศ เถานั้น แต่ส่วนที่อยู่ระหว่างตะวันตกและตะวันออกยังมี “ตะวันออกกลาง” ซึ่งก็มีลักษณะเฉพาะตัวและมีลักษณะของการมีส่วนร่วมของทั้งภูมิปัญญาตะวันตกและภูมิปัญญาตะวันออกด้วย

เนื่องจากจุดเน้นในบทความนี้จะเน้นสภาพภูมิศาสตร์ซึ่งสะท้อนออกมาในรูปดิน ฟ้า อากาศ จะเริ่มต้นด้วยการให้คำจำกัดความที่ค่อนข้างมีความเฉพาะเจาะจงคือ ตะวันตก หมายถึง ภูมิภาคในเขตอบอุ่นและเขตร้อนของโลกที่ชาวตะวันตกอาศัยอยู่ในภูมิภาคแถบนี้เป็นส่วนใหญ่ ส่วนตะวันออก หมายถึง ภูมิภาคในเขตร้อนที่มีอิทธิพลของมรสุมพัดผ่านและเขตอบอุ่นซึ่งเป็นพื้นที่ที่คนตะวันออกส่วนใหญ่อาศัยอยู่ ในขณะเดียวกันก็มีภูมิภาคในเขตร้อนแต่มีลักษณะแห้งแล้ง พื้นดินส่วนมากเป็นทะเลทราย แต่ก็มีบางส่วนอยู่ในเขตอบอุ่นด้วย ภูมิภาคแถบนี้อาจจะเรียกว่า “ตะวันออกกลาง” ซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยของชาวอาหรับซึ่งเป็นชาวเอเชียกลางเป็นส่วนใหญ่

เหตุที่มีการจำแนกในลักษณะเช่นนี้เพราะบริเวณเหล่านี้คือบริเวณที่อารยธรรมของมนุษย์ในยุค 5,000 ปีที่ผ่านมาวิวัฒนาการทางภูมิปัญญาที่สืบเนื่องกันมาจนถึงโลกในยุคปัจจุบันเป็นส่วนใหญ่ ขณะที่พื้นที่ทวีปอเมริกา อาฟริกาตอนใต้ของทะเลทรายสะฮารา และออสเตรเลีย รวมทั้งอาร์กติกและแอนตาร์กติกเป็นบริเวณที่มนุษย์ส่วนใหญ่รู้จักและให้ความสำคัญเพียงไม่เกิน 300-400 ปีที่ผ่านมา

ความสัมพันธ์ระหว่างพัฒนาการทางความคิดของมนุษย์และสภาพดิน ฟ้า อากาศ

พื้นที่ที่มนุษย์ถือว่ามีความอุดมสมบูรณ์ ประกอบด้วยการมีฤดูกาลครบทั้ง 4 ฤดูกาล คือ ฤดูใบไม้ผลิ ฤดูร้อน ฤดูใบไม้ร่วง และฤดูหนาว มีอาหารการกินค่อนข้างจะอุดมสมบูรณ์ ธรรมชาติไม่โหดร้ายกับชีวิตมนุษย์มากนักเหมือนเช่นเขตหนาวและเขตทะเลทราย คือ พื้นที่ในเขตอบอุ่น ส่วนประเทศในเขตร้อนอยู่ภายใต้อิทธิพลมรสุมมักเป็นพื้นที่ที่มีฝนตกชุกในแต่ละปี ถึงแม้จะมีอากาศร้อนแต่ก็ไม่ขาดแคลนอาหาร สามารถปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์ที่เหมาะสมได้ตลอดทั้งปี จึงมีความอุดมสมบูรณ์ในด้านอาหารไม่แพ้เขตอบอุ่น แต่อาจจะต้องปรับตัวให้เข้ากับสภาพน้ำท่วมและน้ำแล้งบ้าง

ในช่วง 3,000 ปีที่ผ่านมา ภายหลังจากที่มนุษย์ได้ตั้งถิ่นฐาน เกิดมีอารยธรรม สร้างเมืองของตนและมีการปกครองในลักษณะนครรัฐและจักรวรรดิต่าง ๆ ประกอบกับวิถีชีวิตที่ไม่รีบเร่งจนเกินไป มนุษย์ไม่ต้องต่อสู้กับสงครามและภัยธรรมชาติตลอดเวลา มนุษย์ได้มีโอกาสอยู่กับตัวเอง พิจารณาถึงชีวิตตนเอง ชีวิตในอุดมคติ และสังคมมนุษย์ในอุดมคติควรจะเป็นอย่างไร ช่วงนี้จึงได้มีนักปราชญ์ของโลกที่อาศัยอยู่ในเขตอบอุ่นได้เสนอความคิดและสืบทอดความรู้ดังกล่าวสืบทอดกันมา ซึ่งปราชญ์ที่ได้ถือกำเนิดขึ้นมาในยุคนั้นมีทั้งประเทศกรีกที่ถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของยุโรปในตะวันออกกลาง ในส่วนที่เป็นประเทศอินเดียและจีนในปัจจุบัน

คำถามที่ถามกันก็คือ ชีวิตที่ดีควรจะเป็นอย่างไร สังคมในอุดมคติควรจะเป็นอย่างไร หรือมนุษย์กับธรรมชาติควรจะมีความสัมพันธ์กันแบบไหน ชีวิตจึงมีความสุข ทั้งนี้เพราะในพื้นที่เขตอบอุ่นและในเขตร้อนชื้น ธรรมชาติได้ให้ทุกสิ่งทุกอย่างที่เอื้อต่อการมีชีวิตอย่างไม่มีปัญหาแก่มนุษย์อยู่แล้ว ถ้าหากในสถานการณ์เช่นนั้นมนุษย์ยังมีปัญหา ปัญหานั้น ๆ เกิดมาจากเหตุใด และจะแก้ปัญหานั้นได้อย่างไร

คำตอบกว้าง ๆ สำหรับคำถามเหล่านี้คือการใช้ชีวิตให้สอดคล้องกับธรรมชาติ คือการที่ทุกอย่างในธรรมชาติมีความแตกต่างกันในลักษณะที่เป็นข้อขัดแย้ง มีมืด มีสว่าง มีดำ มีขาว มีเพศชายและหญิง ทำอย่างไรจึงทำให้คู่ตรงข้ามอยู่ร่วมกันอย่างสมดุลในลักษณะประสานกลมกลืนกันไป อย่างเช่นคำสอนในลัทธิเต๋า หรือการเน้นการใช้ชีวิตแบบมีสติปัญญา ไม่ใช่ชีวิตในลักษณะสุดโต่งที่มีใช้ทางแห่งปัญญา เช่น คำสอนในพุทธศาสนา หรือใช้ชีวิตบนพื้นฐานของความเป็นนักปราชญ์ซึ่งเน้นการมีสติปัญญาและรักศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์โดยไม่จำเป็นต้องมีทรัพย์สินเงินทองเป็นจำนวนมากแบบของกรีก

แต่ในขณะเดียวกันในบริเวณที่มีการกดขี่เอาผู้คนไปเป็นทาส หรือในพื้นที่ที่ธรรมชาติไม่เอื้อเฟื้อ เช่น ในฤดูหนาวก็ไม่สามารถอยู่ได้เพราะพื้นที่ถูกปกคลุมด้วยหิมะเป็นเวลานาน หรือพื้นที่แห้งแล้งเกินไป อยู่ได้ยาก มีลักษณะเป็นทะเลทราย จำเป็นต้องพึ่งและขอพรต่อพระผู้เป็นเจ้า ผู้มีอำนาจเหนือสิ่งเหล่านี้ที่จะช่วยคล

บันดาลให้ ขณะเดียวกันก็ต้องพยายามช่วยตัวเองด้วยการเตรียมตัวให้พร้อมและเอาชนะธรรมชาติให้ได้ในที่สุด เพื่อที่จะสามารถอยู่รอดได้ในบริเวณที่ธรรมชาติไม่ปรารถนาคือชีวิตมนุษย์เท่าที่ควร

ดังนั้นในแง่ของศาสนาในกรณีที่เป็นภูมิปัญญาตะวันออก คือประเทศที่อยู่ในเขตร้อนชื้นและเขตอบอุ่น การอยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างสมดุล ใช้ชีวิตบนเส้นทางสายกลาง ไม่สุดโต่งไปในทางที่ไม่เกิดปัญหาหรือเข้าใจความเป็นจริงตามธรรมชาติของสิ่งนั้น อาจจะกล่าวได้ว่าเป็นภูมิปัญญาตะวันออกที่มีวิวัฒนาการมาจากสภาพดิน ฟ้า อากาศ ดังกล่าว

ส่วนภูมิภาคในเขตที่ดิน ฟ้า อากาศ ไม่อำนวย เช่น มีฤดูหนาวที่ยาวนานเกินไป หรือมีความแห้งแล้งจากภูมิประเทศที่เป็นทะเลทราย ทางรอดคือจะต้องพยายามพึ่งตนเองด้วยการดัดแปลงธรรมชาติ รวมถึงการเอาชนะธรรมชาติ ที่สำคัญจะต้องสร้างระเบียบวินัยในชีวิต เพราะถ้าไม่มีระเบียบวินัยจะเผชิญกับความท้าทายจากธรรมชาติไม่ได้ และที่เจ๋งกว่านั้นจะต้องได้รับพรจากพระผู้เป็นเจ้าผู้ทรงอิทธิฤทธิ์เหนือธรรมชาติเหล่านั้น แต่ถ้าพระองค์ไม่ทรงเมตตาก็ต้องปล่อยให้ชีวิตอยู่ในพระหัตถ์ของพระองค์ เพราะพระองค์เป็นผู้ทรงในทุกสิ่งทุกอย่างดีที่สุดในที่สุด

จากจุดเริ่มต้นประมาณ 3,000 กว่าปีที่ผ่านมา รวมทั้งวิวัฒนาการทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง รวมทั้งวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีทำให้เกิดความคิดที่แตกออกเป็นสองขั้วที่สรุปได้ว่า การที่มนุษย์จะมีชีวิตที่ดีได้จะต้องมองออกไปข้างนอกเพื่อพัฒนาความรู้ด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีมาเพื่อเอาชนะธรรมชาติ เพื่อมาช่วยทำให้มนุษย์มีชีวิตที่ดีขึ้น หรือมีคุณภาพของชีวิตที่ดีขึ้น ซึ่งก็ได้ขัดแย้งกับวัตถุประสงค์ของพระผู้เป็นเจ้าผู้ทรงสร้างมนุษย์ขึ้นมาเพื่อเอาชนะอุปสรรคทุกอย่าง แต่มีข้อจำกัดมิให้มนุษย์กระทำตัวเสมือนเป็นพระผู้เป็นเจ้าเสียเอง เพราะมนุษย์มิได้มีญาณทัศนะที่สมบูรณ์เท่าพระองค์ ซึ่งอาจจะกล่าวได้ว่าความคิดแบบนี้เป็น “ภูมิปัญญาตะวันตก”

อีกขั้วหนึ่งมองว่ามนุษย์เป็นผลผลิตอย่างหนึ่งของธรรมชาติซึ่งมีความเชื่อมโยงกับส่วนอื่น ๆ ที่เหลือคือทั้งสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิต การอยู่ร่วมกันอย่างเกื้อกูลกันโดยไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกันจะทำให้ทุกฝ่ายอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุข และการที่มนุษย์จะทำหน้าที่เช่นนี้ได้ มนุษย์จะต้องรู้จักตนเอง มองเข้าไปในตนเอง ทำให้ตนเองมีจิตและสติปัญญาที่เป็นอิสระ ไม่ถูกครอบงำด้วยกิเลสตัณหาและอุปาทานทั้งปวง มนุษย์ก็จะสามารถเข้าถึงความรู้ที่แท้จริงได้ ซึ่งอาจจะกล่าวได้ว่าความคิดแบบนี้เป็น “ภูมิปัญญาตะวันออก”

ส่วนความคิดที่จัดอยู่ระหว่างขั้วทั้งสองอาจจะเรียกได้ว่าเป็น “ภูมิปัญญาตะวันออกกลาง” ซึ่งอยู่ในเขตร้อนที่แห้งแล้งหรือเขตทะเลทราย รวมทั้งเลยขึ้นไปถึงเขตอบอุ่น ความยากลำบากของชีวิตในพื้นที่ร้อนที่แห้งแล้งทำให้ต้องมองหาเมตตาจากพระผู้เป็นเจ้า พร้อมกับพยายามพึ่งตนเองและพยายามเอาชนะธรรมชาติที่โหดร้ายเท่าที่จะทำได้แล้ว จุดต่างของกลุ่มนี้ที่แตกต่างจากกลุ่มแรกหรือที่เรียกว่าภูมิปัญญาตะวันตกก็คือ ความเป็นชุมชนสูง เหมือนกับภูมิปัญญาตะวันออกเพราะอยู่ในเขตร้อน สามารถพึ่งพาอาศัยกัน ความเป็นปัจเจกบุคคลน้อยกว่า รวมทั้งการเอื้อเฟื้อแบ่งปันระหว่างผู้ที่มีมากกว่ากับผู้มีน้อยกว่า อีกทั้งมีความเคร่งครัดในกติกาชุมชนหรือสังคมสูงกว่า มิฉะนั้นจะอยู่รอดยาก

ผลของสภาพดิน ฟ้า อากาศ ต่อภูมิปัญญา

การที่มนุษย์ต้องมีชีวิตรอดในช่วงฤดูหนาวอันยาวนาน การเตรียมความพร้อมเพื่อให้อยู่รอดได้ท่ามกลางความหนาวเย็นเป็นเวลานานเป็นสิ่งจำเป็น ไม่ว่าจะเป็นการสะสมเสบียงอาหาร เสื้อผ้า และเชื้อเพลิงที่จะช่วยให้ความอบอุ่น เพราะเมื่อถึงฤดูหนาวเป็นฤดูกาลที่ต่างคนต่างครอบครัวจะต้องแยกกันอยู่ ครอบครัวจึงเป็นสิ่งสำคัญ การเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนเพื่อให้ตนเองมีชีวิตรอดเป็นเรื่องปกติของทุกคนและทุกครอบครัวในฤดูหนาวอันยาวนาน การมีเวลาอยู่กับตัวเองและครอบครัวจึงมีมาก การหาความรู้จากการอ่านและถ่ายทอดความรู้ด้วยการเขียน ตลอดจนบันทึกสิ่งที่เป็นความรู้จึงเป็นเรื่องปกติ และในเมื่อการเอาชนะธรรมชาติที่ค่อนข้างจะโหดร้ายจะช่วยให้ชีวิตดีขึ้น การคิดหาหนทางที่จะช่วยให้ตนเองและครอบครัวมีชีวิตที่ดีขึ้นเป็นสิ่งที่ดีและจำเป็นสำหรับชีวิต การศึกษาปัจจัยภายนอกที่มีผลกระทบต่อตัวเองและครอบครัวเป็นเงื่อนไขที่จำเป็นสำหรับการมีชีวิตที่ดี เพราะไม่สามารถอยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างกลมกลืนโดยไม่ต้องทำอะไรมากนัก

ลักษณะดังกล่าวเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ภูมิปัญญาตะวันตกมีความก้าวหน้าในความรู้เกี่ยวกับโลกภายนอก โดยเฉพาะอย่างยิ่งสภาพธรรมชาติรอบตัวที่สามารถสังเกตเห็นได้ รวมทั้งมีการพัฒนานวัตกรรมหรือสิ่งประดิษฐ์คิดค้นใหม่ หรือที่เรียกกันว่า “นวัตกรรมเทคโนโลยี” เพื่อให้ตนเองและครอบครัวมีชีวิตที่ดีขึ้น ดังนั้นลักษณะเด่นของภูมิปัญญาตะวันตกคือ ความรู้ ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีที่มีเหนือกว่าภูมิปัญญาตะวันออก หรืออาจจะกล่าวได้ว่าภูมิปัญญาตะวันตกมีส่วนสำคัญในการสร้าง “นวัตกรรมเทคโนโลยี”

ในขณะที่คนในโลกตะวันออกไม่ต้องเผชิญกับอากาศหนาวเหน็บ มีพืชพันธุ์ธัญญาหาร ตลอดจนเนื้อสัตว์ที่สามารถหาเพื่อการบริโภคได้ตลอดทั้งปี ครอบครัวและชุมชนมีความสำคัญสำหรับการดำรงชีวิตไม่ต่างกัน ความรู้ที่ได้ส่วนมากจะมาจากการสนทนาแลกเปลี่ยนแทนการอ่านเขียน แต่ถึงแม้จะเปรียบเทียบเหมือนกับการมีชีวิตอยู่บนสวรรค์ โดยปัญหาความเดือดร้อนหรือความทุกข์จากธรรมชาติมีไม่มาก แต่ชีวิตในสังคมก็มิได้มีความสุขหรือสงบอย่างราบเรียบตลอดเวลา มีการต่อสู้ แข่งชิงและทำร้ายกันด้วยอาวุธในรูปแบบต่าง ๆ จนไปถึงสถานการณ์สงคราม สิ่งเหล่านี้ทำให้คนในภูมิภาคตะวันออกต้องย้อนกลับมาวิเคราะห์ความเป็นไปของสังคม ชุมชน ครอบครัว รวมทั้งหน่วยย่อยกว่านั้นก็คือ ปังเจกบุคคล รวมทั้งผู้มีปัญญาความสามารถที่สูงกว่าผู้อื่นก็พยายามวิเคราะห์เข้าไปถึงกระบวนการทำงานภายในของตัวมนุษย์เองในส่วนที่เรียกว่า “จิต” ของมนุษย์นั่นเอง และปัญหาทั้งหลายทั้งปวงนั้นเกิดจาก “จิต” ของมนุษย์ที่ถูกครอบงำด้วยกิเลสซึ่งประกอบด้วย ความรู้ที่ไม่จริงตามธรรมชาติของสิ่งต่าง ๆ บางทีอาจจะเรียกว่า “โมหะ” หรือความหลงผิด หรือบางครั้งอาจจะเรียกว่า “อวิชชา” คือความไม่รู้จริง ซึ่งมีส่วนนำไปสู่กิเลสตัวอื่น ๆ คือ “โทสะ” หรือความโกรธ อันเกิดจากการหลงผิดคิดว่าความโกรธจะช่วยให้ตนเองสะใจ และอาจจะสร้างความเจ็บช้ำน้ำใจให้แก่ผู้ที่ทำให้ตนเกิดโทสะ ทั้งที่ความจริงแล้วการเกิดโทสะก็การทำร้ายตนเอง หรือกิเลสอีกชนิดหนึ่งคือ ความโลภอยากมี อยากได้ทุกอย่างเกินความจำเป็น รวมทั้งด้วยวิธีการทุกชนิดที่ไม่ถูกต้อง โดยหวังว่าเมื่อได้มาแล้วชีวิตจะมีความสุขมากขึ้น แต่ทันทีที่ความโลภเหล่านั้นเกิดก็จะกลายเป็นความรู้สึกร้าวร้าวแผลลใจผู้ที่เกิดความโลภนั่นเอง

นอกจากนั้นอาจจะเกิดจากตัณหา คือความอยากได้ อยากมี และอุปาทาน คือความยึดมั่น ถือมั่นในเรื่องที่ผิด สิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นมาโดยที่บุคคลผู้นั้นไม่รู้ตนเองเลย เพราะเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วมากโดยที่คนส่วนใหญ่ไม่สามารถรู้เท่าทันความคิดของตน

โดยสรุป ความรู้ที่เกี่ยวกับสังคม ชุมชน รวมทั้งจิตของตนเอง คือ “ภูมิปัญญาตะวันออก” แต่โดยทั่วไปความรู้ที่เด่นสำหรับภูมิปัญญาตะวันออกคือความเข้าใจในความเป็นมนุษย์ โดยที่ส่วนใหญ่ก็ยังคงมีได้มีความรู้เรื่อง “จิต” อย่างลึกซึ้งนัก ความรู้ประเภทนี้ถ้าสามารถประกอบสร้างขึ้นมาได้ใหม่เพื่อใช้แก้ปัญหาของสังคมมนุษย์อาจจะเรียกได้ว่าเป็น “นวัตกรรมสังคม”

ธรรมชาติของมนุษย์ที่ไม่เกี่ยวกับปัจจัยภายนอก

เท่าที่ได้กล่าวมาทั้งหมดที่พยายามจำแนกภูมิปัญญาตะวันตกและภูมิปัญญาตะวันออก เป็นการพิจารณาปฏิกริยาโต้ตอบระหว่างความเป็นมนุษย์กับสภาพภูมิสังคม หรือกล่าวโดยย่อคือ สภาพดิน ฟ้า อากาศ และสภาพแวดล้อมจากสังคมมนุษย์ด้วยกัน แต่ยังมีประเด็นอีกประเด็นหนึ่งที่จะนำมาพิจารณาประกอบด้วย คือ ธรรมชาติของความเป็นมนุษย์

ถึงแม้จะกล่าวถึงวิวัฒนาการของมนุษย์ในช่วงระยะเวลาที่ผ่านมา คือประมาณ 5,000 ปี ได้มีการเกิดนวัตกรรมทางเทคโนโลยีเพื่อช่วยให้ชีวิตมนุษย์มีความสะดวกสบายมากยิ่งขึ้น มีผลให้สภาพแวดล้อมตลอดจนชีวิตความเป็นอยู่ของมนุษย์ในปัจจุบันเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมาก แต่ในช่วงระยะเวลาดังกล่าว ธรรมชาติของมนุษย์กลับเปลี่ยนแปลงไปน้อยมาก หรืออาจจะเรียกว่าไม่เปลี่ยนแปลงเลยก็ได้ ต่างกับนวัตกรรมเทคโนโลยีเมื่อเกิดเทคโนโลยีใหม่ เทคโนโลยีที่เก่ากว่า ล้าสมัยกว่าจะถูกกลืนไปโดยปริยาย หรืออาจจะกล่าวได้ว่าเทคโนโลยีใหม่ทำลายล้างเทคโนโลยีเก่า แต่ในเมื่อธรรมชาติของมนุษย์เปลี่ยนแปลงไปน้อยมาก ทำให้ความรู้ประเภทภูมิปัญญาตะวันออกไม่เก่าและล้าสมัยไปด้วย เพียงแต่ต้องปรับให้ทันกับบริบทใหม่ ๆ ที่เปลี่ยนแปลงไปเท่านั้น ดังนั้นคำสอนเด่น ๆ ที่เกิดขึ้นมากกว่า 3,000 ปี ก่อนหน้านี้ ก็ยังคงไม่ล้าสมัยและนำมาปรับปรุงใช้ให้สมสมัยได้

สิ่งที่พิสูจน์ว่าธรรมชาติของมนุษย์ไม่เปลี่ยนแปลงมากนัก ไม่ว่ามนุษย์ผู้นั้นจะอยู่ในสภาพแวดล้อมธรรมชาติเช่นใดก็ตาม มีธรรมชาติของมนุษย์หลายอย่างที่ไม่เปลี่ยนแปลงไปตามสภาพภูมิอากาศและกาลเวลา สิ่งหนึ่งที่มนุษย์ทุกคนมีเหมือนกันไม่ว่าจะอธิบายออกมาด้วยภาษาใดก็ตาม มนุษย์ไม่ต้องการเผชิญความ “ทุกข์” หรือ “ความเจ็บปวด” หรือ “ความบีบคั้น” กล่าวอย่างกว้าง ๆ คือ ความไม่สบายกาย ความไม่สบายใจ แต่ปัญญาที่มนุษย์ส่วนใหญ่มักจะตอบไม่ได้ คือ “ความไม่สบายกาย ไม่สบายใจ” เหล่านั้นมีสาเหตุมาจากอะไรและจะแก้ไขได้อย่างไร

มนุษย์ทุกคนพึงปรารถนาสิ่งที่เรียกว่า “ความสุข” แต่มนุษย์ส่วนใหญ่ต่างไม่ทราบ ว่า “ความสุข” หรือ “ความสุขที่แท้จริง” ซึ่งมีความหมายต่างจาก “ความสุข” คืออะไร มักจะมีคำอธิบายแตกต่างกันเป็นอันมาก ที่สำคัญภาวะที่เรียกว่า “ความสุข” นั้นมักจะเป็นภาวะที่เป็นประสบการณ์สั้น ๆ ในชีวิต คือเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นและ

ดำรงอยู่ในระยะเวลาที่สั้นมาก หลังจากนั้นความรู้สึกดังกล่าวก็ค่อย ๆ จางหายไป ไม่มีความจริงยั่งยืน แต่ในขณะเดียวกันเมื่อเกิดคิดถึง “ความสุข” ดังกล่าว มนุษย์จะต้องใช้เวลาและความพยายามอย่างมากที่จะไขว่คว้าหรือหาสิ่งนั้น ๆ มาให้ได้ ซึ่งไม่แน่ว่าในกระบวนการแสวงหาดังกล่าวจะพบเจอกับความทุกข์จนนับครั้งไม่ถ้วนหรือไม่

แต่สิ่งที่ทุกคนยอมรับก็คือ ขณะที่มีการตั้งใจและความเพียรพยายามที่จะทำอะไรสักอย่างที่มีมนุษย์คิดว่าเป็นสิ่งที่ดีสำหรับชีวิต ในช่วงที่เขายังมีความตั้งใจ ลงมือกระทำด้วยความเพียรพยายาม เขาจะไม่ประสบ “ความทุกข์” ความทุกข์จะบังเกิดต่อเมื่อเขาเลิกมีความศรัทธาในสิ่งนั้น ไม่สมหวัง หรือสิ้นหวัง ความทุกข์จะเป็นฝ่ายบังเกิดขึ้นมาแทนที่ ดังนั้นในความเป็นจริง “ความสุข” หรือ “ความทุกข์” ย่อมขึ้นอยู่กับ “จิต” ของมนุษย์ผู้นั้น เขาจะต้องรู้วิธีฝึกจิตของเขาถ้าไม่ต้องการที่จะประสบกับความทุกข์ แต่เขาจะรู้หรือเข้าใจในเรื่อง “จิต” ได้อย่างไร และจะต้องไปฝึกที่ไหน นั่นเป็นอีกประเด็นหนึ่ง แต่ต้องยอมรับว่าอย่างน้อยธรรมชาติในการหลีกเลี่ยงความทุกข์ของมนุษย์ที่อาจจะต้องเผชิญ ไม่เคยมีการเปลี่ยนแปลง ขณะที่การแสวงหาสิ่งที่ “ดี” ในชีวิตเป็นสิ่งที่พึงปรารถนา แต่จะแสวงหาอย่างไรและจะพึงปรารถนาหรือไม่ เป็นอีกประเด็นหนึ่ง

สิ่งที่ยังคงเป็นความสับสนของมนุษย์เป็นส่วนมากคือ “เงิน” และ “ความสุข” มนุษย์ส่วนใหญ่มีความเข้าใจว่า “เงิน” ที่ใช้เป็นสื่อในการแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการทั้งหลายที่มนุษย์พึงหวังจะเป็นเจ้าของหรือมีไว้เพื่อการครอบครอง หรือเพื่อใช้ประโยชน์ หรือเพียงแค่ความพึงพอใจก็ตาม คือ ความสุข ทั้งนี้เพราะเงินสามารถใช้ซื้อทุกอย่างทุกอย่างได้ตามที่ใจปรารถนา トラบดีที่บุคคลผู้นั้นยังมีเงินอยู่ ดังนั้น เงินจึงเป็นสิ่งที่ทำให้ชีวิตของมนุษย์มีความสุขสะดวกสบาย พร้อมทั้งอธิบายว่าความสุขสะดวกสบายก็คือความสุข เหมือนการมีเทคโนโลยีแล้วช่วยให้ชีวิตมนุษย์มีความสุขสะดวกสบายยิ่งขึ้น แต่ความสุขสบายไม่ใช่ความสุข อีกทั้งมนุษย์ส่วนใหญ่ก็ไม่ทราบว่าความสุขของตนคืออะไรกันแน่ แต่ด้วยความเข้าใจดังกล่าวจึงมักได้ยินคำอวยพรที่ว่า “ขอให้รวย ขอให้รวย” เพราะความรวยจะเท่ากับความสุข แต่ถ้าเป็นเช่นนั้นจริงคนรวยทุกคนจะต้องเป็นผู้ที่มีความสุข ซึ่งแน่นอนว่าเขาเหล่านั้นจะไม่ประสบปัญหาความทุกข์จากการขาดแคลนปัจจัยเบื้องต้นสำหรับการดำรงชีวิต แต่จะแน่ใจได้อย่างไรว่าพวกเขาเหล่านั้นจะไม่มีปัญหา “ไม่สบายใจ” ซึ่งก็คือรูปแบบหนึ่งของความทุกข์นั่นเอง แท้ที่จริงการมีเงินมากที่สามารถซื้ออะไรก็ได้มีส่วนช่วยให้มนุษย์ตกอยู่ในความประมาท และเมื่อวันใดเงินเกิดไม่สามารถซื้อสิ่งที่เขาปรารถนาได้ เขาอาจจะประสบความทุกข์อย่างยิ่ง

ในปลายศตวรรษที่ 20 ได้มีนักจิตวิทยาทางเลือกชาวอเมริกันชื่อ อับราฮัม มาสโลว์ อธิบายธรรมชาติของมนุษย์ในลักษณะความจำเป็นในการดำรงชีวิต ความจำเป็นแรกของมนุษย์คือการดำรงสภาวะทางสมรรถภาพหรือทางร่างกาย สูงขึ้นไปคือความจำเป็นในการดำรงชีวิตทางสังคม และสูงสุดคือความตระหนักรู้ในคุณค่าหรือความหมายของชีวิต เป็นความจริงที่มนุษย์มีความจำเป็นพื้นฐานในระดับหนึ่งเพื่อดำรงไว้ซึ่งชีวิตในส่วนที่เป็นร่างกาย แต่หลังจากนั้น “จิต” ของมนุษย์เป็นปัจจัยที่สำคัญที่สุด ซึ่งในประเด็นนี้เป็นส่วนหนึ่งของภูมิปัญญาตะวันออกที่ล้าลึก อีกทั้งคนในตะวันออกเองและคนในตะวันตกส่วนใหญ่ที่ได้ศึกษาเกี่ยวกับเรื่องนี้

โดยเฉพาะ มีความรู้และความเข้าใจธรรมชาติของจิตมนุษย์น้อยมาก ทั้ง ๆ ที่ธรรมชาติดังกล่าวยังไม่เคยเปลี่ยนแปลงไปเลยจากความรู้ของมนุษย์ที่มีตั้งแต่ 3,000 ปีก่อน

การบูรณาการระหว่างภูมิปัญญาตะวันตกและภูมิปัญญาตะวันออก

เป็นที่ชัดเจนว่าเทคโนโลยีการคมนาคมและการสื่อสารที่ได้ถูกพัฒนาโดยมนุษย์จากระบบที่ง่าย จากการเดินทางด้วยเท้าไปสู่การมีพาหนะในรูปแบบต่าง ๆ ที่ทำให้การเดินทางสะดวกยิ่งขึ้น ทั้งทางบก ทางน้ำ และทางอากาศ รวมถึงเครื่องมือสื่อสารผ่านคลื่นแม่เหล็กไฟฟ้าที่พัฒนาจนกระทั่งมนุษย์ทุกคนมีโทรศัพท์ หู วิทยุ สามารถเหาะเหินเดินอากาศ แม้กระทั่งออกไปนอกโลกได้ ความรู้ของมนุษย์ที่ได้ถูกพัฒนาขึ้นมาทั้งหมด ย่อมไม่มีพรหมแดน ส่วนที่เรียกว่าภูมิปัญญาตะวันตกและภูมิปัญญาตะวันออกค่อย ๆ เลื่อนรางไป แต่ความรู้ที่ยังมีความแตกต่างกันอย่างโดดเด่น คือ ความรู้ที่สร้างนวัตกรรมทางเทคโนโลยีและความรู้ที่สร้างนวัตกรรม สังคม หรือความรู้ที่ทำให้มนุษย์มีความสะดวกสบายทางกายภาพ กับความรู้ที่ทำให้มนุษย์สามารถลดปัญหาทางสังคม หรือ “ความทุกข์” ลงไปได้

ประมาณ 300 กว่าปีที่ผ่านมา ภายหลังจากยุคที่ถูกเรียกว่า “การปฏิวัติอุตสาหกรรม” โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลังจากสงครามโลกครั้งที่ 2 หรือประมาณกว่า 75 ปีที่ผ่านมา การพัฒนาของเทคโนโลยีได้พัฒนาเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วในลักษณะก้าวกระโดด โดยผู้พัฒนาเทคโนโลยีดังกล่าวอาจจะกล่าวได้ว่าเป็นภูมิปัญญา ตะวันตกส่วนใหญ่ ทำให้ประมาณปลายคริสต์ศตวรรษที่ 20 หรือประมาณ 40-50 ปีที่ผ่านมา เริ่มมีความเชื่อว่าเทคโนโลยีจะสามารถแก้ปัญหาในชีวิตของมนุษย์ได้ทุกปัญหา ส่วนที่ยังแก้ไม่ได้ก็เพราะยังคงจะต้องพัฒนา เทคโนโลยีดังกล่าวต่อไปจนให้สามารถใช้เทคโนโลยีแก้ปัญหาของมนุษย์ได้ในที่สุด

ลัทธิความเชื่อที่แพร่หลายในช่วงเวลาดังกล่าวทำให้มนุษย์ทั้งโลกหันมาให้ความสนใจศึกษาค้นคว้า เกี่ยวกับนวัตกรรมเทคโนโลยี และตะวันตกก็ได้รับการยอมรับนับถือว่าเป็นผู้นำในด้านความรู้ดังกล่าว แต่ที่โลก ตะวันออกได้รับแถมมาด้วยปรัชญา ความเชื่อ ค่านิยม และวัฒนธรรมที่พัฒนามาจากตะวันตกด้วย ทำให้ ความรู้ของโลกทั้งโลกถูกรอบงำด้วยภูมิปัญญาตะวันตกเป็นส่วนใหญ่ สิ่งที่เป็นผลตามมาจากความพยายาม สร้างความสะดวกสบายให้แก่ชีวิตมนุษย์โดยไม่ใส่ใจถึงความสมดุลของธรรมชาติตามแบบของภูมิปัญญา ตะวันออกเท่าที่ควรทำให้โลกเกิดเสียสมดุลอันเกิดจากปัญหาโลกร้อนหรือภาวะเรือนกระจกจากการที่ก๊าซ คาร์บอนไดออกไซด์และก๊าซมีเทนถูกปลดปล่อยออกสู่ชั้นบรรยากาศมากเกินไปจากการใช้พลังงานที่เกิด จากซากดึกดำบรรพ์จนเกินขอบเขต และการปศุสัตว์ที่พยายามผลิตอาหารโปรตีนจากเนื้อสัตว์สีขา ซึ่งเป็นที่ ชื่นชอบในหมู่มนุษย์ เพราะถือว่ามีรสดีทั้ง ๆ ที่เป็นการผลิตโปรตีนที่มีประสิทธิภาพต่ำและเป็นผลร้ายอย่างยิ่ง แก่ชีวิตของมนุษย์

ขณะเดียวกันมนุษย์ก็เริ่มตระหนักว่าปัญหาของมนุษย์และสังคมไม่สามารถแก้ไขได้ด้วยนวัตกรรม เทคโนโลยี มิฉะนั้นปัญหาของมนุษย์และสังคมคงจะถูกแก้ไขไปได้ค่อนข้างมากแล้ว แต่ปัญหาของมนุษย์เป็น เรื่องที่เกี่ยวกับ ‘จิต’ ซึ่งมนุษย์โดยทั่วไปไม่มีความเข้าใจน้อยมาก แม้กระทั่งคนในซีกโลกตะวันออกเอง และยัง

มนุษย์ทุกคนให้ความสนใจกับนวัตกรรมเทคโนโลยีและอารยธรรมตะวันตกซึ่งเป็นของแถมที่อาจจะเป็นอันตรายติดมาด้วย จะยิ่งทำให้โลกทั้งโลกตกอยู่ในสภาวะเสี่ยงอันตรายเพิ่มมากขึ้น

แต่ในขณะเดียวกัน เทคโนโลยีสารสนเทศที่มาพร้อมกับโลกยุคโลกาภิวัตน์ก็ทำให้คนในซีกโลกตะวันตกหันมาสนใจและเรียนรู้ภูมิปัญญาตะวันออกมากขึ้น แม้กระทั่งคำว่า “นวัตกรรมสังคม” ก็เป็นคำที่ได้รับการพัฒนามาจากนักวิชาการตะวันตก

ถึงจุดนี้จึงทำให้เกิดความหวังขึ้นในโลกนี้ เนื่องจากโลกทั้งโลกเริ่มตระหนักว่า นวัตกรรมเทคโนโลยีจะช่วยให้ได้มากก็คือ การทำให้มนุษย์มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น แต่ก็ต้องระมัดระวังปัญหาแทรกซ้อนทางกายภาพและสังคมที่จะตามมาพร้อมกันด้วย ในขณะที่ปัญหาของมนุษย์จะต้องแก้ไขได้ด้วยการทำความเข้าใจ “จิต” ของมนุษย์และนวัตกรรมสังคมเท่านั้นที่จะช่วยแก้ปัญหานี้ได้

ในยุคปัจจุบันจึงเป็นความจริงที่ว่า เส้นแบ่งระหว่างภูมิปัญญาตะวันตกและตะวันออกจะเริ่มเลือนรางลงไป ซึ่งก็เป็นนิมิตที่ดี ทั้งนี้เพราะสภาวะภูมิอากาศถึงจะเป็นตัวกำหนดที่สำคัญในอดีต แต่ก็ไม่ได้เป็นตัวกำหนดที่สำคัญอีกต่อไป ในขณะที่ความโชคดีของมนุษย์ก็คือ ธรรมชาติของมนุษย์กว่า 5,000 ปีมาแล้วไม่เคยเปลี่ยนหรือเปลี่ยนน้อยมาก ขณะที่ความรู้เรื่อง “จิต” ของมนุษย์ที่จะนำมาเพื่อใช้แก้ปัญหาของมนุษย์เองก็เป็นความรู้ที่มีผู้มีความรู้ความเข้าใจยังไม่มาก ขณะที่ปัจจัยสนับสนุนในปัจจุบันอีกปัจจัยหนึ่งคือความรู้ในเรื่องประสาทวิทยา ที่ศึกษาเรื่องการทำงานของสมองและจิตประสาทของมนุษย์ในซีกโลกตะวันตกได้พัฒนาก้าวหน้าไปมาก และได้พัฒนาเข้ามาใกล้ความรู้ชั้นสูงอันเป็นภูมิปัญญาตะวันออกที่มีผู้เข้าใจอย่างลึกซึ้งไม่มาก

แนวโน้มและความรู้ดังกล่าวอาจจะมีส่วนสำคัญที่ช่วยให้โลกหลุดพ้นจากภาวะวิกฤตที่ดำรงอยู่ในปัจจุบัน อันสืบเนื่องจากการพัฒนาอย่างรวดเร็วของนวัตกรรมเทคโนโลยีที่ก้าวไปพร้อมกับการครอบงำของอารยธรรมตะวันตก เมื่อคนในซีกโลกตะวันตกหันมาสนใจภูมิปัญญาตะวันออกเพิ่มมากขึ้น พร้อมกับพัฒนาความรู้และเทคโนโลยีที่เสริมกับภูมิปัญญาตะวันออกที่มีอยู่เดิมให้เข้มแข็งมากขึ้น

ศาสตร์ แห่งการตีความและการประยุกต์ในสังคมไทย

เสรี พงศ์พิศ^{1*}

รับบทความ: 15 กุมภาพันธ์ 2566 ตอบรับบทความ: 22 กุมภาพันธ์ 2566

บทคัดย่อ

บทความนี้ต้องการเสนอความเข้าใจพื้นฐานเกี่ยวกับศาสตร์แห่งการตีความ (hermeneutics) ซึ่งเป็นทั้งปรัชญาและวิธีวิทยาที่มีความสำคัญในการเข้าใจชีวิต สังคม โลก อดีตและปัจจุบัน เป็นฐานคิดเพื่อกำหนดอนาคต ด้วยวิธีสัจพจน์ที่อยู่บนความเป็นจริง ซึ่งล้วนแต่มีปัจจัยที่เกี่ยวข้องที่เป็นบริบท ศาสตร์แห่งการตีความมีความสำคัญอย่างยิ่งสำหรับการวิจัยทางมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ซึ่งไม่ได้ตั้งคำถามเพียงว่าอะไรเป็นอะไร ในลักษณะเป็นการบรรยาย (descriptive) หรืออธิบาย (explain) แต่เป็นการตีความ (interpret) เป็นการตั้งคำถามและหาคำตอบว่า “ทำไม” จึงจะเข้าใจส่วนอื่น ๆ โดยเฉพาะ “อย่างไร” เป็นกระบวนการเข้าถึงความหมายลึกกว่าพื้นผิว ซึ่งไม่ได้ใช้แต่เพียง “เหตุผล” เท่านั้น แต่ใช้ “ความรู้สึกนึกคิด” องค์กรรวมของคน และเข้าใจทั้งองค์ภาพพ ซึ่งเป็นอะไรมากกว่าทุกส่วนประกอบรวมกัน จุดอ่อนของงานวิจัยทั่วไปในเมืองไทย คือ ขาดกรอบแนวคิด (conceptual framework) ซึ่งมีสาเหตุมาจากไม่มีฐานคิดทางปรัชญาที่หนักแน่นชัดเจน ซึ่งทำให้วิธีวิทยาวิจัยหละหลวมไปด้วย²

คำสำคัญ: ศาสตร์แห่งการตีความ การประยุกต์ สังคมไทย

¹ รองศาสตราจารย์ ดร. อีเมล: phongphitseri@gmail.com

* บทความนี้เขียนขึ้นสำหรับวารสาร “ปราชญ์ประชาคม” ตามคำเชิญของ รศ.ดร.เกศินี ประทุมสุวรรณ ขอบคุณบรรณาธิการที่ให้เกียรติ หลังจากที่ย้ายจากแวดวงวิชาการนานหลายปี งานนี้ได้ตั้งใจเขียนและใช้เวลาไม่น้อย ด้วยหวังให้เกิดประโยชน์แก่นักศึกษา นักวิชาการในการวิจัยและพัฒนาความรู้ใหม่ ได้ประมวลความรู้และประสบการณ์การทำงานวิชาการและการพัฒนาของตนเองมากกว่า 45 ปี

² นับเป็นจุดอ่อนของวงการศึกษไทยในทุกระดับ โดยเฉพาะการวางรากฐานตั้งแต่ประถม มัธยม และอุดมศึกษา เห็นข้อจำกัดนี้มากที่สุดที่วิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโทและปริญญาเอก ที่มักเน้นแต่ “รูปแบบ” ซึ่งแม้แต่ชื่อก็มักเริ่มด้วยคำนี้ ทำให้ละเลย “เนื้อหาและกระบวนการ” ซึ่งต้องมีเครื่องมือหรือคอนเซ็ปต์ที่ดี เหมือนการสร้างบ้านหลังใหญ่จะมีเพียงคานากับเลื่อยคงไม่พอ ต้องมีเครื่องมืออื่น ๆ เช่นเดียวกับงานวิจัยที่ต้องมีคอนเซ็ปต์จำนวนมาก เพื่อกำหนด “กรอบ เกณฑ์ ตัวชี้วัด” ได้อย่างเหมาะสม ทำให้ไปถึงผลลัพธ์ที่ต้องการ ได้ข้อสรุปที่สังเคราะห์เป็นแนวคิดใหม่ หรือมุมมองใหม่ได้

Hermeneutics and Application in Thai Society

Seri Phongphit¹*

Received: February 15, 2023 Accepted: February 22, 2023

Abstract

This article aims to present a basic understanding of the science of interpretation. Hermeneutics is both a philosophy and a methodology that is important in understanding life, society, the world, past and present. Moreover, it is a basis for determining the future with a vision based on reality. The science of interpretation is very important for humanities and social sciences research. As a matter of fact, such research, not only asks for an answer to “what”, but also “why” and “how.” To answer these questions, the process of interpretation can give information that is deeper than the surface. In general, the weakness of research in Thailand is the lack of a conceptual framework, which is caused by a lack of solid philosophical thinking. Research methodology, therefore, is improper.

Keywords: Hermeneutics, application, Thai society

¹ Associate Professor Dr.

* Email: phongphitseri@gmail.com

บทนำ

ศาสตร์แห่งการตีความเป็นทั้งปรัชญาและวิธีวิทยาที่แยกกันไม่ได้ วิวัฒนาการมาตั้งแต่ยุคกรีกโบราณเมื่อ 2,500 ปีก่อน ซึ่งบทความนี้จะประมวลหลักคิดสำคัญเพียงให้เห็นพัฒนาการตั้งแต่เพลโต ที่เป็นกระแสหลักมาจนถึงยุคฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรม (Renaissance)³ ยุคแห่งการเกิดใหม่ในยุโรปตั้งแต่ศตวรรษที่ 14 โดยกระบวนการวิภาษวิธีถึงเหตุผลนิยมสูงสุด (Absolute Rationalism) ที่เดการ์ต และจิตนิยมสูงสุด (Absolute Idealism) ที่เฮเกล ซึ่งวิวัฒนามาจากเพลโต ผ่านยุคโรแมนติกมาถึงรากฐานสำคัญของศาสตร์แห่งการตีความในปลายศตวรรษที่ 19 และต้นศตวรรษที่ 20 ด้วยปรัชญาปรากฏการณ์วิทยา (Phenomenology)

เอ็ดมุนด์ ฮุสเซิล นับเป็นบิดาของปรากฏการณ์วิทยายุคใหม่ ที่บรรดาศิษย์นำไปต่อยอด ปรับประยุกต์โดยนักปรัชญาอย่างมาร์ติน ไฮเดกเกอร์, ฮันส์ เกออร์ก กาดามเมอร์, ปอล รีเกอร์, ฌอง ปอล ซาทร์, มอริช แมร์โล ปองตี⁴ ซึ่งล้วนได้รับอิทธิพลจากปรัชญาปรากฏการณ์วิทยา

ความหลากหลายของแนวคิดเหล่านี้ทำให้เข้าใจว่า “ศาสตร์แห่งการตีความ” นั้นมีพลวัตที่นำไปสู่การเข้าใจ “ความเป็นจริง” ในฐานะ “ปรากฏการณ์” ที่ “เป็นจริง” ไม่ใช่ “ตัวแทนความเป็นจริง” เหมือนเงาในถ้ำของเพลโต ซึ่งได้ครอบงำกำหนดวิธีคิดของตะวันตกมากกว่า 2,000 ปี และไม่ใช่แต่เฉพาะ “วัตถุวิสัย” (objectivity) ที่ปรากฏภายนอกเท่านั้น แต่รวมไปถึงความคิด จินตนาการ ความฝัน ภายในตัวคน “จิตวิสัย” (subjectivity) ที่สัมพันธ์อย่างแยกมิได้จากวัตถุวิสัยที่ปรากฏภายนอก

ด้วยเหตุนี้ ศาสตร์แห่งการตีความแบบปรากฏการณ์วิทยา (phenomenological hermeneutics) จึงเป็นเครื่องมือที่ปลดปล่อยผู้คนในสังคมยุคใหม่ ที่ไม่ได้มีแต่ มาร์กซ์, นิทเช่, และฟรอยด์⁵ แต่มีนักปรัชญาที่

³ จะใช้คำว่า “ยุคฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรม” สลับกับคำว่า “ยุคเกิดใหม่” หรือเรียกว่าเรอเนสซองซ์ตามประเพณีนิยมที่แปลมาจากภาษาอังกฤษ Renaissance คือยุคในยุโรประหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 14-15 ที่ไม่ได้เกิดขึ้นพร้อมกันทุกพื้นที่ ที่เรียกว่าเกิดใหม่ เพราะเป็นการฟื้นฟูอารยธรรมเก่าแก่ของกรีกที่ถูกครอบไว้ระหว่างยุคกลางที่มักเรียกกันว่ายุคมืด ก่อนที่จะผ่านยุคเกิดใหม่นี้ไปสู่ยุคเรืองปัญญา (Enlightenment) ที่จะเรียกสลับกับคำว่า ยุคสว่างทางปัญญา

⁴ บทความนี้ให้ความสำคัญกับ “ปรากฏการณ์วิทยา” ในฐานะแกนของศาสตร์แห่งการตีความ จึงต้องพูดถึงค่อนข้างมาก เพราะถ้าไม่เข้าใจปรัชญาสำนักนี้ก็จะไม่เข้าใจเรื่องศาสตร์การตีความ ปรากฏการณ์วิทยาเป็นปรัชญาที่มีอิทธิพลต่อแนวคิดในด้านต่าง ๆ ทั่วโลกในรอบร้อยกว่าปีที่ผ่านมา แต่ก็จำกัดการพูดถึงเฉพาะนักปรัชญาที่ตีความด้วยปรากฏการณ์วิทยาอย่างชัดเจน

⁵ มาร์กซ์, นิทเช่ และฟรอยด์ นับเป็นผู้ปฏิวัติแนวคิดที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงสังคมโลกมากที่สุด ด้วยการศึกษาแบบถอนรากถอนโคนแนวคิดเดิมของสังคมตะวันตกในด้านสังคม การเมือง ปรัชญา และจิตวิทยา

วิเคราะห์ภาษา อำนาจ เพศ วัฒนธรรม ความเชื่อ ศาสนา⁶ ด้วยฐานคิดทางปรากฏการณ์วิทยาอย่างมีแชล ฟูโก, ฌ็อง-ฌัก แดร์ริดา มาจนถึงจูดีธ บัตเลอร์⁷ และนักปรัชญาเอ็กซิสเทนเชียลิสต์และโพสต์โมเดิร์นสายต่าง ๆ ถ้าได้ศึกษาและ “เสวนา” กับบรรดานักปรัชญาเหล่านี้⁸ ก็จะเข้าใจว่า พวกเขาได้พัฒนาวิธีวิทยาของตนเพื่อ “ตีความ” หรือ “เข้าใจ” ประเด็นต่าง ๆ ที่ตนเองสนใจนั้นอย่างไร ด้วยคำว่า “เข้าใจ” ในที่นี้มีความหมายเหมือนในภาษาเยอรมันว่า “verstehen” ที่มีความหมายลึกกว่าคำว่า “เข้าใจ” ในภาษาไทย (ที่อาจจะต้องเพิ่มคำว่า “เข้าถึง”) หรือลึกกว่าคำว่า understand ในภาษาอังกฤษ⁹ซึ่งจะนำไปสู่รายละเอียดของการตีความแบบปรากฏการณ์วิทยา

บทความนี้ เป็นการสรุปบทเรียนของผู้เขียนเองที่ได้ศึกษาปรัชญาตั้งแต่ปริญญาตรีจนถึงปริญญาเอก และได้ใช้แนวคิดปรากฏการณ์วิทยาในการวิจัยคุณูปการที่เกี่ยวกับ “ปัญหาภาษาศาสนา” โดยได้ศึกษาแนวคิดของท่านพุทธทาสภิกขุ และ Ian Ramsey นักปรัชญาอังกฤษ เพื่อทำความเข้าใจตรรกะภาษาศาสนา พุทธศาสนาและศาสนาคริสต์ ที่จะนำไปสู่ความเข้าใจอันดีระหว่างศาสนาทั้งสอง¹⁰

ทั้งนี้ ได้ใช้แนวคิดของลุดวิก วิตเกินสไตน์ เป็นหลักในการวิจัย และอาศัยแนวคิดของอีกหลายคนเป็นแนวคิดเสริม อย่าง มาร์ติน ไฮเดกเกอร์, ฮันส์-เกออร์ก กาดามเมอร์, ปอล รีเกอร์ และมิลร์เซอา เอเลียเด¹¹

⁶ ปรากฏการณ์วิทยาเป็นรากฐานใหม่ของปรัชญาในศตวรรษที่ 20 นำไปสู่การตีความหลากหลายรูปแบบในด้านต่าง ๆ ของชีวิตและสังคม ซึ่งได้ถูกส่งต่อมาจากยุคโรแมนติกมาถึงผู้นำทางความคิดที่ลงรายละเอียดในด้านต่าง ๆ ในยุคนี้

⁷ ปรากฏการณ์นิยมเกิดที่เยอรมัน หลังสงครามโลกครั้งที่สองได้แพร่ไปฝรั่งเศส แล้วไปอเมริกา นักปรัชญาเอ็กซิสเทนเชียลิสต์อย่างชาร์ลส์ โปสต์โมเดิร์นอย่างแดร์ริดา หลังโครงสร้างนิยมอย่างฟูโก และบัตเลอร์ก็ล้วนแต่ประยุกต์ปรัชญาปรากฏการณ์นิยมในเรื่องเสรีภาพ อำนาจ ภาษา เพศชายหญิง

⁸ การศึกษาปรัชญาไม่ใช่เพียงศึกษาประวัติปรัชญา หรือวิเคราะห์ข้อเขียนทางปรัชญา มาร์ติน ไฮเดกเกอร์บอกว่าต้องเสวนา ถกเถียงกับนักปรัชญา เขาทำเป็นตัวอย่างเมื่อเขียนงานเกี่ยวกับนักปรัชญากรีก เพลโต อริสโตเติล และหลายคนมาจนถึงนิตเช ซึ่งถือว่าเป็น “การตีความ” ของเขาที่เกิดจากการคิดแบบปรากฏการณ์นิยม ซึ่งจะเห็นคำอธิบายโดยกาดามเมอร์ ศิษย์คนหนึ่งของเขา ที่เป็นนักปรัชญาตีความแบบปรากฏการณ์นิยม

⁹ การใช้ภาษามีความสำคัญมากในปรัชญาทุกแขนง นักปรัชญาเยอรมันมักจะคิดค้นภาษาและให้ความหมายใหม่ อย่างคำว่า “verstehen” เป็นกุญแจเพื่อเข้าใจปรากฏการณ์นิยมในแนวคิดของดิลเธอร์ ที่ไม่ใช่ “เข้าใจ” ในความหมายทั่วไป แต่ “เข้าถึง” โดยเข้าไปยืนอยู่จุดเดียวกับคนหรือสิ่งที่เราเห็น เราได้ยิน เราได้สัมผัส การเข้าใจแบบลึก ที่ได้จาก “การตีความ” ที่ทำให้เข้าถึงแก่น ลึกลงไปจากพื้นผิว

¹⁰ Seri Phongphit, The Problem of Religious Language, a Study of Buddhadasa Bhikkhu and Ian Ramsey as Models for a Mutual Understanding of Buddhism and Christianity, Munich 1978 ซึ่งต้องพิมพ์เป็นหนังสือส่งให้มหาวิทยาลัยต้นสังกัด 250 เล่ม ที่จะส่งให้ห้องสมุดมหาวิทยาลัยและสถาบันต่าง ๆ ทั่วประเทศเยอรมนี

¹¹ นักปรัชญา 6 คนนี้มีอิทธิพลอย่างสำคัญในการเข้าใจปัญหาภาษาศาสนา และช่วยให้ไปถึงการสรุปตีความในบทสุดท้ายของงานวิจัยวิทยานิพนธ์นี้

ในเวลาเดียวกัน บทความนี้รวมประสบการณ์การนำมาประยุกต์ในการเรียนรู้ต่อเนื่องของผู้เขียน การทำงานกับชุมชน และการพัฒนาสังคมท้องถิ่น ระดับชาติและสากล โดยเฉพาะ “การถอดรหัสภูมิปัญญา” ซึ่งก็คือการประยุกต์ศาสตร์แห่งการตีความทางปรากฏการณ์วิทยานั้นเอง¹²

รวมทั้งประสบการณ์การนำแนวคิดเหล่านี้ไปใช้ในการวิพากษ์สังคม การพัฒนาประเทศ พร้อมกับการเสนอแนวคิดแนวทางในการแก้ไขปัญหาและการพัฒนาชุมชนท้องถิ่น ให้เป็นรากฐานการพัฒนาประเทศ บนฐานคิดของการบูรณาการศักยภาพ และการผนึกพลังทุกภาคส่วน อันมาจากมนทัศน์อย่าง อินทรีย์ องค์ापພ and และองค์รวม ที่โยงไปถึงปรากฏการณ์วิทยาด้วยเช่นเดียวกัน¹³

บทความนี้แบ่งออกเป็น 5 ส่วนที่สัมพันธ์เป็นพัฒนาการต่อเนื่อง คือ

ส่วนที่ 1 จากเพลโตถึงเดการ์ต พัฒนาการของแนวคิดว่าด้วยความเป็นจริงและสิ่งที่ปรากฏ การรับรู้

ส่วนที่ 2 รอยต่อจากประเพณีเดิมไปสู่ยุคใหม่โดยโรแบตติกนิยม ซไลเออร์มาเคอร์ และดิลเธย์

ส่วนที่ 3 ปรากฏการณ์วิทยา โดยเอดมันด์ ฮุสเซิลและมาร์ติน ไฮเดกเกอร์ ฐานคิดใหม่ของปรัชญาในศตวรรษที่ 20 และส่วนที่ 4 คือ ศาสตร์แห่งการตีความ

ส่วนที่ 5 การประยุกต์แนวคิดเหล่านี้กับสังคมไทยจากประสบการณ์ของผู้เขียน

จากเพลโตถึงเดการ์ต

ในหนังสือ “ปรัชญาคืออะไร” (Was ist das die Philosophie ?)¹⁴ มาร์ติน ไฮเดกเกอร์ บอกว่า ถ้าอยากเข้าใจโลกปัจจุบัน ต้องกลับไปศึกษาสังคมกรีกเมื่อ 2,500 ปีก่อน เพราะโลกได้เปลี่ยนอย่างถึงรากโคนเมื่อคนเริ่มคิดเป็นปรัชญา เขาพูดถึงสิ่งที่เกิดขึ้นในสังคมกรีกยุคนั้นที่คนเริ่มตั้งคำถามว่า ถ้าโลกไม่ได้เป็นมาเป็นอย่างที่เชื่อกันมาตามที่ประเพณีสอนทางตำนานหรือเทพปกรณัมว่า เทพเจ้าคือผู้กำหนดทุกอย่าง เราจะหาคำตอบอื่นที่มาจากเหตุผลและจากธรรมชาติได้หรือไม่

สิ่งที่เป็นความพิศวงของนักปราชญ์กรีกยุคนั้น คือ สรรพสิ่งในโลกสัมพันธ์กันเป็นหนึ่งได้อย่างไร “หนึ่งเป็นทุกสิ่ง ทุกสิ่งเป็นหนึ่ง” ไฮเดกเกอร์ใช้วิธีวิเคราะห์ภาษาเพื่อหาคำตอบ เขาวิเคราะห์คำว่า “philosophy” แบบสีกลงมาจากพื้นผิวที่คนทั่วไปเข้าใจและแปลง่าย ๆ ว่า “รักความรู้” (philein รัก sophia ความรู้) เขาแยกลงไปที่เห็นว่า “ความรู้” ที่ว่านั้นไม่ใช่ความรู้ทั่วไป แต่เป็น “การรู้แจ้งในเอกภาพของสรรพสิ่ง” ที่เป็น “เอกภาพ”

¹² เสรี พงศ์พิศ คืบสู่รากเหง้า สำนักพิมพ์เทียนวรรณ กรุงเทพฯ 2529; และ Seri Phongphit (ed.) Back to the Roots, 1987

¹³ เสรี พงศ์พิศ ร้อยคำที่ควรรู้ สำนักพิมพ์พลังปัญญา กรุงเทพฯ 2548

¹⁴ Heidegger Martin, Was ist das die Philosophie ?, 6,Auflage 1976, Verlag Guenter Neske Pfullingen 1956 แปลและเรียบเรียง เสรี พงศ์พิศ “ปรัชญาคืออะไร” สาขาวิชาปรัชญา คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2523

ด้วยวิธีวิเคราะห์เช่นนี้ เราจึงเข้าใจคำตอบต่าง ๆ ของนักปรัชญากรีกที่บอกว่า สิ่งที่ทำให้ทุกอย่างเป็นอย่างหนึ่งคือ น้ำ บ้าง ดิน น้ำ ลม ไฟ บ้าง หรือ อะตอม คำตอบของเดโมครีตัส บิดาของวัตถุนิยม หรือ ความคิด (idea) คำตอบของเพลโต แนวจิตนิยม ที่เป็นแกนหลักคิดของสังคมตะวันตกตลอดมา

แนวคิดของเพลโตสำคัญจนอัลเฟรด นอร์ท ไวท์เฮด (1861-1947) นักปรัชญาอังกฤษบอกว่า เพลโตพูดอธิบายทุกอย่างหมดแล้ว ต่อมาเป็นเพียงเชิงอรรถปรัชญาของเขาเท่านั้น ซึ่งคงไม่จริงนัก เพราะพัฒนาการทางปรัชญามีลักษณะวิภาษวิธี มีการโต้แย้งและมีข้อสรุปใหม่ที่แตกต่างไปจากแนวคิดของเพลโต แล้วถูกเปลี่ยนแปลง “หน้ามือเป็นหลังมือ” โดยไฮเดกเกอร์¹⁵

อย่างไรก็ดี ไฮเดกเกอร์ก็ได้ทิ้งเพลโต หรือสร้างอะไรใหม่หมด กลับไปหาเพลโตและปรัชญากรีกแบบ “คืนสู่รากเหง้า” ทางความคิด เพื่อเป็นฐานให้พัฒนาทางเลือกใหม่ ซึ่งหากศึกษาแนวคิดของไฮเดกเกอร์ก็จะพบเส้นทางนี้อย่างชัดเจน เพราะแนวคิดของเขา คือคำถามคำตอบชุดเดียว (pattern) กับนักปรัชญากรีก แต่วิธีคิดต่างกัน ไม่ใช่จิตนิยม แต่เป็นปรากฏการณ์วิทยา

การเปรียบเทียบเรื่องถ้ำของเพลโต¹⁶ ทำให้เหตุผลนิยมเฟื่องฟูตลอดมา ทำให้เรารู้จักแต่ “เงา” หรือ “ตัวแทน” ของความเป็นจริงเหมือนคนอยู่ในถ้ำ ยืนหันหลังให้แสงที่ส่องเข้ามาทางปากถ้ำ มองไปในถ้ำก็เห็นแต่เงาของสิ่งที่อยู่ข้างนอก ไม่ได้ออกไปเห็นความเป็นจริง จึงมีภาพที่ไม่สมบูรณ์ เพราะประสาทสัมผัสสร้างภาพแทนสิ่งที่เห็นจริง สิ่งที่เห็นจึงเป็นเพียง “ตัวแทน” เป็นแนวคิดว่าด้วยจิตสำนึกสร้างตัวแทน ที่แยก “กาย-จิต” ที่ได้พัฒนามาถึงจุดสูงสุดที่เดการ์ต นักปรัชญาฝรั่งเศส

โดยสรุป คือ คนเข้าถึงความจริงที่เป็นภววิสัยไม่ได้ (objective truth) เข้าถึงได้แต่ “ตัวแทน” เท่านั้น คนจึงเหมือน “ถูกขัง” อยู่ในถ้ำของ “สิ่งที่ปรากฏ” (appearances) ทำให้เราเห็นแต่ก๊อปปี้แล้ว ๆ ของความเป็นจริงที่เป็นภววิสัย (objective truth) ซึ่งจะเกิดการคิดกลับกันในปรากฏการณ์วิทยาต่อไป

ปรัชญาตะวันตกมีพัฒนาการที่ค่อย ๆ เกิดขึ้น นับแต่ยุคฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรม ที่คนเริ่มหาทางเลือกใหม่จากที่ประเพณีวัฒนธรรมเก่าแก่ได้สอนไว้ ครั้งก่อนเป็นเทพปกรณัมและตำนานกรีก ครั้นนี้เป็นศาสนาคริสต์ ประเพณียิวคริสเตียนที่ครอบงำความคิดคนมาเกือบ 1,500 ปี ที่มีพระคัมภีร์ไบเบิล ที่ชาวคริสต์เชื่อว่า เป็นความจริงสูงสุดที่พระเจ้าทรงเปิดเผย (divine revelation)

การปฏิรูปการศึกษาในปลายยุคกลาง การเกิดขึ้นของมหาวิทยาลัยตั้งแต่ศตวรรษที่ 12 ทำให้เกิดความคิดทฤษฎีใหม่จาก “เจ้าสำนัก” ใหม่ (doctor) อันเป็นที่มาของการค้นพบและนวัตกรรม อย่างการปฏิวัติการพิมพ์ การเดินทางเพื่อค้นหาโลกใหม่ การค้นพบทางดาราศาสตร์ว่าดวงอาทิตย์เป็นศูนย์กลางระบบสุริยะ โลกหมุนรอบดวงอาทิตย์ เริ่มจากโคเปอร์นิคัส และมาถึงจุดแตกหักกับศาสนจักรโดยกาลิเลโอ

¹⁵ Heidegger Martin, Being and Time, Harper & Row Edition, 1962 reprint 2019 แปลจาก Sein und Zeit ผลงานปี 1927 ของไฮเดกเกอร์ที่ได้รับการยอมรับว่ามีอิทธิพลมากที่สุดในศตวรรษที่ 20 ที่เปลี่ยนวิธีคิดทางปรัชญาตะวันตกคล้ายกับที่ไอน์สไตน์เปลี่ยนกระบวนทัศน์คลาสสิกของนิวตันและวิทยาศาสตร์.

¹⁶ การเปรียบเทียบเรื่องถ้ำของเพลโตอยู่ในหนังสือเล่มที่ 7 ของ “รีพับลิก” แปลเป็นไทยโดยเวธัส โพธารามิก กรุงเทพฯ 2557

โลกทัศน์ใหม่ในยุคฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรม คือการเปลี่ยนจุดโฟกัสจากพระเจ้ามาเป็นมนุษย์ และมนุษย์ที่เป็นอิสระ มีเสรีภาพ ที่กำหนดชีวิตของตนเองได้ ไม่ใช่ให้ศาสนจักรหรือรัฐเป็นผู้กำหนด สร้างระบบคุณค่าต่าง ๆ อย่างสำเร็จรูปมาครอบงำผู้คน

ด้านหนึ่ง คือ การฟื้นฟูปรัชญา การมองโลกมองชีวิตแบบที่นักปราชญ์กรีกได้พยายามค้นหาและพัฒนาขึ้นมา อีกด้านหนึ่งเป็นการสร้างคุณค่าใหม่ สร้างกรอบ เกณฑ์ ตัวชี้วัดความงาม ศิลปะ จุดเริ่มต้นของศิลปกรรมที่คล้ายกรีก ดังเห็นได้จากสถาปัตยกรรม ประติมากรรมต่าง ๆ เป็นการตีความร่างกายของคนไม่ใช่สิ่งชั่วร้ายที่เป็นอันตรายต่อจิตและวิญญาณ จึงต้องทรมานร่างกายให้ยอมสยบ เหมือนที่นักพรตนักบวชพยายามการบด้วยการเขียนตีตัวเองและทรมานตนด้วยวิธีการต่าง ๆ

โลกที่คนยุคเกิดใหม่มองเห็น คือ โลกของความงาม คนจึงถูกวาด ถูกแกะสลักออกมาอย่างสวยงาม ไม่ปกปิดอวัยวะเพศ ที่ศาสนาสื่อว่าเป็นสิ่งชั่วร้าย สัญลักษณ์ของกิเลส ตัณหา ความบาป เป็น “ตาบู” (tabu) เรื่องต้องห้าม ทำให้บรรดาสถาปนิก จิตรกร และนักเรียนแพทยศาสตร์สามารถทำการวิจัยร่างกายคนโดยการผ่าศพ ซึ่งก่อนหน้านี้เป็นเรื่องต้องห้าม ทำให้ผลงานของเหล่าศิลปินในยุคเกิดใหม่ใกล้เคียงกับความเป็นจริงมากที่สุด เห็นกล้ามเนื้อเป็นมัด เห็นเส้นเลือดใหญ่ตามอวัยวะแขนขา หน้าตามีชีวิต

คนในยุคเกิดใหม่จึงไม่ใช่คนที่ศาสนาได้ “วาดไว้” ให้คนเชื่อและ “เข้าใจ” ไม่ใช่ “ตัวแทน” หรือ “เงา” ของความเป็นจริง แต่เป็น “ของจริง” ที่มาจากการศึกษากายวิภาค และพยายามสะท้อนภาพจริงที่ได้พบ คน ธรรมชาติ และสิ่งที่สะท้อนในจิตรกรรมจึงเป็นภาพ “สามมิติ” ที่มีชีวิต ไม่ใช่แบนราบสองมิติแบบเดิมในทางสังคม ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่สุดครั้งหนึ่ง เมื่อมีคนกล้าลุกขึ้นมาวิพากษ์วิจารณ์คำสอนและการกระทำของศาสนจักร โดยมีผู้นำสำคัญ คือ มาร์ติน ลูเธอร์ (1483-1546)¹⁷ ชาวเยอรมัน ผู้เคยเป็นพระนักบวช คณะเอากุสตีเนียนที่เคร่งครัดในการปฏิบัติตน โดยเฉพาะการควบคุมร่างกาย เพื่อไม่ให้กิเลสตัณหากำเริบเติบโตเป็นอันตราย

มาร์ติน ลูเธอร์เดินทางไปแสวงบุญที่กรุงโรม พบเห็นพฤติกรรม “การขายบุญ” ของผู้นำศาสนจักร อ้างว่าเพื่อให้ผู้คนได้ “ไถ่บาป” ตั้งแต่ในชาตินี้ เมื่อตายไปจะได้ไม่ต้องไปชดใช้หรือทรมานอีก¹⁸ ซึ่งแม้มีเป้าหมายที่ต้องการนำปัจจัยไปสร้างโบสถ์วิหาร แต่วิธีการไม่ถูกต้อง เพราะการตีความที่ผิด

¹⁷ มาร์ติน ลูเธอร์ ได้ประท้วงศาสนจักรคาทอลิก แล้วแยกออกไปก่อตั้งนิกายโปรเตสแตนต์ ที่มีชื่อว่า ลูเธอรัน หรือที่เยอรมันเรียกว่า Evangelisch (Evangelical) จุดเริ่มต้นของการแยกเป็นนิกายอื่น ๆ ในยุโรปและอเมริกา

¹⁸ ความเชื่อเรื่อง indulgences ที่คาทอลิกแปลว่า พระคุณการุณย์ คือเชื่อว่า พระเจ้าจะทรงยกบาปให้เมื่อตายไปจะได้ไม่ต้องไปรับโทษที่ไฟชำระ (Purgatory) ซึ่งขณะนั้นมีการตีความว่า ถ้าทำบุญ โดยเฉพาะการบริจาคเงินเพื่อสร้างโบสถ์วิหารจะได้รับพระคุณการุณย์บริบูรณ์

มาร์ติน ลูเธอร์ เป็นอาจารย์สอนเทวศาสตร์ที่มหาวิทยาลัยวิตเทนเบิร์ก เขาเขียนแนวคิดทฤษฎีที่เป็นคำประท้วง 95 ข้อ¹⁹ ไปติดไว้ที่ประตูโบสถ์ของเมือง นำไปสู่วิกฤติศาสนาครั้งใหญ่ ถูกสอบสวนจากศาสนจักร และผู้นำจักรวรรดิโรมันอันศักดิ์สิทธิ์²⁰ แล้วถูกขับออกจากศาสนจักร (excommunication) และถูกถือว่าเป็นคนนอกกฎหมายทางโลก (outlaw) อีกด้วย

นั่นคือที่มาของการแยกออกเป็นนิกายโปรเตสแตนต์ เมื่อมาร์ติน ลูเธอร์ ไปพึ่งเจ้าผู้ครองรัฐที่ไม่ได้อยู่หรือไม่อยากอยู่ใต้อำนาจของจักรวรรดิโรมันอันศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งนำโดยพระเจ้าชาร์ลส์ที่ 5 ที่ขยายอำนาจไปทั่ว “ยุโรป” รัฐที่ปกป้องมาร์ติน ลูเธอร์ ทั้งผู้นำและประชากร จึงรับแนวคิดที่เป็นขอบเขตของลูเธอร์ ซึ่งได้แปลพระคัมภีร์ไบเบิลเป็นภาษาเยอรมัน และเผยแพร่แนวคิดใหม่และพระคัมภีร์ไปทั่ว เพราะมีการปฏิวัติการพิมพ์ ทำให้คนเริ่มเรียนเขียนอ่าน และเข้าถึงข้อมูลข่าวสาร รวมไปถึงหนังสือศักดิ์สิทธิ์ที่ก่อนหน้านี้คนยากและผู้ที่เท่านั้นที่อ่านได้

แนวคิดทางเทวศาสตร์ของมาร์ติน ลูเธอร์ ปลดปล่อยผู้คนจากคำอธิบายหรือการตีความแบบเดิมของศาสนจักรโรมันคาทอลิก ซึ่งสร้าง “ตัวแทน” ขึ้นมามากมาย ตัวแทนทางความคิด ตัวแทนบุคคล บรรดานักบุญทั้งหลาย ทำให้เกิดพิธีกรรม รูปเคารพ และศิลปะต่าง ๆ ประดับประดาในโบสถ์วิหาร ซึ่งบรรดาชาวคริสต์นิกายลูเธอรัน (และต่อมาโปรเตสแตนต์นิกายอื่น ๆ) นำออกจากโบสถ์และสถานที่ต่าง ๆ เกือบหมด เหลือแต่พระคัมภีร์ไบเบิลบนแท่นบูชา ที่ประกอบพิธีกรรมรำลึกถึงงานเลี้ยงครั้งสุดท้ายของพระเยซู ซึ่งได้ถูกตีความและได้ความหมายใหม่เช่นเดียวกัน

มาร์ติน ลูเธอร์ ทำให้ศาสนิกสัมพันธ์กับพระเจ้าโดยตรงไม่ต้องผ่าน “คนกลาง” (นักบวช ผู้นำศาสนา) ที่อ้างตนเป็นตัวแทนของพระเจ้า เขาให้คนสัมพันธ์ทางจิตวิญญาณโดยตรงกับพระเจ้าทางพระคัมภีร์ไบเบิล ศาสน์แห่งการตีความก่อตัวขึ้นมาในศาสนาคริสต์นิกายโปรเตสแตนต์ เริ่มจากการตีความพระคัมภีร์ไบเบิล ที่เรียกว่า Exegesis โดยพยายามหาคำอธิบายด้วยวิชาการทางโลก เครื่องมือในการวิเคราะห์ “นอกศาสนา” (secularized) ใช้ “ความรู้-เหตุผล” แทน “ความเชื่อ-ศรัทธา” มาช่วยให้เข้าใจ เพื่อจะได้ไม่เข้าใจทุกอย่าง “ตามตัวอักษร” โดยไม่พิจารณา “บริบท” ทางสังคมในยุคที่มีการเขียนพระคัมภีร์²¹

¹⁹ ใจความสำคัญของข้อประท้วงของมาร์ติน ลูเธอร์ ที่เรียกว่า ทฤษฎีทั้ง 95 เป็นคำโต้แย้งคำสอนของพระศาสนจักรคาทอลิก ในยุคนั้นโดยเฉพาะเรื่อง “พระคุณการุณย์” (indulgences) และเรื่องอื่น โดยลูเธอร์เห็นว่า พระคัมภีร์ไบเบิลเท่านั้นเป็นความจริงอันศักดิ์สิทธิ์ และคนเราจะรอดได้ด้วยเชื่อในพระเมตตาของพระเจ้า ไม่ใช่ด้วยการกระทำความดีหรือทำบุญ

²⁰ จักรวรรดิโรมันอันศักดิ์สิทธิ์ (The Holy Roman Empire) เป็นการเรียก “ยุโรป” นับแต่ศตวรรษที่ 8-9 ที่ยังไม่มี “ประเทศ” แต่เป็นแว่น เป็นนครรัฐ ที่มีศาสนาคริสต์เป็นตัวเชื่อมให้อยู่ได้ การนำทางธรรมของพระสันตะปาปา ส่วนทางโลกก็เริ่มจากพระเจ้าชาร์เลอมาญของ “ฝรั่งเศส” ซึ่งได้ขยายอำนาจไปกว้างไกล จากนั้นก็ยังเรียกกันด้วยนามนี้ภายใต้การนำของบรรดากษัตริย์ผู้นำที่มีอิทธิพลอำนาจไปทั่วยุโรปของราชวงศ์ฮับส์บูร์กของ “ออสเตรีย” หรือพระเจ้าชาร์ลส์ที่ 5 ของ “สเปน” ชื่อดังกล่าวจบลงพร้อมกับการสิ้นอำนาจของราชวงศ์ฮับส์บูร์กในปี 1918 หลังสงครามโลกครั้งที่ 1

²¹ บริบท ยุคการเขียนพระคัมภีร์ไบเบิล เขียนเมื่อไร ก็เล่า ใครเขียน

ศาสตร์แห่งการตีความ (Hermeneutics) ยุคใหม่จึงเกิดจากวงการศาสนา ก่อนจะขยายออกมาสู่วงการปรัชญาภายนอก โดยชไลเออร์มาเคอร์ (1768-1834) และดิลเธย์ (1833-1911) แต่ผ่านแนวคิดที่ค่อนข้างสำคัญของคานท์ (1724-1804) และเฮเกล (1770-1831)

แต่ก่อนนั้นคงต้องจะพูดถึง เรอเน เดการ์ต (1596-1650) นักปรัชญาชาวฝรั่งเศส เจ้าของวาทะที่เป็นเอกลักษณ์ “ฉันคิดฉันจึงเป็น” (I think therefore I am) แยกแยะระหว่างความเป็นจริง (ที่แท้จริง) กับประสบการณ์ส่วนบุคคลของความเป็นจริง เขาบอกว่า ความเป็นจริงภายนอกเข้าใจได้ด้วยเหตุผล ด้วยกระบวนการรับรู้ (cognitive process) แบบนิรนัย (deduction) อันเป็นวิธีการทางคณิตศาสตร์และวิทยาศาสตร์ที่ใช้สัจพจน์ (axiom) หลักการที่เป็นที่ยอมรับ ความจริงที่ไม่ต้องพิสูจน์ ที่เป็นสูตรหรือสมการ

เดการ์ตผสมผสานนิวตัน (1642-1726) ด้วยค่าประสาทสัมผัสและอารมณ์ (emotion) โดยถือว่าบิดเบือนกระบวนการนี้ เพราะอาจหลอกเราได้ จึงมองเป็นรูปแบบขั้นต่ำของประสบการณ์ นี่คือการยืนยันของเดการ์ตต่อนิยามของอริสโตเติลที่ว่า “คนคือสัตว์ที่มีเหตุผล” ยกให้เหตุผลสำคัญที่สุด โดยมองข้ามส่วนประกอบอื่น ๆ

เดการ์ตและนิวตันมองโลกเป็นเครื่องจักรใหญ่ กลไกที่พระเจ้าสร้างมาอย่างสมบูรณ์แล้ว เรามีหน้าที่ใช้ความรู้ สติปัญญา ใช้เหตุผล เพื่อเข้าใจการทำงานของโลกและจักรวาลนี้

จากโรแมนติคนิยมสู่ศาสตร์แห่งการตีความ

ความรุ่งเรืองของเหตุผลนิยมนำไปสู่ปฏิกิริยาของนักคิด นักปรัชญา และศิลปินวรรณกรรมที่เห็นว่า การลดทอนทุกอย่างของคนลงไปเพียง “เหตุผล” นั้น ทำให้คนกลายเป็น “สัตว์ที่มีเหตุผล” จริง ๆ ทั้ง ๆ ที่คนไม่ใช่สัตว์ แต่มีอารมณ์ ความรู้สึกนึกคิด จิตวิญญาณ ญาณทัศนะ มีหัวใจที่เหตุผลก็อธิบายไม่ได้ มีคนอย่างปัสกาล คนร่วมสมัยกับเดการ์ต ที่ไม่เห็นด้วยกับ “เหตุผลนิยม” เขาบอกว่า “หัวใจมีเหตุผล ที่สมองของเราไม่รู้จักร” และ “ขอบฟ้ามีได้อยู่ที่สุดสายตา แต่อยู่ทุกอย่างก้าวที่เราเดิน”²²

ความจริง โรแมนติคนิยม (Romanticism) น่าจะมีต้นกำเนิดจากปรัชญาของเดการ์ตที่บอกว่า ความเป็นจริงไม่ใช่สิ่งที่อยู่ภายนอก แต่คือตัวเรา สิ่งที่อยู่ภายในตัวเรากำหนดภายนอก “ฉันคิด จึงเป็นฉัน” แต่นั่นก็เป็นเพียงจุดเริ่มต้น โรแมนติคนิยมปรับ “ฉันคิด จึงเป็นฉัน” มาเป็น “ฉันรู้สึก จึงเป็นฉัน” (I feel therefore I am)

²² ปัสกาล (1623-1662) เป็นนักปรัชญา นักคณิตศาสตร์ ดาราศาสตร์ อยู่ร่วมสมัยกับเดการ์ต แต่คิดต่าง เขาคิดเป็น “องค์รวม” เดการ์ตคิดแบบแยกส่วน ลดทอน กลไก นักปรัชญาฝรั่งเศสคนละชั่ว หนังสือ Pense'es ของเขา เป็นข้อคิดคำนึงสำคัญของเขา ที่ยังแพร่หลายจนถึงทุกวันนี้ เป็นข้อความสั้น ๆ อ่านง่าย คนยุโรปมักมีไว้ที่โต๊ะหัวเตียง อ่านก่อนนอน

การนิยามว่า “คนเป็นสัตว์ที่มีเหตุผล” ของอริสโตเติล และพัฒนาไปถึงเหตุผลนิยมสูงสุด (absolute rationalism) ที่เดการ์ต ได้เปลี่ยนไปสู่โรแมนติคนิยม ทำให้คนกลับไปสู่ “ธรรมชาติ” ดั้งเดิมที่รอบด้านของตนเอง ที่มีอารมณ์ ความรู้สึก ญาณทัศนะ ความใฝ่ฝัน จินตนาการ และไฟปรารถนา ที่ไม่ได้ถูกกดทับไว้

ยุคโรแมนติกให้ความสำคัญกับ “ความรู้สึก” (sensation, feeling) ของคนมากกว่าการเน้นเรื่องเหตุผลเหมือนในยุคเรืองปัญญา (Enlightenment) ก่อนหน้านั้น และคำที่น่าจะเป็นคำหลักหรือสัญลักษณ์ของงานศิลปะ บทกวี วรรณกรรมต่าง ๆ ในยุคนี้ คือ “ไฟปรารถนา” (passion) หรือความปรารถนาอันร้อนแรง

คำว่า “โรแมนติก” เกี่ยวกับแนวคิด โลกทัศน์ชีวิตทัศน์ ระบบคุณค่าใหม่ที่เกิดขึ้นพร้อมกับการปฏิวัติต่าง ๆ ในประวัติศาสตร์ตะวันตกที่ส่งต่อจิตวิญญาณใหม่แพร่หลายไปทั่วโลกในระยะ 250 ปีที่ผ่านมา ในด้านศิลปะ ดนตรี กวี นวนิยาย และปรัชญาที่มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตและวิถีคิดของผู้คนอย่างสำคัญ

นี่คือยุคแนวคิดใหม่ กระบวนทัศน์ใหม่เกี่ยวกับธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม ความรัก เพศ เด็ก สตรี เงินงาน ยุคที่มองว่า ความทันสมัยทำให้คนแปลกแยก (alienated) ยุคของการกลับไปหาธรรมชาติ (back to nature) กลับไปหาคุณค่าดั้งเดิมในยุคกลาง (back to the roots) ศิลปะโกธิค กลับไปหาภูมิปัญญาท้องถิ่น นิทานพื้นบ้าน แรงบันดาลใจจากเชคสเปียร์ ซึ่งเกิดก่อนยุคนี้กว่าร้อยปี แต่มีอิทธิพลอย่างสำคัญต่อบทกวีและวิถีคิดของยุคโรแมนติก ทั้งในอังกฤษ เยอรมนี และฝรั่งเศส

ศิลปินยุคโรแมนติกใช้อารมณ์ความรู้สึกเพื่อเข้าใจโลก²³ ไม่ใช่วิทยาศาสตร์หรือเหตุผล เป็นศิลปะสมัยใหม่ของยุคนั้นที่ปฏิเสธศิลปะแบบเดิม เพราะเบื้องหลังแนวคิด คือ เสรีภาพ เป็นยุคของการปฏิวัติทุกด้าน รวมทั้งวัฒนธรรม ศิลปินจึงแสวงหาเสรีภาพผ่านทางจินตนาการ ทางญาณทัศนะมากกว่าทางการคิดคำนวณทางความรู้สึกมากกว่าทางการใช้เหตุผล

ศิลปินในยุคโรแมนติกเป็นนักปรัชญาด้วย สะท้อนธรรมชาติของมนุษย์ ความรู้สึกนึกคิด ความกลัว ความหวัง สะท้อนจิตวิญญาณเสรี เป็นเสียงเรียกแห่งกาลเวลา เป็นนักจิตวิทยา กวี นักสำรวจสืบค้น เป็นประกาศที่บอกถึงความยินดีมีความสุขและความทุกข์ที่น่าสะพรึงกลัวได้ทั้งสองชั่ว

พวกเขาเป็นนักเล่าเรื่องด้วยวิธีและภาษาของตนเอง เพื่อบอกว่า นี่คือการหวัง ความฝันของฉัน นี่คือการพนันและความกลัวของฉัน อดีตที่เคารพและอนาคตที่หวัง นี่คือการเชื่อของฉัน ความทุกข์ของฉัน นี่คือการเวลาและยุคของฉัน นี่คือการฉัน นี่คือการโลกของฉัน ความรู้สึก ความสุข ความทุกข์ ความฝัน ความใฝ่ฝัน

สัจจะแห่งจินตนาการ คือ อะไรที่เราจินตนาการเห็นความงามก็เป็นความจริง ความงาม ธรรมชาติ จินตนาการ ล้วนสัมพันธ์กับสิ่งที่เปิดเผยออกมาในโลก

²³ อย่าง Caspar David Friedrich จิตรกรชาวเยอรมัน เขียนภาพของชายจากด้านหลังที่ยืนอยู่บนเขาสูงคนเดียว ภาพนี้ถือเป็นสัญลักษณ์ของศิลปะยุคโรแมนติกเยอรมัน มีความหมายว่า บุคคลผู้นั้นยืนมองไปในทะเลหมอก มองไปในอนาคตอันมีอาจหยั่งรู้ ให้ความรู้สึกโดดเดี่ยวท่ามกลางขุนเขาและความยิ่งใหญ่ของธรรมชาติ เขาบอกว่า “ศิลปินวาดภาพไม่ใช่ให้เห็นข้างหน้า แต่ที่เห็นข้างในเขา”

นอกจากคำว่า “ไฟปรารถนา” (passion) ในวรรณกรรม คำหลักของปรัชญาคือ “จิตสำนึก” (consciousness) โรแมนติคนิยมนับเป็นขบวนการใหญ่ที่สุดในประวัติศาสตร์ ที่เปลี่ยนแปลงชีวิตและความคิดของโลก เป็นการเปลี่ยนแปลงจิตสำนึก เป็นขบวนการทางความคิด (movement of idea) ความคิดเรื่องการปฏิวัติสังคม ความคิดเรื่องชาตินิยม (nationalism) แนวคิดสุดโต่งเรื่องอนาธิปไตย หรือการไม่มีรัฐ ไม่มีอำนาจรัฐ อยู่อย่างเสรีกับธรรมชาติ

วรรณกรรมจำนวนมากพูดถึงสิทธิสตรี สิทธิของทาสที่ต้องได้รับอิสรภาพ รวมไปถึงสิทธิของสัตว์ ในลักษณะที่ไม่เคยมีมาก่อน อันเป็นการสร้างรากฐานให้ขบวนการสิทธิมนุษยชน สิทธิสตรี สิทธิสัตว์ และการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ค่อย ๆ เติบโตในเวลาต่อมา

แนวคิดคำหลัก คือ ความเป็นบุคคล ความสำคัญของความรู้สึก ความเป็นปัจเจกที่ให้ความหมายแก่เสรีภาพ สุนทรียศาสตร์ ความงาม ความหมายใหม่ของจินตนาการ ความคิดสร้างสรรค์ อัจฉริยะ การฆ่าตัวตาย การขบถ คนนอก เหล่านี้ถือว่าเป็น “ความคิดทันสมัย” (modern mind) ที่เกิดในขบวนการโรแมนติคทั้งสิ้น

แนวคิดหลักว่าด้วยสิทธิ ปัจเจกบุคคล เป็นศูนย์กลางของชีวิต สังคม การเมือง ศิลธรรม ทำให้อำนาจกษัตริย์ที่อ้างเทวสิทธิ์เพื่อให้ความชอบธรรมด้วยสิทธิอำนาจจากสวรรค์ บรรดาผู้นำในยุคโรแมนติคเห็นว่า คนเกิดมาพร้อมกับสิทธิตามธรรมชาติ และทุกคนเท่าเทียมกัน ความเป็นปัจเจก มีศักดิ์ศรี เป็นพลเมืองที่นำไปสู่การทำสัญญาประชาคม (social contract) และการปฏิวัติฝรั่งเศส

ชเลเกล (Friedrich Schlegel 1772-1829) กวีและนักปรัชญาเยอรมันบอกว่า โรแมนติคควรเป็นแนวทางชีวิตทั้งหมด ไม่เพียงแต่กับกวี วรรณกรรม ควรประยุกต์กับทุกอย่างที่เราารู้สึกสัมผัส กับครอบครัว การเมือง สิ่งก่อสร้าง การทำอาหาร ทุกอย่าง “โรแมนติค” ได้หมด ทำด้วย “หัวใจ” ด้วย “ไฟปรารถนา”

นักปราชญ์ในยุคโรแมนติคมองเห็นเอกภาพและความยิ่งใหญ่ของธรรมชาติและสรรพสิ่ง จนสปีโนซานักปรัชญาเยอรมันและเวิร์ดสเวิร์ท กวีอังกฤษ ถูกหาว่าเป็นพวกว่า “สรรพเทพ” (pantheist) เห็นว่าพระเจ้ามิได้ “อยู่เหนือ” แต่ “อยู่ใน” สิ่งต่าง ๆ ในธรรมชาติ ในโลก (immanent in the world)

โรแมนติคนิยมมองธรรมชาติด้วยทัศนะแบบโรแมนติค คนเป็นหนึ่งในธรรมชาติ รู้สึกสัมผัสธรรมชาติ แต่ในเวลาเดียวกันก็พูดถึงอุตรภาวะ อีกมิติหนึ่งของความเป็นจริง ซึ่งไม่ได้แปลว่าอยู่เหนือธรรมชาติ แต่เป็นสถานะทางจิตใจที่ก้าวข้ามสิ่งที่สัมผัสได้ ยกระดับจิตใจของคนขึ้นไป ก้าวข้ามความเป็นจริงสัมผัสได้

ความเป็นปัจเจก ประสบการณ์ของปัจเจก ยกย่องสิ่งที่บุคคลทำได้ด้วยศักยภาพ จินตนาการ พลังสร้างสรรค์ ความเป็นปัจเจกมีสิทธิและศักดิ์ศรีที่ละเมิดมิได้

บุคคลเหล่านี้ล้วนเป็น “ขบถ” ต่อวิถีคิดดั้งเดิม ซึ่งพยายามอธิบายทุกอย่างด้วยเหตุผล พวกเขาพบว่าคนไม่ได้มีเพียงเหตุผล ตรรกะที่ไม่ตอบสนองชีวิตของคน เป็นการครอบงำทำให้ไม่มีเสรีภาพมากกว่า แนวคิดของนักคิด นักเขียน กวี นักปรัชญายุคนี้จึงมีทั้ง “คืนสู่ธรรมชาติ” และ “คืนสู่รากเหง้า” มีลักษณะเป็นชาตินิยมและท้องถิ่นนิยมในเวลาเดียวกัน

ฟรีดริช ชไลเออร์มาเคอร์ (Friedrich Schleiermacher 1768-1834)²⁴ เป็นนักเทวศาสตร์ นักปรัชญา ที่ได้จัดวิญญาณของโรแมนติคนิยมอย่างเต็มเปี่ยม และใช้ฐานคิดโรแมนติคนิยมพัฒนาแนวคิดที่เป็น “เสรีนิยม” สู่วิทยาศาสตร์ยุคใหม่ และศาสตร์แห่งการตีความพระคัมภีร์ไบเบิล ปรัชญาและวรรณกรรม

สำหรับเขา ศาสนา คือ “จิตสำนึกพระเจ้า” (God consciousness) คือประสบการณ์พระเจ้า การพึ่งพาอันหาที่สุดมิได้ (absolute dependence) เขาต่อต้านปรัชญาเหตุผลนิยมที่ปฏิเสธศาสนาว่าไร้เหตุผล และแนวคิดจิตนิยมแบบค่านิยมที่มองศาสนาเป็นเพียงระบบศีลธรรม เขาพยายามเป็นคนกลางเพื่อเชื่อมระหว่างศาสนากับเหตุผลและโลกสมัยใหม่ที่เปลี่ยนไปแล้ว และไม่อาจรับกับ “ภาษาศาสนา” แบบโบราณทั้งหลายได้

ศาสนาสำหรับเขาเป็นประสบการณ์ทางญาณทัศนะ (intuitive experience) ที่สัมพันธ์กับเอกภาพ และอนันตภาพ เป็นประสบการณ์ที่เอกภาพ (universe) อุดรภาวะ (transcendence) และรหัสลับ (mysteries) กระทำต่อตัวเรา แต่ศาสนาจะรับเอารูปแบบทางสถาบันจากวัฒนธรรมต่าง ๆ เป็นประสบการณ์ที่แตกต่างในรูปของวิถีชีวิต จึงมีศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลาม พุทธศาสนา ศาสนาฮินดู ศาสนายิว และอื่น ๆ

ศาสนาเป็นประสบการณ์กับอนันตภาวะ กับพระเจ้า ไม่ใช่เน้นที่ข้อความเชื่อคำสอนอันศักดิ์สิทธิ์ เขาจึงไม่เชื่อว่าพระเยซูเป็นพระเจ้าและมนุษย์ในเวลาเดียวกัน แต่ก็ไม่ได้เลิกเชื่อในพระเยซูคริสต์ แต่เลิกเชื่อในคำสอนดั้งเดิมตามประเพณีที่เชื่อกัน โดยเขายังเห็นคุณค่าและความหมายของศาสนาในฐานะจิตสำนึกพระเจ้าในพระคริสต์ และคุณค่าประชาคมคริสต์ ที่สืบทอดและเป็นจิตสำนึกพระเจ้าแม้ไม่สมบูรณ์

พระเยซูสำหรับเขา คือ บุคคลที่สมบูรณ์แบบของจิตสำนึกพระเจ้า เขาไม่ได้บอกว่าเป็นพระเจ้า แต่เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ที่มีจิตสำนึกพระเจ้า บาปสำหรับเขา คือ ความแปลกแยกจากพระเจ้า (alienation) การขาดจิตสำนึกพระเจ้า มนุษย์เกิดมามีบาปกำเนิด คือขาดจิตสำนึกพระเจ้า จึงมีชีวิตไปวัน ๆ โดยไม่ได้คิดถึงพระเจ้า

เขาบอกว่า เรากลับไปสู่จิตสำนึกพระเจ้าได้โดยกลับไปสู่ประชาคมคริสต์ ผ่านทางคำสอน ศีลศักดิ์สิทธิ์ และพระคัมภีร์ไบเบิล ซึ่งสำหรับเขาไม่ใช่ในฐานะการคล้อยของพระเจ้า แต่เป็นพยานแรกของจิตสำนึกพระเจ้า ในพระคริสต์ เป็นการบอกเล่าพยานของผู้ที่ได้เห็นได้ยินได้ฟังพระเยซู ถ้าเราอยากมีจิตสำนึกพระเจ้าก็ต้องกลับไปเหมือนกับบรรดาสาวกเพื่อจะได้มีประสบการณ์เดียวกัน จึงต้องอ่านพระคัมภีร์ไบเบิลด้วยความตั้งใจ

ชไลเออร์มาเคอร์เป็นนักเทวศาสตร์ นักปรัชญาก้าวหน้าที่ชาวคริสต์สายอนุรักษย์รับไม่ได้ เขาเองก็รับไม่ได้กับภาษาศาสนาโบราณ ที่สะท้อนวิธีคิดที่ “ไม่เป็นวิทยาศาสตร์-ไม่มีเหตุผล” จึงทำให้เขาพัฒนาวิธีการเข้าใจพระคัมภีร์ไบเบิลใหม่ ซึ่งก็คือ “ศาสตร์แห่งการตีความ” (hermeneutics) นั่นเอง

เบื้องต้นคือการตีความพระศาสนจักร ซึ่งไม่ใช่เรื่องอำนาจ แต่คือการสืบทอดจิตสำนึกพระเจ้า เขาไม่เชื่อในคำอธิบายว่าพระเจ้าเป็นพระตรีเอกภาพ (Trinity) หรือ “สามพระองค์เป็นพระเจ้าองค์เดียว” แต่เชื่อใน

²⁴ On Religion: Speeches to its Cultured Despisers, Cambridge University Press 1996

สารัตถะอันศักดิ์สิทธิ์ (divine essence) ในพระศาสนจักรโดยจิตวิญญาณส่วนรวม (common spirit) เขาให้ความหมายใหม่เรื่องพระตรีเอกภาพใหม่ว่า คือ พระเจ้าในสวรรค์ ในพระเยซูคริสต์ ในพระศาสนจักร

เขาเห็นว่า พระเยซูคริสต์มีความเป็นมนุษย์และพระเจ้าที่รวมเป็นหนึ่งเดียวเพราะมีจิตสำนึกพระเจ้าอย่างสมบูรณ์ ทรงตั้งประชาคม คือ พระศาสนจักร ทำให้คนเข้าถึงจิตสำนึกพระเจ้าของพระเยซู พลังอำนาจของจิตสำนึกของพระเยซู “ไถ่บาป” บรรดาสาวกและบรรดาศาสนิก ไม่ใช่เพราะตายบนไม้กางเขนที่เขาไม่เชื่อ แต่เพราะทำให้สาวกและคนที่เชื่อในพระองค์เปลี่ยนไปในทางที่ดี คือมีจิตสำนึกพระเจ้าด้วย

ชไลเออร์มาเคอร์ได้รับการยอมรับว่าเป็น “บิดาของการตีความ” โดยเริ่มจากพระคัมภีร์ไบเบิล โดยตั้งคำถามว่า ข้อความต่าง ๆ หมายถึงอะไรตั้งแต่มีการเขียนขึ้น เขียนขึ้นทำไม อย่างไร สำหรับใคร คนเขียนคิดอย่างไรตอนที่เขียน²⁵

เขาเสนอวิธีการหรือเครื่องมือในการตีความ 2 อย่าง คือ การตีความไวยากรณ์ และการตีความทางเทคนิค หรือทางจิตวิทยา อย่างแรกต้องเข้าใจภาษา คำ ประโยคอย่างถ่องแท้ โดยเฉพาะภาษากรีก ภาษาละตินอันเป็นภาษาดั้งเดิมของพระคัมภีร์ไบเบิล อย่างที่สอง คือเข้าใจจิตวิทยาของผู้เขียน สไตล์การเขียน

ศาสตร์แห่งการตีความได้มีการขยายความต่อมาถึงการศึกษาโดยการไปทำความเข้าใจกับ “บริบท” ทางสังคมวัฒนธรรม โลกทัศน์ชีวิตทัศน์ของผู้เขียนและผู้รับ ของสังคมในยุคนั้นที่มีการเขียนหนังสือเหล่านั้น ซึ่งพัฒนาเป็นวิชาการวิพากษ์ทางประวัติศาสตร์ (Historical criticism) ศึกษาประวัติศาสตร์ ความเข้าใจโลก-ชีวิต ภูมิหลังของการเขียน เนื้อเรื่องต่าง ๆ

วิลเฮล์ม ดิลเธย์ (Wilhelm Dilthey 1833-1911)²⁶ นักปรัชญาเยอรมันเห็นว่า มนุษยศาสตร์ คือ การตีความเพื่อเข้าใจความหมายของข้อความ หนังสือ ภาพ กิจกรรม หน้าที่หลักของนักประวัติศาสตร์ คือ การ “เข้าใจ-เข้าถึง” (verstehen) ความคิดของ “ผู้เล่า” ในประวัติศาสตร์ จะได้ว่า กิจกรรมและงานของพวกเขาหมายความว่าอะไรสำหรับพวกเขา

เขาเห็นว่า วิธีการทางมนุษยศาสตร์แตกต่างจากวิทยาศาสตร์ ต้องการศึกษาลึกลงที่เป็น “Erlebnis”²⁷ ประสบการณ์ หรือประสบการณ์ที่สำนึก (conscious experience) มนุษยศาสตร์ศึกษาว่าคนเราคิด รู้สึก ต้องการอะไร เป็นคนที่มีชีวิตอยู่ในเวลาหนึ่ง สังคมหนึ่ง เขียนหนังสือเล่มหนึ่ง วาดภาพภาพหนึ่ง

²⁵ พระคัมภีร์ไบเบิลประกอบด้วยหนังสือเล่มเล็กกว่า 60 เล่ม ศาสนาคริสต์แต่ละนิกายนับถือจำนวนต่างกัน

²⁶ ปรัชญาของดิลเธย์ได้รับความสนใจอย่างมากที่อเมริกา มีการแปลผลงานสำคัญของเขารวมเป็น 6 เล่ม โดยมหาวิทยาลัย 프린ซ์ตัน: Wilhelm Dilthey, Selected Works, vol.1-6, Princeton University Press; นอกนั้น ยังมีผลงานที่น่าสนใจของเขา The Essence of Philosophy, Hassell Street Press 2021; Philosophy of Existence: Introduction to Weltanschauungslehre, Hassell Street Press 2021;

²⁷ ภาษาเยอรมันมี 2 คำ Erlebnis และ Erfahrung ที่แปลเป็นภาษาอังกฤษคำเดียว คือ experience แปลเป็นไทยว่า ประสบการณ์ คำว่า Erlebnis เป็นประสบการณ์ที่ตัวเรามีปฏิสัมพันธ์กับโลกภายนอก ส่วน Erfahrung เป็นความรู้ใหม่ที่เกิดขึ้นจากปฏิสัมพันธ์นั้น ซึ่งเป็นอีกขั้นหนึ่งของประสบการณ์ ดิลเธย์ใช้คำแรกแบบเจาะจง

เรารู้จักประสบการณ์ของคนอื่นโดยตรงไม่ได้นอกจากผ่านทางสิ่งที่เขาแสดงออก (expressions) เราศึกษา “สิ่งที่ปรากฏออกมา” แต่เราอยากรู้ “เจ้าของ” จึงใช้คำว่า “verstehen” หมายความว่า เราเข้าไปอยู่ในที่ของเจ้าของการแสดงออกนั้น และได้ประสบการณ์เดียวกันกับคนที่แสดงออกนั้น ถ้าเราอ่านบทกวีและอยู่ในสภาพจิตใจ อารมณ์เดียวกันกับผู้ประพันธ์ เราก็คง “เข้าใจ” หรือ “อิน” กับเรื่องนั้นมาก เหมือนดูหนัง ฟังเพลง และมีอารมณ์ร่วม เป็นอะไรมากกว่า “เข้าใจ”²⁸

วิทยาศาสตร์ “ศึกษา” กฎทั่วไป มนุษยศาสตร์ “เข้าใจ” ประสบการณ์ของแต่ละบุคคล (individual experience) เพื่อจะเป็นนักวิทยาศาสตร์ที่ดีต้องเป็นคนฉลาด เพื่อเป็นนักมนุษยศาสตร์ที่ดีต้องการอะไรมากกว่านั้น ซึ่งมาจากประสบการณ์ จะต้องมีความละเอียดอ่อน (sensitivity wisdom) ต้องมีประสบการณ์ชีวิตให้มากเพื่อจะได้ “เข้าใจ” (verstehen)²⁹

คนที่มีประสบการณ์ชีวิตเท่านั้นจะสำเร็จในมนุษยศาสตร์³⁰ ไรบอตทำงานแทนคนในโรงงานและอีกหลายอย่างได้ แต่คนเท่านั้นจะทำเรื่องมนุษยศาสตร์ เป็นนักประวัติศาสตร์ นักวิจารณ์วรรณกรรมได้

เมื่อคนทำงานเกี่ยวกับมนุษยศาสตร์ คำถามสำคัญอีกหนึ่ง คือ ทำไมจึงทำ คนเรามีประสบการณ์จำกัด คำว่า Verstehen เข้ามามีบทบาทเปิดขอบฟ้าความเป็นจริงกว้าง ซึ่งไม่มีในชีวิตจริงของเราแต่ละคน³¹

คนเราไม่มีประสบการณ์เกี่ยวกับการปฏิรูปศาสนา แต่เมื่อได้อ่านงานเขียนและเรื่องราวเกี่ยวกับมาร์ติน ลูเธอร์ ประสบการณ์ชีวิตของเขาที่ถูกไล่ล่า ก็ “เข้าใจ” เพราะเหมือนได้เข้าไปอยู่ในเหตุการณ์เดียวกัน

เราขยายขอบฟ้า ความรู้ ความเข้าใจโลก สัมผัสความงาม ความรื่นรมย์ของธรรมชาติผ่านสื่อ ผ่านหนังสือ โดยที่ไม่ได้ไปสัมผัสเองโดยตรง

เราถูกจำกัด แต่ถูกปลดปล่อยไม่เพียงแต่ทางศิลปะทำให้เราก้าวข้ามข้อจำกัด แต่รวมถึงการเข้าใจประวัติศาสตร์ ศิลปะ วัฒนธรรม ทำให้ได้ประสบการณ์ที่เราไม่มี ดิลเลย์ บอกว่า นั่นคือการปลดปล่อย (liberating) จากข้อจำกัดของชีวิตประจำวัน ทำให้เราพัฒนาบางส่วนของของบุคลิกภาพของเราเอง

²⁸ แนวคิดที่มีอิทธิพลต่อการศึกษามานุษยวิทยาที่ใช้วิธีการทางปรากฏการณ์วิทยา ลงไปฝังตัวในชุมชน ในวัฒนธรรมท้องถิ่น ไปคลุกคลี ไปร่วมทุกข์ร่วมสุข จนเข้าใจความรู้สึกนึกคิด จิตวิญญาณ ความเชื่อ ความใฝ่ฝัน ระบบคุณค่าของเขาจนเข้าใจวิถีชีวิต การแสดงออกของผู้คนในชุมชนนั้น ทำให้มองโลกมองชีวิตไม่ใช่จากข้างนอก แต่จากข้างในชุมชน

²⁹ วันนี้อาจหมายถึง ความฉลาดทางอารมณ์ (EQ emotional intelligence) คนดูหนังดูละครแล้วรู้สึกตาม อ่านข้อเขียนเรื่องเล่าวัยเด็กของคนอื่นแล้วร้องไห้ เพราะคิดถึงวัยเด็กของตนเอง คิดถึงยายที่เลี้ยงตนเองมา

³⁰ เด็กอายุ 12-13 ประกวดร้องเพลง เลือกเพลงออกหัก ร้องไปไม่กินใจผู้ฟัง เพราะไม่มีประสบการณ์ ไม่เข้าใจ ร้องไปแบบไม่มีอารมณ์เพลง ที่เรียกว่าขาด “อินเนอร์” คือความรู้สึกลึกจากภายใน

³¹ ประสบการณ์ของนักเดินทาง นักท่องเที่ยวไปประเทศต่าง ๆ จะรู้สึกเรื่องนี้ดีถ้าเปิดใจรับรู้และเข้าใจสิ่งที่ตนได้พบเห็น อย่าง Jason Lewis ชาวอังกฤษที่เดินทางรอบโลก 13 ปี โดยแรงกาย ไม่ใช่เครื่องยนต์ ผ่านไทย ขึ้นชมชาวเลที่พังงามาก อยากมาทำ ความรู้จักให้นาน ๆ เพื่อเข้าใจ-เข้าถึงประสบการณ์ชีวิตของชาวพื้นเมืองนี้ ที่เขาบอกว่า มีภูมิปัญญาเก่าแก่เหมือนชนโบราณ ที่อาจเป็นคำตอบในการแก้ปัญหาโลกวันนี้ ด้วยภูมิปัญญาที่คนได้ลืมไป

มนุษยศาสตร์ทำให้เราเป็นอิสระ จากโลกที่เราถูกจำกัด ทำให้เราพัฒนาได้อย่างเต็มที่ รอบด้านมากขึ้น เป็นมนุษย์รอบด้าน ก้าวข้ามพรมแดนสิ่งที่เป็นข้อจำกัดต่าง ๆ สถานที่ ภาษา เวลา วัฒนธรรม ความเชื่อ ศาสนา เผ่าพันธุ์ แต่ก็ไม่ได้แปลว่าทุกอย่างจะถูกปลดปล่อยเสมอไป มักจะแคบ ๆ ในบางประเด็น ที่ไม่เกี่ยวกับที่มาของประสบการณ์จึงอาจไม่ได้สร้างแรงบันดาลใจให้เรา

ปรากฏการณ์วิทยา

ประเพณีที่ใช้คำว่า “ปรากฏการณ์” เดิมนั้นเกิดที่เยอรมัน เริ่มถูกใช้ชัดเจนจากคันทึ สิ่งของในตัวเอง และสิ่งที่ปรากฏ ซึ่งเป็นทวินิยม (dualism) ที่สืบทอดมาตั้งแต่เพลโต แม้จะมีข้อแตกต่างในรายละเอียดมากมาย แต่ก็เป็นการอธิบายด้วยหลักการเดียวกันว่า สิ่งที่ทำให้เราเห็นตามที่ปรากฏนั้น คุณสมบัติต่าง ๆ มาจากภายในตัวเรา รูป รส กลิ่น เสียง และอื่น ๆ โดยเฉพาะเมื่อถูกโยงไปถึงเรื่อง “ความดี ความจริง ความงาม” ซึ่งบทบาทของเหตุผลบริสุทธิ์ และเหตุผลในทางปฏิบัติมีความสำคัญ แนวคิดของเขาจึงเรียกว่าเป็นจิตนิยมเชิงอูตระ (transcendental idealism) เพราะยกเรื่องทฤษฎีความรู้ขึ้นไปอีกระดับเหนือจริง

เฮเกลเขียนงานสำคัญที่สุดของเขาชื่อ ปรากฏการณ์วิทยาของจิต (Phenomenology of Spirit)³² หนังสือที่เข้าใจยาก ที่เขาพูดถึง “ความรู้” ที่มาจาก “จิต” (spirits, mind) ปรากฏการณ์ของจิตสูงสุด (Absolute Spirit) ในโลก ที่ทำให้เกิดประวัติศาสตร์ การไปสู่ความรู้เป็นกระบวนการ “วิภาษวิธี” (dialectics) ที่เด่นที่สุดในปรัชญาของเฮเกล และกลายเป็นฐานการสร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับโลก ชีวิต และสังคมจนถึงทุกวันนี้

นักปราชญ์ร่วมรุ่นของเฮเกล คือ ชไลเออร์มาเคอร์ และรุ่นหลังต่อมา คือดิลเธอร์ (1833-1911) ที่มีความชัดเจนในเรื่องของศาสตร์แห่งการตีความ นำไปสู่บทใหม่ของปรากฏการณ์วิทยาและการตีความ ในความคิดของฮุสเซอร์และไฮเดกเกอร์ จากนั้น หลังสงครามโลกครั้งที่สองจึงแพร่ไปฝรั่งเศส ที่ออกมาในงานของฌอง ปอล ซาทร์ และ มอริส เมร์โล ปองตี แล้วขยายไปสู่การตีความในแนวต่าง ๆ ในยุโรป และอเมริกา อย่างกาดาเมอร์, รีเกอร์, พูโก เรื่องภาษาและอำนาจ³³

รวมถึงโพสโมเดิร์นนิสต์อย่าง ฌ็คว์ แดร์ริดา ที่ตีความแบบถอนราก (radical hermeneutics) ด้วยแนวคิดว่าการทำลายที่สร้างสรรค์ (deconstruction)³⁴ ซึ่งล้วนแต่พิจารณาเรื่อง “จิตสำนึก” ทั้งสิ้น

³² Hegel Friedrich, Phenomenology of Spirit, Oxford University Press; Revised ed. Edition 1977) และ cf. เสรีพงศ์พิศ “ปรัชญาประวัติศาสตร์ของเฮเกล” ใน ปรัชญาการเมือง, คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช 2525

³³ สำหรับพูโก อำนาจและความรู้ไม่ได้แยกจากกัน แต่สัมพันธ์กันอย่างแน่นแฟ้น ความรู้คือการใช้อำนาจ และอำนาจเป็นหน้าที่ของความรู้ cf. Michel Foucault, Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings, 1972-1977; The Archaeology of Knowledge: And the Discourse on Language, Vintage; 398th edition, 1982

³⁴ Derrida: Deconstruction from Phenomenology to Ethics, Polity, 2013 Deconstruction คือคำหลักของแดร์ริดา และปรัชญาโพสโมเดิร์น ที่หมายถึงการปรับโครงสร้างใหม่ของภาษา การให้ความหมายใหม่ เพราะภาษามีธรรมชาติเปลี่ยนแปลงได้เสมอ ตามที่และเวลา ตามบริบทและวิญญาณของยุคสมัย

อีกนัยหนึ่งอาจบอกว่า การตีความแบบปรากฏการณ์วิทยา คล้ายกับซิกมุนด์ ฟรอยด์ที่ขยับจากสิ่งของ ภายนอกที่เป็นภววิสัย (objectivity) เข้าไปภายในจิตวิสัย (subjectivity) เคลื่อนจากการความเข้าใจสิ่งต่าง ๆ ภายนอกตัวเราเป็นวัตถุสิ่งของแบบภววิสัยของความเป็นจริง ไปยังจิตวิสัยและการตีความ

ทั้งนี้เริ่มจากประสบการณ์ที่เราสัมผัสได้ ไม่ใช่เริ่มจากสิ่งของที่เป็นวัตถุวิสัยของธรรมชาติ ซึ่งเป็นการ เริ่มแบบแนวตั้ง ไม่ใช่แนวนอน แนวตั้งเป็นแบบเหตุผลนิยม แนวนอนแบบปรากฏการณ์วิทยา

คล้ายกับแนวคิดของไอน์สไตน์ที่พูดถึงสัมพัทธภาพ ที่แย้งกับแนวคิดของนิวตันและเดการ์ต ที่ว่าพระเจ้าสร้างโลกมาเหมือนนาฬิกาเรือนใหญ่ที่สมบูรณ์แล้ว เรามีหน้าที่เพียงเข้าไปศึกษามันเท่านั้น เวลาจึงสมบูรณ์ เท่ากันหมดไม่ว่าอยู่ที่ไหน ไอน์สไตน์แย้งว่า ที่กับเวลาไปด้วยกัน สัมพัทธ์ ไม่ใช่เท่ากันหมด ขึ้นที่สูง ออกไปนอกโลกเวลาจะเดินช้ากว่าเวลาที่ต่ำและบนโลก

ทำนองเดียวกัน การมองว่า ทุกสิ่งทุกอย่างสมบูรณ์ในตัว ตั้งแต่เพลโต ถึงค่านท์และเฮเกล จึงกลายเป็นเรื่องที่มีองแบบแยกส่วน ระหว่างคน (subject) กับวัตถุ (object) แต่ปรากฏการณ์วิทยาไม่แยก ทั้งสองอย่างพัวพันกัน สัมพันธ์กันตลอดเวลา

ฮุสเซอร์ลศึกษาจิตวิสัย (subjectivity) อย่างเป็นวัตถุวิสัย (objectively) เขาทำให้เรื่องจิตสำนึกเป็น วิทยาศาสตร์ โดยการไต่ตรองอย่างเป็นระบบเพื่อกำหนดสาระัตถะของจิตสำนึก คุณสมบัติของมัน โครงสร้าง ของมัน เลิกทฤษฎี “ตัวแทน” ของจิตสำนึกที่ยึดถือกันมาตั้งแต่เพลโต โดยฮุสเซอร์ลเรียกทฤษฎีทางเลือกใหม่นี้ว่า intentionality ที่อาจแปลหรืออธิบายว่าเป็น “ความมุ่งใจในสิ่งต่าง ๆ” ไม่ใช่เพียง “ความตั้งใจ” หรือ “เจตจำนง”

จิตสำนึกไม่ใช่อะไรที่อยู่โดดเดี่ยว หรือพิจารณาแบบโดดเดี่ยวได้ มันจะเกี่ยวข้องกับอะไรบางอย่างเสมอ จะสัมพันธ์และมีปฏิสัมพันธ์กับวัตถุสิ่งของ กับเนื้อหาหรือเรื่องราวที่เป็นประสบการณ์

ความมุ่งใจในสิ่งต่าง ๆ เป็นจิตสำนึกที่ทำงานสำหรับโลกในความฝันเช่นเดียวกับโลกที่เป็นจริง จึงไม่ สำคัญว่า ปรากฏการณ์เป็นภาพฝัน จินตนาการ หรือความจริง จึงไม่เกี่ยวกับความเป็นอยู่ภายนอกของวัตถุ แต่เกี่ยวกับการศึกษาจิตสำนึก และมันมีปฏิสัมพันธ์กับปรากฏการณ์ที่แสดงต่อมันอย่างไร ไม่ว่ามาจากโลก ภายนอก ความจำ หรือความฝัน ระหว่างเนื้อหาของจิตสำนึกและโครงสร้างของจิตสำนึก

วิธีวิทยาของปรากฏการณ์นิยมเป็นการลดทุกอย่างลงมาที่ประสบการณ์สด ๆ การตัดสินใจต่าง ๆ เช่น การดูไฟ เราอาจมีไฟในจินตนาการ ความฝัน หรือในชีวิตจริง สำหรับนักปรากฏการณ์วิทยา ไม่ต่าง เหมือนกัน หมด กลับสู่ความมุ่งใจในสิ่งต่าง ๆ ของจิตสำนึก ความสัมพันธ์ที่จิตสำนึกมีกับปรากฏการณ์ของไฟ

อีกด้านหนึ่ง ค้นหาสาระัตถะพื้นฐาน แล้วแยกปรากฏการณ์จากส่วนประกอบที่ไม่สำคัญ จะได้สาระัตถะหรือแก่น อันเป็นเป้าหมายสุดท้ายของการสืบค้นทางปรากฏการณ์วิทยา ก็จะถึงความจริงที่เป็นวิทยาศาสตร์สากล นี่คือนวนคิดทางปรากฏการณ์วิทยาของฮุสเสิร์ล ที่เขาพยายามทำให้เป็นวิทยาศาสตร์³⁵

แต่ไฮเดกเกอร์ไปอีกทาง วิทยาศาสตร์เป็นวิธีการในการรู้ แต่ปรัชญาลงไปลึกอีกชั้นหนึ่ง เป็นฐานให้วิทยาศาสตร์ เขาต้องการรู้ธรรมชาติของ “สัต์” (being) เขาไม่เชื่อเรื่องสาระัตถะของฮุสเสิร์ล เพราะประสบการณ์ในชีวิตสำนึกแยกไม่ออกจากบริบทที่มันเกิดขึ้น แนวคิดของเขาชัดเจนว่าไม่ใช่ “ทวินิยม” ไม่มี subject-object

ตามแนวคิดของไฮเดกเกอร์ เราไม่สามารถพูดถึงภววิสัยของจิตสำนึก เพราะมันพัวพันในโลก ในสัต์ และเงื่อนไขของการพัวพันแตกต่างกันไปในแต่ละคน เพศ วัย อาชีพ สถานะ สภาพใจ เช่น ความกลัวของคนวันนี้ต่างจากคนในอดีต ไม่มี “สาระัตถะ” หรือ “แก่น” เพราะมันอยู่ด้วยกันระหว่างจิตสำนึกกับวัตถุสิ่งของในโลก

ไฮเดกเกอร์จึงมีคำที่มีชื่อเสียงของเขา คือ “dasein” ที่นักวิชาการทั่วโลกมักจะใช้คำนี้แทนที่จะแปลว่า “existent” หรือ “being” เพราะมันหมายถึงการเป็นอยู่ในโลก ไม่ใช่เป็นอยู่ “เฉย ๆ” ในตัวมันเอง เพราะมันต้องสัมพันธ์กับทุกสิ่งทุกอย่างรอบตัวมันตลอดเวลา ปรากฏการณ์วิทยาของไฮเดกเกอร์จึงเป็น “existential” (แบบเป็นอยู่จริง) ไม่ใช่ “transcendental” (แบบเหนือจริง) ของฮุสเสิร์ล

ปรากฏการณ์วิทยาล้ายกับปรัชญาตะวันออก อินเดีย จีน ดูเรื่องชื่อ ระบบสุขภาพของจีน ดูระบบจักรของอินเดีย ถ้าใช้ปรากฏการณ์วิทยาเราเข้าถึงศาสตร์พวกนี้ได้ เพราะปรากฏการณ์วิทยาจีนและอินเดียเริ่มจากประสบการณ์มนุษย์ อย่างเรื่องวิปัสสนา คือการพิจารณากระบวนการทางจิต

วิธีการปรากฏการณ์วิทยาส่วนหนึ่งคล้ายการทำสมาธิ พิจารณาจิตอย่างเป็นภาวะวิสัย เห็นความไม่เที่ยงของประสาทสัมผัส อคติ การตัดสินใจ และความอยากต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นทุกขณะ เป็นเหมือนการรู้เท่าทันจิต

ไฮเดกเกอร์อาจได้รับอิทธิพลจากเซน และเต๋า เมื่อเขาได้อ่านงานของจางจื่อและอื่น ๆ ได้พบและทำงานร่วมกับคนเอเชียหลายคน เพราะแนวคิดเรื่อง dasein ของเขาไม่ต่างจากที่สอนในปรัชญาเต๋า³⁶

³⁵ ฮุสเสิร์ลเดิมเป็นนักคณิตศาสตร์ มีภูมิหลังคล้ายเดการ์ต และพยายามทำให้ปรัชญาเป็นวิทยาศาสตร์ แม้คนละวิธีกับเดการ์ต บางคนบอกว่าเขา คือ “นีโอคาร์เตเซียนิสต์” แม้เขาจะไม่เห็นด้วย แต่เขาก็เป็นฐานคิดให้นักปรัชญาปฏิฐานนิยม (neo-positivist) ทั้งหลาย ที่ต้องการให้ปรัชญาเป็นวิทยาศาสตร์ และกำจัดเมตาฟิสิกส์และปรัชญาที่ “เลื่อนลอยพิสูจน์ไม่ได้”

³⁶ cf. Erinnerung an Heidegger, Verlag Guenter Neske, Pfullingen, 1977, รวมข้อเขียนรำลึกถึงไฮเดกเกอร์จาก 37 นักคิดนักปรัชญาสำคัญของยุคใหม่ สองคนในนั้นคือ Hoseki Shinichi Hisamatsu ชาวญี่ปุ่นและ Paul-Shih-Yi Hsiao ชาวจีน ทั้งสองได้พบและร่วมงานกับไฮเดกเกอร์ที่ออสเตเรียและเยอรมัน เคยหารื้อจะร่วมกันแปลคัมภีร์เต๋าแต่จริง กับ Paul-Shih-Yi Hsiao ไฮเดกเกอร์พบว่ามีส่วนในคัมภีร์จีนที่คล้ายกับแนวคิดของเขา และว่า คนเอเชียรับแนวคิดของเขาง่ายกว่าคนตะวันตก มีการแปลหนังสือ “อภิปรัชญา” ของเขาเป็นภาษาญี่ปุ่นตั้งแต่ปี 1930 ก่อนภาษาอังกฤษที่แปลเมื่อปี 1962 สาเหตุเพราะเจ้าของตั้งเงื่อนไขว่า ขอตรวจสำนวนแปลก่อนไปตีพิมพ์ จึงรอนานกว่าจะมีผู้กล้า เพราะยากและมีภาษาเฉพาะมากมาย

ปรากฏการณ์วิทยา เป็นการศึกษาประสบการณ์ที่เป็นจริง ศึกษาปรากฏการณ์ที่เกิดจากประสบการณ์ของการอยู่ในโลก (being in the world ในความหมายของ dasein ของไฮเดกเกอร์)

ฮูสเซอร์แตกหักกับเดการ์ตที่แยกชัดเจนระหว่างความเป็นจริง (ที่แท้จริง) ภายนอกและประสบการณ์ที่เป็นจริงส่วนบุคคลของความเป็นจริง ความเป็นจริงภายนอกที่เดการ์ตบอกว่าเข้าใจได้ด้วยเหตุผล ด้วยกระบวนการรู้ (cognitive process) แบบนิรนัย (deduction) คือมีสัจพจน์ (axiom) แล้วเอาไปใช้เพื่อยืนยัน พิสูจน์ แบบสมการคณิตศาสตร์ วิทยาศาสตร์ เพราะการรับรู้ด้วยประสาทสัมผัสเป็นกระบวนการนี้ เดการ์ตและบรรดานักเหตุผลนิยมในยุคเรืองปัญญาจะถูกอารมณ์ว่าเป็นรูปแบบขั้นต่ำของประสบการณ์³⁷ ในทางตรงกันข้าม ปรากฏการณ์วิทยาพยายามเข้าใจโลกภายนอกตามที่มันถูกตีความแปลความหมายจากจิตสำนึก นักปรัชญาเข้าใจธรรมชาติจาก “การเป็นอยู่จริง” (being existence)

ฮูสเซอร์เห็นว่า เรารับรู้ความเป็นจริงทางโครงสร้างของสามัญสำนึกโดย “ความมุ่งใจในสิ่งต่าง ๆ ” (intentionality) มุ่งเน้นที่จะบรรยายความเป็นจริง เรามาจากการกักตัวเอง (quarantine) เพื่อการตัดสินใจส่วนตัวด้วยกระบวนการที่เรียกว่า “การล้อมไว้” (bracketing) จะได้ไม่ไปพัวพันกับเรื่องอื่น ๆ เพื่อการมีสมาธิ แต่ไฮเดกเกอร์ไม่เห็นด้วยว่า เราสามารถจับสิ่งต่าง ๆ มาศึกษาแบบวัตถุวิสัย เขาบอกว่า dasein จิตสำนึกเป็นผลผลิตของการสร้าง (construction) หรือบริบททางประวัติศาสตร์ของมัน เราจึงไม่สามารถศึกษาเรื่องต่าง ๆ โดยไม่คำนึงถึงที่มาและบริบท เพราะความเป็นจริงกับจิตสำนึกเป็นสิ่งที่เกิดมาด้วยกัน ด้วยเหตุนี้ ความเข้าใจของคนจึงเกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างทั้งสองที่มีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน

จิตสำนึกทำให้เรารับรู้สิ่งต่าง ๆ โดยตรง ไม่ใช่ตัวแทน เราเห็นแมว ไม่ใช่ตัวแทนของแมว หรือภาพแมวที่สมองของเราฉายให้เห็น ภาพตัวแทนเกิดขึ้นเมื่อมีตัวแทน เช่น ภาพถ่ายแฟนเรา เพราะมีตัวแทน

สิ่งที่เราประสบในจิตสำนึก คือ สิ่งในตัวมันเอง ไม่ใช่ภาพหรือตัวแทน “แบบที่มันเป็น คือ แบบที่ปรากฏ” “แบบที่ปรากฏ คือ แบบที่มันเป็น” (The way things are = the way things appear, the way things appear = the way things are) ไม่มีอะไรที่ปรากฏแล้วเป็นของปลอม อาจจะเหมือนกับบางอย่างที่เรามองผิดไป เมื่อชัดเจนก็จะรู้ว่าไม่ใช่ เช่น เห็นเชือกเป็นงู เมื่อไฟสว่างก็รู้ชัดเจนว่าเป็นเชือก

เป็นกระบวนการที่เปิดใจรับสิ่งต่าง ๆ เหมือนการเทน้ำออกจากแก้ว เพื่อรับน้ำ ไม่ให้น้ำล้นแก้ว คือการลบล้าง “อคติ” ในวัตถุนั้นของสิ่งที่เราพอจะรู้อีกก่อน ก็ให้ละมันไปเสีย ไม่เอามาเปรียบเทียบกับสิ่งที่เราเห็น และทำให้ไม่ได้รู้สิ่งที่เห็นจริง ๆ เพราะถูกครอบงำจาก “อคติ”

การเห็นอะไร เราจะเห็นในบริบทเสมอ ถ้าบริบทเปลี่ยน เราก็เห็นเปลี่ยน ถ้วยกาแฟอยู่ตรงหน้า อยู่ข้าง ๆ หนังสือ ปากกา มีไฟฟ้าส่อง ถ้าไฟดับเราก็มองไม่เห็น ถ้วยของต่าง ๆ ไม่อยู่ตรงนั้น เราก็จะเห็นอีกแบบหนึ่ง เหมือนการถ่ายภาพที่มีส่วนประกอบต่าง ๆ ที่ทำให้ภาพนั้นปรากฏแบบหนึ่ง เปลี่ยนส่วนประกอบภาพก็

³⁷ เพราะคนคือสัตว์ที่มีเหตุผล ตามนิยามของอริสโตเติล เหตุผลทำให้คนเป็นคน คนคิดเป็นจึงเป็นคน ยังมีเหตุผลมากก็ยิ่งเป็นคนมาก ต่อมาจึงไปเทียบความรู้กับการคิดเป็นและกับการศึกษา วัดกันด้วยใบปริญญา ยิ่งสูงยิ่งรู้มาก ยิ่งเป็นคนมาก ไม่ได้วัดกันที่ “ทำเป็น” “อยู่เป็น” อย่างที่พูดกันวันนี้ ที่พิจารณาประสบการณ์มากกว่าใบปริญญา

เปลี่ยน เราเปรียบเทียบสิ่งต่าง ๆ กับตัวเราเองด้วย เราเห็นแมวตัวเล็กเพราะเราใหญ่ แต่ถ้าเราเป็นหนูก็จะเห็นแมวใหญ่มาก ถ้าเราเป็นภูเขา ก็คงไม่เห็นแมวเลย ร่างกายเราสัมพันธ์กับสิ่งที่เราเห็น

สรุป เราไม่มีประสบการณ์สิ่งต่าง ๆ ในโลกในตัวเอง มีแต่สิ่งนั้นในความสัมพันธ์กับสิ่งอื่นที่ปรากฏให้เราเห็นและรับมันในขณะนั้น ถ้าสภาพเปลี่ยน การเห็นก็จะเปลี่ยนไป นั่นคือ *dasein* ทุกอย่างปรากฏให้เห็นใน องค์กรวม ทุกสิ่งสัมพันธ์กัน นี่คือนิยามของปรัชญาตะวันตกและตะวันออกตั้งแต่ 2,500 ปีก่อนจนถึงวันนี้ และทำให้คนอย่างไฮเดกเกอร์รู้สึกใกล้ชิดสนิทสนมทันทีกับท่านซุซูกิ พระนักปรัชญาชาวญี่ปุ่นอเมริกัน ผู้เชี่ยวชาญด้านเซน พุทธ และชิน เพราะมีประสบการณ์และแนวคิดที่คล้ายกัน

ศาสตร์แห่งการตีความ

ศาสตร์แห่งการตีความ (Hermeneutics) รากศัพท์ในภาษากรีก คือ Hermes เทพผู้ถือสารไปให้เทพเจ้า ไปให้มนุษย์ เป็นทฤษฎีและวิธีการของตะวันตกในการตีความพระคัมภีร์ (exegesis) ไบเบิล วรรณกรรม กฎมณเฑียร ปรัชญา มนุษยศาสตร์ กฎหมาย ประวัติศาสตร์ เทวศาสตร์ ศิลปศาสตร์ ที่วันนี้ถูกประยุกต์ไปทั่ว

ศาสตร์แห่งการตีความเป็นสาขาหนึ่งของปรัชญา ความหมายของ hermeneutics เป็นองค์กรวม (holistic) ความหมายของเนื้อความ (text) ไม่ได้จากเอาส่วนต่าง ๆ มารวมกัน แต่มาจาก “องค์กรวม” ซึ่งมากกว่าทุกส่วนรวมกัน เช่น “อร่อย” เป็นประสบการณ์ มีหลายปัจจัย รสชาติอาหารที่กลมกล่อม เป็นอะไรมากกว่าคุณสมบัติของแต่ละอย่าง อาหารบางอย่างมีรสเปรี้ยว หวาน มัน เค็ม เผ็ด ผสมผสานจน “ลงตัว”

ทำนองเดียวกัน คำทุกคำมีความหมายเมื่ออยู่ในประโยค ในบริบททั้งหมด ถ้าดึงออกจากบริบทก็เหมือนเอาปลาออกจากน้ำ คำ ประโยค วรรค หน้า บท หนังสือ ล้วนสัมพันธ์กันหมด

วงจรการตีความ (hermeneutic circle) เป็นกระบวนการตีความที่เราเคลื่อนไหวไปมาต่อเนื่องระหว่างส่วนเล็กกับส่วนที่ใหญ่ของความหมาย เพื่อจะได้กำหนดความหมายของทั้งสองอย่าง ก็คือ การทำความเข้าใจในบริบทนั่นเอง ที่เรียกว่าวงจร เพราะเคลื่อนไหวไปมาระหว่างเล็กใหญ่ ส่วนย่อยและส่วนรวม ถ้าง่ายก็ทำได้โดยอัตโนมัติ ถ้ายากก็ซ้ำ และกลับไปกลับมาหลายครั้ง³⁸

พระคัมภีร์ไบเบิลมีการตีความ เรียกว่าอรรถกถา มาตั้งแต่ยุคกลาง โดยบรรดาปิตาจารย์ นักปราชญ์ ที่พยายาม “ถอดรหัส” แต่เป็นการตีความแบบแนวตั้ง คือ มีฐานที่ตั้งไว้ ไม่แตะต้องฐานเพราะเป็นความจริงที่ไม่เปลี่ยนไปตามกาลเทศะ (อภาลิโก) แล้วมีการอธิบาย ตีความ ไม่ใช่แบบการตีความยุคใหม่ที่อธิบายทั้งหมดแบบองค์รวม คือพิจารณาทั้งองค์ภาพพ ไม่แยกอะไรเป็นฐานอะไรเป็นรายละเอียด ดังกรณี ลูเธอร์, กัลวิน,

³⁸ การอ่านเนื้อหาทางปรัชญาครั้งเดียวเข้าใจได้ยาก เช่นอ่านเฮเกล หรือไฮเดกเกอร์ ต้องอ่านหลายครั้งและหลายประเด็นพร้อมกัน และโยงถึงนักปรัชญาอื่น ๆ อ่านเรื่อง สัญญาประชาคมของรุสโซและแนวคิดของเขาก็จะเข้าใจการปฏิวัติและประวัติศาสตร์ฝรั่งเศส อ่านภูมิปัญญาท้องถิ่นนาน ๆ และเชื่อมโยงกับบริบททางสังคมวัฒนธรรม ก็จะเข้าใจภูมิปัญญา

ชไลเออร์มาเคอร์ และนักปราชญ์โปรเตสแตนต์ ที่ตีความพระคัมภีร์เหมือนกับทำกับข้อเขียนวรรณกรรมทางโลกอื่น ๆ ที่ไม่เกี่ยวกับศาสนา

ศาสตร์แห่งการตีความในยุคใหม่ นอกจากที่พบได้ชัดเจนในไฮเดกเกอร์และนักปรัชญาปรากฏการณ์นิยม เอริกฮิสเทนเชียลิสต์ และโพสท์โมเดิร์น ควรกล่าวถึงนักปรัชญาร่วมสมัย 2 คน คือ ฮันส์-เกออร์ก กาดาเมอร์ (Hans-Georg Gadamer 1900-2002) และ ปอล ริคเกอร์ (Paul Ricoeur 1913-2005)

กาดาเมอร์ บอกว่า Bildung ในภาษาเยอรมัน คือ การศึกษา วัฒนธรรม การส่งเสริมให้เจริญเติบโต การพัฒนา หรือการพัฒนาตน เขาสนใจปรัชญากรีกและปรัชญายุคกลาง ได้รับอิทธิพลจากปรัชญา กวี นักวรรณกรรม นักการศึกษาเยอรมันอย่าง แฮร์เดอร์, ชิลเลอร์, เฮเกล, ชูมบอิลท์ ที่ให้แนวคิดเรื่อง Bildung และถือว่าเป็นคอนเซ็ปต์ที่สำคัญที่สุดในศตวรรษที่ 18 ที่เป็นฐานคิดสำคัญต่อมาในศตวรรษ 19-20

แนวคิดของบรรดานักปราชญ์เยอรมันทำให้คำว่า Geisteswissenschaft ที่แปลตามตัวว่าวิชาที่อาศัยด้วยจิต และที่วัฒนธรรมอื่นในยุโรปแปลว่า “มนุษยศาสตร์” (humanities) เป็นอะไรมากกว่านั้น และหมายความรวมถึงสังคมศาสตร์ คือปรากฏการณ์ความเป็นจริงของชีวิตและสังคมรวมกัน กาดาเมอร์ก็สืบทอดแนวคิดนี้

แนวคิดเรื่องการตีความออกมาชัดเจนในหนังสือ Truth and Method (1960)³⁹ ที่คำว่า Bildung ยังโดดเด่นเป็นหลักอยู่เสมอมา เขาใช้ Bildung แทน “ความรู้” ที่เป็นเป้าหมายของการคิด พื้นฐานสำคัญของศาสตร์แห่งการตีความในหนังสือเล่มสำคัญนี้ คือ ความจริงไม่สามารถอธิบายอย่างชัดเจนได้ด้วยวิธีการที่เป็นวิชาการ (scientific method) เพราะความหมายที่แท้จริงของภาษาอยู่เหนือขอบเขตของการตีความอย่างมีวิธีการ เขาบอกว่า ศาสตร์แห่งการตีความไม่ใช่เพียงแต่วิธีการเพื่อหาความจริง แต่เป็นกิจกรรมที่มุ่งถึงความเข้าใจเงื่อนไขที่ทำให้ความจริงเป็นไปได้

กาดาเมอร์เห็นว่า บทบาทของศาสตร์การตีความในมนุษยศาสตร์ไม่เหมือนกับในวิทยาศาสตร์ เพราะศาสตร์แห่งการตีความไม่ใช่เพียงวิธีการตีความ แต่เป็นการสืบสวนถึงธรรมชาติของความเข้าใจ ซึ่งอยู่เหนือคอนเซ็ปต์วิธีการอีก ความจริงไม่ใช่อะไรที่จะนิยามโดยเทคนิคเฉพาะ หรือกระบวนการค้นหา แต่เป็นอะไรที่อยู่เหนือขอบเขตของการใช้เหตุผลในวิธีการอีก ความจริงของภาษาพูดหรือเขียนจะปรากฏเมื่อเราค้นพบเงื่อนไขของความเข้าใจความหมาย

กาดาเมอร์อธิบายว่า เพื่อเข้าใจภาษาพูดภาษาเขียนเราจะต้องมีความเข้าใจบางอย่างก่อน ซึ่งอาจจะบิดเบือนการแปลความหมาย เราจึงต้องทราบว่ ความเข้าใจที่มีก่อนแบบใดจะทำให้เข้าใจได้ดี และอะไรที่จะทำให้เข้าใจผิด อะไรเป็นฐานคิดบวก อะไรเป็นฐานคิดลบ

³⁹ cf. Gadamer Hans-Georg, Truth and Method, 1st English ed., 1975, trans. by W. Glen-Doepel, ed. by John Cumming and Garret Barden; ibid. Philosophical Hermeneutics. Trans. and ed. by David Linge. Berkeley: University of California Press, 1976

ขณะที่จิตสำนึกประวัติศาสตร์เป็นขอบฟ้าอดีต จิตสำนึกการตีความเป็นขอบฟ้าของอดีตและปัจจุบัน เป็นความเคลื่อนไหว เปลี่ยนไปเมื่อจิตสำนึกของปัจจุบันไปผสมกับจิตสำนึกของอดีต

กาดาแมร์ เสนอแนวคิดเรื่อง “ฟิวชั่น” ทางความคิดและการตีความ สิ่งที่เรารู้วันนี้มาจากคนอื่น มาจากประวัติศาสตร์ จากวัฒนธรรมอื่นหรือของเราเอง แล้วเรานำมา “ผสมผสานประยุกต์” ให้เป็นส่วนของตัวเอง เรา เหมือนการทำอาหารฝรั่งให้ถูกปากคนไทย หรือทำอาหารไทยให้ฝรั่งชอบในรสชาติที่เป็นความคุ้นชินของเขา

กระบวนการเรียนรู้ การพัฒนาความรู้ใหม่ของเรา ที่กาดาแมร์ย้ำว่า เป็นการขยายขอบฟ้า หรือ ขยายแดนความรู้ ก็มาจากกระบวนการตีความของเก่า แล้วประยุกต์สิ่งที่จริงในปัจจุบัน บริบทของวันนี้ที่แตกต่างจากบริบทหรือองค์ประกอบเดิมของเรื่องที่เรามาตีความ ไม่ว่าจะงานศิลปะ ปรัชญา หรือวรรณกรรม

สำหรับกาดาแมร์ ภาษาเป็นสื่อของประสบการณ์การตีความ และเป็นพาหะเพื่อความเข้าใจโลก ด้านที่เป็นสากลของการตีความที่เป็นการสืบสวนทางปรัชญา ทุกอย่างที่สามารถเข้าใจได้ ศาสตร์การตีความไม่ใช่เพียงวิธีการตีความ แต่เป็นความสัมพันธ์ทาง “สัจ” (สิ่งที่เป็นอย่างอยู่) ระหว่างผู้ตีความ และภาษาที่ใช้ตีความ

ทฤษฎีการตีความของรีเกอร์⁴⁰ เห็นความเชื่อมโยงแบบมีปฏิสัมพันธ์ระหว่าง “ญาณวิทยา” (ว่าด้วยความรู้ การตีความ) และ “สัตววิทยา” (ontological ผู้ตีความ) คือการเคลื่อนจากความเข้าใจผิวเผินจากเนื้อเรื่อง (text) ทั้งหมดไปสู่ความเข้าใจลึก ที่ผู้ตีความเข้าใจส่วนต่าง ๆ ในความสัมพันธ์กับเนื้อเรื่องทั้งหมด และเนื้อเรื่องทั้งหมดที่สัมพันธ์กับทุกส่วนของมัน อันเป็นกระบวนการของวงจรรูการตีความ (hermeneutic circle)

รีเกอร์เชื่อมโยงการบรรยายปรากฏการณ์กับการตีความในทำนองเดียวกับไฮเดกเกอร์และกาดาแมร์ โดยขยายความไปถึงการตีความตำนาน พระคัมภีร์ จิตวิเคราะห์ ทฤษฎีการอุปมา (metaphor) ทฤษฎีการเล่า

รีเกอร์ไม่ถือว่า การตีความเป็นเพียงการวิเคราะห์เนื้อความ (textual analysis) แต่เป็นการที่แต่ละคนสัมพันธ์กับอะไรได้นอกจากตัวเอง การตีความสำหรับเขาเป็นการเข้าใจความเชื่อมโยงระหว่าง “ตัวตน” และสัญลักษณ์ ไม่ใช่สิ่งของในตัวเอง แต่เป็นความผูกพันแบบวิภาษวิธีระหว่างทั้งสอง ในการตีความ เขาเน้นที่การเข้าใจตนเอง ในฐานะที่เป็นผลของกระบวนการตีความ

เขาอธิบายว่า เป้าหมายของการตีความ คือ การทำให้สิ่งที่อยู่ไกลเข้ามาใกล้ ดึงยุคทางวัฒนธรรมในอดีตที่เป็นผู้บันทึกเนื้อความมาใกล้ตัวผู้ตีความ เมื่อลดระยะห่างและอยู่ในยุคเดียวกัน ก็จะเข้าใจความหมาย

⁴⁰ Ricoeur Paul, The Conflict of Interpretation, Essays in Hermeneutics, ed. Don Ihde, trans. Willis Domingo et al. Evanston: Northwestern University Press, 1974; Hermeneutics and the Human Sciences: Essays on Language, Action and Interpretation, ed., trans. John B. Thompson. Cambridge: Cambridge University Press, 1981

สำหรับตนเอง ทำให้มันเป็นของตนเอง ทำให้เข้าใจตนเองผ่านการเข้าใจคนอื่น การตีความจึงเป็นการเข้าใจตนเองไม่ว่าทางตรงทางอ้อมโดยการเข้าใจคนอื่น⁴¹

ยิ่งกว่านั้น กระบวนการตีความ การตีความหมายออกมาเป็นงานของการไตร่ตรอง (reflective task) ที่สำคัญไม่ใช่ความหมายภายนอก แต่ความหมายหรือเข้าถึง (insight) ตัวเอง ที่ได้จากการพบกับเนื้อความภายนอก ความรู้ตัวเองที่ได้จากกระบวนการตีความจะบรรลุโดยทางอ้อม ซึ่งตรงกันข้ามกับเดการ์ตที่คิดแล้วว่า ได้เลย รู้ได้ด้วยการสงสัย

ทั้งกาตาแมร์และรีเกอร์ อยู่ในสายเดียวกับไฮเดกเกอร์ ที่เห็นว่า ศาสตร์แห่งการตีความคือการค้นหา และการฟื้นฟูความหมาย จิตสำนึกไม่แยกจากโลก แต่เป็นรูปแบบว่าเราเป็นใครในฐานะปัจเจก สำหรับเขา ปรากฏการณ์นิยมแนวตีความเน้นว่า ทุกเหตุการณ์หรือการพบปะจะเกี่ยวกับการตีความจากภูมิหลังของปัจเจก เราไม่สามารถแยกสิ่งนี้จากพัฒนาการของปัจเจกในชีวิต

สำหรับ มิเชล เอเลียเด⁴² ศาสนา คือ ประสบการณ์ในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ (sacred) ที่สัมพันธ์กับ “นอกศาสนา” (profane) ไม่ใช่ตรงกันข้าม แต่เสริมกันให้เต็ม (complementary)⁴³ การตีความตำนาน คือ ส่วนหนึ่งของการตีความศาสนา เพราะตำนาน เป็นประวัติศาสตร์ศักดิ์สิทธิ์

ตำนานแห่งการกลับอันเป็นนิรันดร์ (Myth of Eternal Return) มีความสำคัญในการเข้าใจศาสนาคริสต์ และศาสนาต่าง ๆ ที่ใช้ฐานของญาณทัศน์ (intuitive thinking) ในการรับรู้ของประสบการณ์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์⁴⁴

สรุปหลักการสำคัญของศาสตร์แห่งการตีความได้ว่า

1. เป็นวิธีการ หรือกิจกรรมที่ผู้นำความคิดอย่างฮูสเซอร์ใช้เพื่อบรรยายความพยายามเข้าใจข้อความการสื่อสารที่เป็นตัวหนังสือหรือคำพูดแล้วสร้างกฎสำหรับการตีความ
2. เป็นปรัชญา ลงลึกในเรื่องความเข้าใจ นักปรัชญาแนวตีความศึกษาภาษา ภาษาพื้นเมือง ขนบธรรมเนียมประเพณีว่า เราไม่ได้เข้าใจเพียงเนื้อหาข้อความ แต่เข้าใจชีวิตโดยรวม

⁴¹ งานที่รีเกอร์เขียนร่วมกับคนอื่นเมื่อเขาไปสอนที่มหาวิทยาลัยชิคาโก มีอิทธิพลต่อแวดวงวิชาการอเมริกันในเรื่องศาสตร์แห่งการตีความ ที่ก่อนหน้านี้ยังไม่ชัดเจนนัก cf. Ricoeur Paul, Charles E. Reagan, and David Stewart, "Existence and Hermeneutics" in The Philosophy of Paul Ricoeur: An Anthology of His Work, Boston: Beacon Press, 1978

⁴² cf. Eleade Mircea, The Myth of the Eternal Return: Cosmos and History, Princeton University Press; Reprint edition 2018

⁴³ คล้ายปรัชญาตะวันออก เช่น แนวคิดหยินหยาง ไม่ใช่สองขั้วของสองสิ่ง แต่เป็นคนละขั้วของสิ่งเดียวกัน หรือสองด้านของความเป็นจริง เหมือนสองหน้าของเหรียญเดียว

⁴⁴ การตีความของเอเลียเด ทำให้เข้าใจว่า พิธีกรรมของศาสนาต่าง ๆ เช่น พิธีบูชามิสซาของคาทอลิก ไม่ใช่เพียงการรำลึกถึง แต่เป็นการกลับมาเกิดขึ้นจริงอีกครั้งหนึ่ง รวมทั้งการฉลองปีใหม่ สงกรานต์ ตรุษจีน เริ่มต้นวงเวียนชีวิต ที่หมุนกลับมาอีกรอบทุกปีเป็นการเริ่มต้นใหม่ ไม่ใช่การรำลึกถึงการเริ่มต้นในอดีต

3. เราได้เห็นวัตถุสิ่งของแล้วใส่ความหมายลงไปภายหลัง แต่การเห็นทุกครั้งเป็นการเห็นด้วยวิธีการที่มาจากประวัติศาสตร์ส่วนตัว ภูมิหลังทางวัฒนธรรม แม้แต่อาชีพของเราก็ทำให้เรามองโลกต่างกัน

4. ความรู้ได้มาจากความสนใจ คนตะวันตกมองความรู้ว่าเป็นกลาง ไม่เกี่ยวกับอะไร แต่นักปรัชญาตีความแสดงให้เห็นตรงกันข้ามว่า การแสวงหาความรู้ไม่ว่าวิทยาศาสตร์หรือนุษยศาสตร์ก็ล้วนมาจากความมุ่งมั่นส่วนบุคคล จินตนาการสร้างสรรค์ และไฟปรารถนาของแต่ละบุคคล ไม่มีอะไร “เป็นกลาง”

5. การผสมผสานหลายแบบ (fusion) ขยายพรมแดนความรู้ความเข้าใจโลก ชีวิต คือธรรมชาติของความเข้าใจ การบูรณาการสิ่งที่ไม่คุ้นเคยกับบริบทที่เราคุ้นเคย เป็นการต่อยอด ผสมผสาน เมื่อเราเข้าใจอะไรบางอย่าง เราทำการ “ฟิวชั่น” ความคิดเห็นของคนอื่นกับของเรา ด้วยวิธีนี้ เราเองก็เปลี่ยน เพราะได้ขยายความคิด เปิดพรมแดนความรู้

6. ประเพณีเป็นสิ่งที่ดี ตั้งแต่ยุคเรืองปัญญา คนตะวันตกเห็นว่า ประเพณีฝ่ายอนุรักษ์อยู่ตรงกันข้ามกับแนวคิดเชิงวิพากษ์หรือการใช้เหตุผล ความจริง ประเพณีมีความสำคัญ ให้เครื่องมือแรก ๆ เพื่อให้เราได้ค้นพบสิ่งต่าง ๆ โดยไม่จำเป็นต้องไปยึดติดกับประเพณี แต่ก็ต้องรับรู้บทบาทจริง ๆ ของมันเพื่อการตีความ การตีความจึงไม่ใช่การปฏิเสธเนื้อหาเหมือนเทเด็กทิ้งไปพร้อมกับน้ำในกะละมังหลังจากอาบน้ำเสร็จ แต่เป็นกระบวนการ “คนสูรากลั่นเหล้า” โดยไม่กลับไปอยู่กับอดีตหรือแบบคนในอดีต แต่ “ฟิวชั่น” คุณค่าของอดีต

7. พลังอำนาจของภาษา ศาสตร์แห่งการตีความแสดงให้เห็นว่า ภาษาไม่ใช่เครื่องมือที่เราจะใช้ อย่างไรก็ตาม คำ สัญลักษณ์ มโนทัศน์ เป็นสิ่งที่ทำให้เกิดความคิด เพราะสัมพันธ์กับวิถีคิดและวิถีชีวิต

8. วงเวียนการตีความ (hermeneutic circle) คือการพิจารณาบริบท ปฏิสัมพันธ์ กลับไปมา เพื่อหาความหมายให้ได้ลึกที่สุด โดยไม่ลดทอนหรือแยกส่วน แต่ได้ความหมายที่เป็นองค์รวม

9. ศาสตร์แห่งการตีความไม่ใช่สัมพัทธนิยม (relativism) ที่ใครจะคิดอะไรตีความอย่างไรก็ได้ตามที่ต้องการ อย่างที่มีคนกล่าวหาและเข้าใจผิด การที่บอกว่า เราสามารถเห็นโลกในแบบที่แตกต่าง ไม่ได้แปลว่าเราสร้างโลกขึ้นมา ศาสตร์แห่งการตีความเป็นความสัมพันธ์เชิงวิพากษ์ ซึ่งการเกี่ยวข้องของบุคคล (personal involvement) สำคัญต่อการเข้าใจสิ่งต่าง ๆ เราไม่ได้ “สร้างโลก” แต่โลกได้ “เปิดตัวแสดงตน” (disclose) ให้เราได้เห็นได้รู้จัก อยู่ที่ว่าเรายืนอยู่จุดไหน และมองจากมุมใด

10. ศาสตร์แห่งการตีความตรงกันข้ามกับแนวคิดสุดขั้วทางศาสนา (fundamentalism) จนกลายเป็นการคลั่งศาสนา (fanaticism) ยึดติดกับจารีตประเพณีหลักธรรมคำสอนแบบเปลี่ยนแปลงหรือเข้าใจไปอย่างอื่นไม่ได้ ตีความไม่ได้ ต้องเชื่อตามตัวอักษร หลักความเชื่อและความจริงไม่ว่าสูงสุดเพียงใดก็สื่อกันมาด้วยภาษา วัฒนธรรมประเพณี และประวัติศาสตร์ ที่ล้วนอยู่ในบริบทของสังคมแต่ละยุคสมัย

ศาสตร์แห่งการตีความกับสังคมไทย

ท่านพุทธทาสภิกขุ⁴⁵เป็นปราชญ์ทางพุทธศาสนาที่สำคัญที่สุดผู้หนึ่งในศตวรรษที่ 20 นักตีความพุทธธรรม โดยท่านไม่ได้ศึกษาหลักการตีความจากศาสตร์ปรัชญาตะวันตกใด ๆ ท่านเป็นนักคิดและนักปฏิบัติในเวลาเดียวกัน คิดคำนึงไตร่ตรองจากประสบการณ์ที่ปฏิบัติธรรม ทำให้ท่าน “เข้าใจ” สัจธรรมแบบ “รู้แจ้งแทงตลอด” หนึ่งในศัพท์ วลี ภาษาที่ท่านคิดประดิษฐ์เพื่อสื่อความหมายจากประสบการณ์

ภาษาของท่านไม่ใช่การบรรยายธรรมะ (describe) ไม่ใช่การอธิบาย (explain) แต่เป็นการตีความ (interpret) แล้ว “ชี้ทาง” ให้คนอื่นเดินตามแนวนี้ ก็จะไปถึงประสบการณ์เดียวกัน เหมือนลูกศรชี้ทางออกจากศูนย์การค้า ถ้าเดินตามก็จะออกจากที่นั่นได้ ทางออกไม่ได้อยู่ที่ลูกศร

ภาษาที่ท่านคิดค้นมีหลายคำ หลายวลี เช่น ตัวกูของกู รู้แจ้งแทงตลอด หลายวิธี ส่วนหนึ่งประยุกต์จากเซน และมหายาน ใช้ภาษาและภาพเป็นสื่อ ดังภาพปริศนาธรรมในมหรสพทางวิญญาณที่สวนโมกข์

ความหมายของภาษาศาสนา คือ การทำให้ตัดสินใจด้วยความเห็นแจ้ง (discernment) และเปิดเผยเห็นรายละเอียด (disclosure) คือการใช้ภาษาเพื่อนำไปสู่การเห็นแจ้ง ไม่ว่าจะด้วยภาษานั้นหรือด้วยการปฏิบัติ ท่านใช้ภาษาอุปมา เปรียบเทียบ เช่น “ภูเขาแห่งวิถีพุทธธรรม”⁴⁶ นั่งเรือข้ามปากแต่ไม่ขึ้นฝั่งเพราะยึดติดเรือ

“ภาษาคนภาษาธรรม”⁴⁷ หนังสือที่รวมปาฐกถาธรรมที่ท่านไปแสดงที่เชียงใหม่ โดยได้รับเชิญจากประชาคมโปรเตสแตนต์ เป็น “ปาฐกถาซินแคลร์ ทอมสัน” เสนอแนวคิดเกี่ยวกับภาษาธรรมที่ยืมมาจากภาษาคน เพื่อช่วยให้คนพ้นจากภาวะทางโลกไปสู่ทางธรรม ข้ามไปสู่อุตรภาวะ (transcendental)

⁴⁵ หนังสือของท่านพุทธทาสมียุ่จำนวนมาก เป็นปาฐกถาธรรม มีการแปลไปหลายภาษา เช่น คู่มือมนุษย์, แก่นพุทธศาสนา, ใจความแห่งคริสต์ธรรมเท่าที่พุทธบริษัทควรรู้ เป็นต้น ส่วนภาษาไทยก็มีการตีพิมพ์โดยศิษย์ของสวนโมกข์และสำนักพิมพ์ต่าง ๆ ที่เป็นชุดใหญ่ คือ ธรรมโฆษณ์ ชุดจากพระโอษฐ์ เป็นต้น การฟังธรรมและอ่านหนังสือของท่านก็จะพบแนวคิดหลักในการตีความของท่านเสมอ มีลักษณะที่เป็น existential คือไม่ใช้การตีความแบบแนวตั้งที่มีฐานคิดอภิปรัชญาที่เปลี่ยนแปลงไม่ได้ ท่านจึงได้แย้งแนวคิดเรื่อง “ชาติ” โดยตีความว่า การทำได้ดี ทำชั่วได้ชั่วทันทีที่ทำ ไม่ต้องรอชาติหน้า ทำตัวเลวเหมือนสัตว์ก็เป็นสัตว์ ท่านจึงเน้นการปฏิบัติเพื่อให้หลุดพ้น หรือเข้าถึงธรรมวันนี้ ไม่ต้องรอเกิดมาหลายชาติ เพียงแต่การ “รู้แจ้งแทงตลอด” หรือการบรรลุธรรม และ “หลุดพ้น” นั้นไม่ยาวนานหรือตลอดไปเท่านั้น แต่จะเกิดขึ้นทันทีก็ได้ หรือค่อย ๆ เกิดก็ได้ อยู่ที่สภาวะเงื่อนไขของแต่ละคน คนที่ปล่อยวางได้มาก ก็จะเข้าถึงธรรมได้มาก ได้นานกว่า

⁴⁶ เป็นปาฐกถาธรรมที่อธิบายเรื่องการยึดมั่นถือมั่นได้ดีที่สุด การยึดติดกับรูปแบบภายนอก ยึดพระพุทธรูป ยึดหนังสือคัมภีร์ ยึดคนห่มผ้าเหลือง ทำให้กลายเป็นอุปสรรคในการเข้าถึงธรรม ที่ท่านเปรียบกับภูเขาที่กั้นไม่ให้เดินทางไปถึงธรรม

⁴⁷ เป็นงานที่สะท้อนแนวคิดของท่านเกี่ยวกับภาษาได้ชัดเจนมากที่สุด ธรรมะไม่อาจอธิบายหรือบรรยายได้ อย่างมากก็พูดถึงได้แต่แนวทางเพื่อให้คนไปถึงจุดหมายนั้นเท่านั้น ก็จะ “รู้เอง” ว่าคืออะไร ภาษาธรรมเป็นภาษาโลกุตระเหนือโลกเหนือจริง ไม่มีภาษาของตนเอง จึงต้องยืมภาษาคนหรือภาษาโลกียะ ซึ่งมีข้อจำกัด เหมือนป้ายในสถานที่ใหญ่ ๆ ที่มีลูกศรชี้และเขียนรูปคนชายหญิง ก็รู้ว่าเป็นทางไปห้องน้ำ แต่ห้องน้ำไม่ได้อยู่ที่ป้ายนั้น เหมือนป้ายบอกทางออก ซึ่งไม่ได้อยู่ตรงนั้น ต้องเดินไปก็จะออกได้ ถ้าไม่เดินไปตามทางลูกศรชี้ก็ออกจากที่นั่นไม่ได้ แต่บางคนไม่ออก ขอบออยู่ในศูนย์การค้าเพราะมีแอร์เย็นดี

“ใจความแห่งคริสต์ธรรมเท่าที่พุทธบริษัทควรทราบ”⁴⁸ รวบรวมปาฐกถาวันมาฆบูชาเมื่อเดือนมีนาคม 2522 จำนวน 12 ครั้ง ที่ท่านตีความพระคัมภีร์ไบเบิลจากประสบการณ์ของตนเอง โดยไม่ต้องไปเปรียบเทียบกับศาสตร์แห่งการตีความของใคร

บางประเด็นอาจทำให้ชาวพุทธหรือชาวคริสต์ตกใจ แปลกใจ รวมไปถึงรับไม่ได้ก็มี เช่นที่ท่านบอกว่า “แก่นของพุทธธรรมอยู่ที่หน้าแรกของพระคัมภีร์ไบเบิล” ถ้าอ่านได้ถ่องแท้ก็จะเข้าใจความหมายที่ว่า เมื่อก่อนนั้นคนยังไม่แยกบุญแยกบาป แต่เมื่ออาดัมและอีฟทำผิด กินแอปเปิ้ลก็รู้ดีชั่ว รู้ผิดถูก คือการแบ่งแยกนั่นเอง

จึงต้องโยนไปถึงสระน้ำที่สวนโมกข์ ซึ่งมีเกาะเล็ก ๆ อยู่กลาง มีต้นมะพร้าวอยู่ต้นหนึ่ง ท่านอธิบายว่า “มะพร้าวนาฬิกา ต้นเดียวโนเน กลางทะเลที่ฝั่ง ฝนตกไม่ต้อง พาร่องไม่ถึง กลางทะเลที่ฝั่ง ถึงแต่คนพ้นบุญ เอย” ท่านบอกว่ามาจากเพลงกล่อมเด็ก แต่คำหมายทางธรรม คือ สภาวะที่หลุดพ้น หรือนิพพานนั้น อยู่เหนือบุญและบาป ไม่ใช่สวรรค์หรือสภาวะหนึ่ง แต่ไม่มีอะไรอีกต่อไป นั่นคือการตีความตามคำสอนแบบมหายาน

ในวิทยานิพนธ์ “ปัญหาภาษาศาสตร์”⁴⁹ หลังจากได้วิเคราะห์ภาษา และการตีความต่าง ๆ แล้ว ได้สรุปว่า ภาษาศาสตร์ของพุทธธรรมนั้นมีลักษณะเป็นภาษาวีธี ที่ผ่านการปฏิบัติ การพินิจคิดคำนึง วิปัสสนา จนบรรลุถึงสัจธรรม (nothingness) หรือความว่าง เหมือนสระน้ำมะพร้าวนาฬิกาที่ว่านั้น⁵⁰

ขณะที่ภาษาคริสต์เป็นแบบ “ญาณวิถี” (intuitive) ไม่ใช่ “เหตุผล” แบบชาวพุทธ แต่ใช้ญาณทัศนะมากกว่า มีตรรกะที่แตกต่าง และเป็นลักษณะแบบตำนาน (mythological) โดยแนวคิดที่ได้จากเอลิอาเด เรื่อง

⁴⁸ สำนักพิมพ์เทียนวรรณได้จัดพิมพ์เมื่อปี 2526 เดิมที่ท่านได้ขอให้ผู้เขียนเป็นผู้ถอดเทปและเขียนเชิงอรรถ คำอธิบาย เพื่อไม่ให้เกิดความเข้าใจผิดระหว่างศาสนา แต่ผู้เขียนได้ขอเขียนเพียงภาคผนวกเพื่อบอกว่า ชาวคริสต์ โดยเฉพาะโรมันคาทอลิก เข้าใจแต่ละเรื่องที่ท่านตีความจากการอ่านพระคัมภีร์ไบเบิลนั้นอย่างไร หนังสือได้รับการแปลเป็นภาษาฝรั่งเศส โดยคุณพ่อเปอเซต์ มิชชันนารีชาวฝรั่งเศสที่เคยไปศึกษาและปฏิบัติธรรมที่สวนโมกข์ ต่อมาคณะผู้จัดหนังสือชุดธรรมโฆษณได้จัดพิมพ์เองอีกครั้งหนึ่งในปี 2528 โดยมีแต่เนื้อหาปาฐกถาธรรมของท่านพุทธทาสเท่านั้น

⁴⁹ วิทยานิพนธ์ปริญญาเอกที่ได้เลือกหัวข้อร่วมกับอาจารย์ที่ปรึกษา Prof. Dr. Joerg Splett ซึ่งได้ช่วยเหลือให้คำแนะนำและเสวนาด้วยทุกบ่ายวันศุกร์หลายชั่วโมง ในวัฒนธรรมเยอรมันเรียกอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกว่า “บิดาวิทยานิพนธ์” เพราะให้เวลาและร่วมทำงานกับนักศึกษาจริงจังมาก ท่านไม่คุ้นเคยกับพุทธศาสนา ไม่รู้จักท่านพุทธทาส แต่ต้องการเรียนรู้ไปด้วยกัน และอยากดูว่า มองจากทัศนะของปรัชญาตะวันตกเป็นอย่างไร ซึ่งท่านก็ไม่ใช่ว่าไม่รู้จักเลย เพราะแม้ไม่ได้เป็นลูกศิษย์ของไฮเดกเกอร์ แต่ก็เป็น “หลานศิษย์” เพราะท่านเป็นศิษย์และเลขานุการของคาร์ล ราห์เนอร์ นักปรัชญานักเทวศาสตร์คนสำคัญที่สุดผู้หนึ่ง ซึ่งเป็นศิษย์ของไฮเดกเกอร์ ท่านจึงทราบว่า ไฮเดกเกอร์รู้จักแนวคิดปรัชญาตะวันออกอย่างเช่น และเท่า ท่านคงอยากทราบว่าพุทธศาสนามีแนวคิดอย่างไร โดยเฉพาะนิยามมหายาน ซึ่งมีอิทธิพลต่อท่านพุทธทาสด้วย

⁵⁰ คอนแซปต์ “ภาษาวีธี” (dialectic) ที่ผู้เขียนต้องการใช้เพื่ออธิบายวิธีคิดแบบพุทธ ทำให้ต้องถกเถียงเสวนากับอาจารย์ที่ปรึกษานานหลายเดือน เพราะท่านเป็นผู้เชี่ยวชาญปรัชญาเฮเกล และเข้าใจเรื่องภาษาวีธีตั้งแต่ปรัชญากรีกมาจนถึงเฮเกลในแบบหนึ่ง เมื่อมารับรู้ข้อเสนอของผู้เขียนเรื่องภาษาวีธีแบบพุทธ โดยเฉพาะแนวคิด “สัจธรรม” ของมหายาน ท่านต้องใช้เวลาไปศึกษาเองนานกว่าจะมายอมรับว่า ก็มี “ตรรกะภายใน” (internal logic) เพียงพอให้ใช้คอนแซปต์นี้ได้ ด้วยคำอธิบายของผู้เขียน

ตำนานแห่งการกลับมาอีรันดร์ (myth of eternal return) ดูพิชิตามิสาที่ไม่ใช่เพียงรำลึกถึง แต่เป็นการผลิตซ้ำ การเกิดขึ้นอีกครั้งตามตำนานความเชื่อ ชาวคริสต์คาทอลิกจึงเชื่อใน “พระกายและพระโลหิต” ของพระเยซูจริง แต่ชาวโปรเตสแตนต์ส่วนใหญ่ถือว่าเป็นเพียงสัญลักษณ์เท่านั้น

อย่างไรก็ดี ทั้งภาษาศาสตร์พุทธและคริสต์ก็มีลักษณะร่วมกัน คือ เป็นสื่อเพื่อนำคนไปสู่ประสบการณ์ทางศาสนา อาจจะเดินคนละทาง แต่ก็มีจุดหมายเดียวกัน ที่มีคำอธิบายคนละอย่าง โดยอาศัยแนวคิดปรัชญาภาษาของวิตเกนสไตน์⁵¹ ที่บอกว่า ภาษาเป็นเกม มีกฎกติกาของตนเอง ความหมายของภาษาอยู่ที่การใช้

เขาบอกว่า ถ้าจะสื่อสารกันระหว่างคนที่มีความรู้ต่างกันก็ควรหาจุดร่วมมากกว่าจุดต่าง เพราะจะไม่มีทางเข้าใจกันได้ เหมือนคนสองคนเถียงกันว่า สวรรค์มีจริงหรือไม่ คนที่เชื่อก็บอกว่ามีจริง คนไม่เชื่อก็บอกว่าไม่มี เเถียงกันอย่างไรรู้สึกหงุดหงิดใจไม่ได้ ต่างจากสองคนเถียงกันว่าพรุ่งนี้ฝนจะตกหรือไม่ ทั้งสองมีฐานคิดเดียวกันคือวิทยาศาสตร์ มีอุณหภูมิต่ำกว่าที่บอกได้ด้วยเครื่องมือทางวิทยาศาสตร์

เมื่อเป็นอาจารย์ที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้เข้าไปร่วมงานกับองค์กรพัฒนาเอกชน⁵² เพราะสนใจอยากทำงานกับชุมชน จึงมีโอกาสได้ไปชนบท หมู่บ้าน ได้ใช้ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับศาสตร์แห่งการตีความเพื่อทำความเข้าใจชุมชน ซึ่งก็ไม่ได้เกิดขึ้นทันที

เมื่อผ่านไปสองสามปี ได้มีการประเมินในองค์กรว่า ทำไมการทำงานพัฒนาจึงไม่ได้ผล ไม่ได้แก้ปัญหาชาวบ้านจริงจัง มีเงินก็ทำโครงการ เงินหมดก็ทำโครงการใหม่ ก็มาพบว่า สาเหตุสำคัญเพราะไม่เข้าใจชาวบ้าน ไม่เข้าใจศักยภาพ ปัญหาและความต้องการที่แท้จริง ไม่เข้าใจภูมิปัญญาของพวกเขา มีแต่ไปดูถูกว่าพวกเขาโง่งม เจ็บ วากรรมของสังคมไทยในยุคนั้น ที่ค้างคามจนถึงวันนี้

การสรุปดังกล่าว ทำให้ได้เปลี่ยนวิธีทำงาน เปลี่ยนวิธีคิด ลงไปศึกษาชุมชน ไปศึกษาภูมิปัญญาชาวบ้าน ค้นหาปรัชญาชาวบ้าน ประสานให้พวกเขาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เกิดเครือข่าย นั่นเป็นที่มาของการถอดรหัสภูมิปัญญา⁵³ คำที่ได้ยืมมาใช้จากศาสตร์แห่งการตีความ

⁵¹ งานเขียนที่สำคัญทางปรัชญาของวิตเกนสไตน์ (1889-1951) ที่ได้อ้างอิง คือ Tractatus Logico-Philosophicus แนวคิดตอนหนุ่ม และ Philosophical Investigation แนวคิดตอนหลังที่ตกผลึกในเรื่องภาษา และไม่สุดโต่งในเรื่องการตีความภาษา

⁵² นอกจากเป็นอาจารย์ประจำที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้ไปช่วยงานพัฒนาชนบทที่ “สภาคาทอลิกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา” (CCTD: Catholic Council of Thailand for Development) องค์กรของพระศาสนจักรคาทอลิกในประเทศไทยที่ทำงานพัฒนาชุมชน และทำงานร่วมกับองค์กรพัฒนาเอกชนอื่น เช่น มูลนิธิบูรณะชนบทแห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์

⁵³ การถอดรหัสภูมิปัญญา เป็นผลที่ได้จากการศึกษาปรัชญาตะวันตก โดยเฉพาะศาสตร์แห่งการตีความ ดังที่ได้พยายามอธิบายให้เห็นกระบวนการทั้งหมดในบทความนี้

ประสบการณ์การทำงานหลายปี ทำให้สรุปเรื่องภูมิปัญญาชาวบ้าน⁵⁴ วิถีชีวิต ประเพณีวัฒนธรรม เห็นความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ คนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ความสมดุลของความสัมพันธ์ที่แสดงออกทางระเบียบกฎเกณฑ์ของการอยู่ร่วมกันของชุมชน กับธรรมชาติ และสิ่งศักดิ์สิทธิ์

ทำให้เข้าใจคอนเซ็ปต์ เวลา ที่ ผี ขวัญ ว่าเป็นหัวใจในการเข้าใจวัฒนธรรมไทย วัฒนธรรมชุมชนท้องถิ่น เข้าใจผีไร่ นา ป่า เขา แม่น้ำพหุ การทำบุญตามฤดูกาล การเริ่มต้นใหม่ของวงจรชีวิต กฎเกณฑ์การอยู่ร่วมกัน ผิดผี การชดเชยชดใช้ การลงโทษ ผีเป็นกฎ เป็นความสัมพันธ์⁵⁵

ชาวบ้านเชื่อเรื่องผีไม่ใช่เพราะผีพิสูจน์ได้ตามหลักวิทยาศาสตร์ แต่เพราะผีมีความหมายต่อชีวิตของพวกเขา เป็นสายใยชีวิตที่เชื่อมโยงกับญาติพี่น้องที่ยังมีชีวิตและล่วงลับไปแล้ว กับธรรมชาติ กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เชื่อและกราบไหว้บูชา ความเชื่อเรื่องผีจึงเป็นองค์ประกอบสำคัญหนึ่งของชีวิตที่ต้องพิจารณาโดยรวม ไม่ใช่แยกเรื่องผีออกมาแล้วตัดสินชาวบ้านด้วยวิทยาศาสตร์

เพื่อให้ได้จิตสำนึกที่ “เข้าใจ-เข้าถึง” ชีวิต ชุมชน สังคม และการพัฒนา จึงได้สังเคราะห์แนวคิดเรื่องการพัฒนาที่ควรถอยไปตั้งหลัก 4 ก้าว⁵⁶ คือ 1) คืนสู่ต้นธารชีวิต (back to the source) กลับไปหาสิ่งที่ตนเองเชื่อ ศาสนา ปรัชญา หลักธรรมคำสอน เพื่อจะได้รู้จักแยกผิดถูก ดีชั่ว 2) คืนสู่ธรรมชาติ (back to the nature) คือการไม่เบียดเบียนธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม เหมือนที่ชาวบ้านแต่เดิมเขานับถือและสัมพันธ์ด้วย 3) คืนสู่สามัญ (back to basics) คือการมีชีวิตที่เรียบง่าย สมดุล 4) คืนสู่รากเหง้า (back to the roots) คือกลับไปเรียนรู้ภูมิปัญญาของบรรพบุรุษและสืบทอดคุณค่าดั้งเดิม ปรับประยุกต์ให้สมัย

ในเวลาเดียวกัน ได้พัฒนาแนวคิดการพัฒนายั่งยืนเป็นทฤษฎี 3S⁵⁷ คือ รอด (survival) พอเพียง (sufficient) มั่นคงยั่งยืน (sustainable) เมื่อได้สังเคราะห์องค์ความรู้จากการทำงานกับชุมชน ได้ “เข้าใจ-เข้าถึง” ชีวิตความเป็นอยู่ ปัญหาและศักยภาพของชุมชน ได้เห็นตัวอย่างของคนที่รอดได้ พัฒนาจนพอเพียง

⁵⁴ Cf. เสรี พงศ์พิศ คืนสู่รากเหง้า, กรุงเทพฯ 2528; ibid. ed. Back to the Roots, Village Foundation, 1987; (บรรณาธิการ) ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท (เล่ม1-2), อมรินทร์ปริ้นท์ติ้ง, 2533; ibid. “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน เล่ม 19; ibid. ปรัชญาชีวิตคิดนอกกรอบ, กรุงเทพฯ 2555

⁵⁵ เหมือนหัวหน้าเผ่าอเมริกันพื้นเมืองที่บอกว่า “เรามีจิตวิญญาณ เมื่อสัมพันธ์กับอะไร สิ่งนั้นก็จะมีจิตวิญญาณด้วย” ดูคำนิยามใน เดวิด โบห์ม, ว่าด้วยความสร้างสรรค์, สำนักพิมพ์สวนเงินมีมา, 2550

⁵⁶ แนวคิดเรื่อง การถอยหลัง 4 ก้าว มาจากการประมวลประสบการณ์การทำงานกับชุมชน บนฐานคิดทางปรากฏการณ์วิทยาว่าสิ่งสำคัญที่ขาดในโลกวันนี้ คือ “ศีลธรรมไม่กลับมาโลกาวินาศ” ดังที่ท่านพุทธทาสสอน จึงควรที่คนเราตั้งจิตตั้งสมาธิ ฟันฟูหลักคิดหลักธรรมที่ตนเองเชื่อ กลับไปหาธรรมชาติ ดังที่โลกกำลังโหยหาและรณรงค์เพื่อลดโลกร้อน การมีชีวิตที่เรียบง่าย ไม่ไหลไปตามกระแสการบริโภคนิยม และสุดท้ายคือการคืนสู่รากเหง้า ซึ่งไม่ใช่การกลับไปอยู่กับอดีตแบบวันวานยังหวานอยู่ ดังที่ผู้เขียนเคยถูกกล่าวหาหลังจากที่ได้เขียนหนังสือ คืนสู่รากเหง้า และ Back to the Roots แต่หมายถึงการกลับไปรื้อฟื้นคุณค่าดั้งเดิมของบรรพบุรุษ นำมาประยุกต์ให้สมัยวันนี้ ที่ใกล้เคียงกับความคิดของกาดำแมร์เรื่อง “ฟิวชั่น”

⁵⁷ ได้พัฒนาทฤษฎี 3S รอด พอเพียง มั่นคงยั่งยืน พร้อมกรอบ เกณฑ์ ตัวชี้วัด ให้ผู้นำชุมชนจากหมู่บ้าน อบต. เทศบาล ประเมินตนเองว่า ได้พัฒนาท้องถิ่นถึงระดับไหน

และมันคงได้ด้วยการเรียนรู้และพัฒนาตนเอง ไม่ได้หวังพึ่งแต่รัฐหรือภายนอกเท่านั้น แม้ว่าระบบโครงสร้างสังคมจะไม่ได้อำนวยความสะดวกนักก็ฟันฝ่ามาได้

ทั้งนี้ ได้ใช้ศาสตร์แห่งการตีความ ทำความเข้าใจกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง⁵⁸ ว่า “พอประมาณ มีเหตุผล มีภูมิคุ้มกัน” น่าจะหมายถึงแนวคิดที่ว่าด้วยการพัฒนา “คน ความรู้ ระบบ” โดย “พอประมาณ” หมายถึงทางสายกลาง มัชฌิมาปฏิปทา หนทางไปสู่ความเป็นอริยะ ทางรอด ทางหลุดพ้น คือเป็นคนดีมีคุณธรรม รู้ว่าความพอดีอยู่ตรงไหน รู้จักแยกแยะผิด ดีชั่ว

“มีเหตุผล” หมายถึงการใช้ความรู้ ใช้สติปัญญาในการตัดสินใจ การทำงาน การอยู่ร่วมกับคนอื่น การบริหารจัดการ ไม่ใช่ใช้อารมณ์ความรู้สึก หรือทำตาม ๆ กันโดยไม่วิเคราะห์วิจารณ์ให้ถ่องแท้

“มีภูมิคุ้มกัน” หมายถึงการสร้างระบบที่ดี เหมือนสุขภาพดีมาจากระบบของร่างกายจิตใจของบุคคลทั้งครบ การพัฒนาสังคมต้องการระบบเศรษฐกิจ การเมือง สังคมที่ดี จึงจะทำให้เกิดความอยู่เย็นเป็นสุข

ประสบการณ์การทำงานและการศึกษา ทำให้สรุปว่า การเรียนรู้ให้คนเกิดจิตสำนึกมีความสำคัญ แต่เพราะระบบการศึกษาปัจจุบันไม่สร้างเสริมสิ่งนี้ จึงได้พัฒนาทางเลือก ที่เรียกว่า “โครงการมหาวิทยาลัยชีวิต”⁵⁹ และ “สถาบันการเรียนรู้เพื่อปวงชน”⁶⁰ ที่ต้องการให้ผู้เรียน โดยเฉพาะผู้ใหญ่ ให้เรียนแล้ว “ช่วยตัวเองได้ ช่วยคนอื่นได้” “อยู่อย่างมีศักดิ์ศรีและมีกินในท้องถิ่นตน”

โครงการการศึกษาเพื่อชีวิต การศึกษาที่เป็น “ทางเลือก” นี้ วางพื้นฐานให้นักศึกษาเรียนวิธีคิด เรียนคอนเซ็ปต์ หรือมโนทัศน์ ให้เข้าถึง “ความจริง” โดยการวิเคราะห์ สังเคราะห์ วิพากษ์วิจารณ์ อย่างมีหลักการ มีปรัชญา โดยได้ให้เรียนคำที่สะท้อนแนวคิดที่ทำให้เข้าใจชีวิตและสังคม⁶¹

⁵⁸ Cf. เสรี พงศ์พิศ เศรษฐกิจพอเพียงเกิดได้ถ้าใจปรารถนา, กรุงเทพฯ 2550

⁵⁹ ได้พัฒนา “โครงการมหาวิทยาลัยชีวิต” หลักสูตรระดับปริญญาตรี เพื่อสังเคราะห์องค์ความรู้และประสบการณ์จากชุมชนมาเป็นหลักสูตรในสถาบันอุดมศึกษา และนำไปเสนอความร่วมมือกับสถาบันอุดมศึกษาของรัฐ ซึ่งก็ทำไม่ได้ไม่กี่ปี เพราะแนวคิดใหม่ที่เอา “ผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง” อย่างที่กระทรวงศึกษาธิการประกาศนั้น ไม่ได้เป็นจริงในการศึกษาของชาติไม่ว่าระดับไหน การนำหลักสูตรซึ่งไม่ได้มีแค่ “รูปแบบ” แต่มี “เนื้อหาและกระบวนการ” จึงไม่ได้รับความร่วมมือจากอาจารย์ส่วนใหญ่ที่ต้องการ “สอนหนังสือ” มากกว่า “จัดกระบวนการเรียนรู้”

⁶⁰ Cf. พจน์ สะเพียรชัย และคณะ, อุดมศึกษาเพื่อชีวิตและชุมชน, กรุงเทพฯ 2555, ให้แนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาเพื่อชีวิต ที่เขียนโดยกรมการศาสนา สถาบัน ผู้บริหารและคณาจารย์ในโอกาสเปิดสถาบันฯ เมื่อวันที่ 15 มิถุนายน 2555 สถาบันการเรียนรู้เพื่อปวงชน เกิดจากความร่วมมือของมูลนิธิหมู่บ้าน บริษัทป.ต.ท.จำกัด (มหาชน) ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) และ สำนักงานพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งชาติ (สวทช.) มีศูนย์กลางอยู่ที่จังหวัดสมุทรสงคราม และมีศูนย์เรียนรู้กระจายอยู่ทุกภาค แต่ที่สุดท้ายไม่พ้นปัญหากับหน่วยงานราชการที่ทำหน้าที่ “ควบคุม” มากกว่า “ส่งเสริมสนับสนุน” มีกฎเกณฑ์เดียวเพื่อวัดคุณภาพการศึกษาทุกแห่ง ไม่ “เข้าใจ” การศึกษาเพื่อชีวิต

⁶¹ Cf. เสรี พงศ์พิศ ร้อยคำที่ควรรู้ กรุงเทพฯ 2550 มาจากพื้นฐานทางปรัชญาที่ไม่ได้เน้นที่การสอนให้คิดเป็นเท่านั้น แต่สอนให้ “เข้าใจ-เข้าถึง” ความเป็นจริง และอยู่อย่าง “รู้เท่าทัน” โลก

คอนเซปต์เหล่านี้ ได้ประมวลมาจากประสบการณ์การศึกษาศาสตร์แห่งการตีความ ที่ทำให้มองโลกมองชีวิตอย่างเป็นองค์รวม จึงให้ผู้เรียนได้ศึกษาคำที่มีความหมายในสายพันธุ์นี้ อย่างบูรณาการ อินทรีย์องค์กายพหุ นิเวศ เครือข่าย บริบท และให้มองเห็นทั้งหมด ไม่ด่วนสรุป แต่ให้ศึกษาหาความหมายที่ลึกลงไปได้ พื้นผิวด้วยศาสตร์แห่งการตีความ

บรรณานุกรม

- เดวิด โบห์ม. (2550). ว่าด้วยความสร้างสรรค์. สวนเงินมีมา.
- พจน์ สะเพียรชัย และคณะ. (2555). อุดมศึกษาเพื่อชีวิตและชุมชน. เจริญวิทย์การพิมพ์.
- พุทธทาสภิกขุ. (2557). ภูเขาแห่งวิถีพุทธธรรม. อมรินทร์.
- _____. (2515). ภาษาคน ภาษาธรรม (พิมพ์ครั้งที่4). สุขภาพใจ.
- _____. (2528). ใจความแห่งคริสต์ธรรมเท่าที่พุทธบริษัทควรทราบ. สวนอุศมมูลนิธิ.
- เสรี พงศ์พิศ. (2529). คื่นสุรากเหง้า. เทียนวรรณ.
- _____. (2555). ปรัชญาชีวิตคตินอกกรอบ. พลังปัญญา.
- _____. (2525). ปรัชญาประวัติศาสตร์ของเฮเกล. คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- _____. (2523). มาร์ติน ไฮเดกเกอร์ ปรัชญาคืออะไร. คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- _____. (2533). ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท (เล่ม1-2). อมรินทร์ปริ้นท์ติ้ง.
- _____. ภูมิปัญญาชาวบ้าน. สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน เล่ม 19
- _____. (2548). ร้อยคำที่ควรรู้. พลังปัญญา.
- _____. (2550). เศรษฐกิจพอเพียงเกิดได้ถ้าใจปรารถนา. พลังปัญญา.
- Beaufret, J. (1977). Erinnerung an Heidegger. Verlag Guenter.
- Derrida, J. (2013). Deconstruction from phenomenology to ethics. Polity Press.
- Dilthey W. (2016). Selected works. vol.1-6, Princeton University Press.
- _____. (2021). The essence of philosophy. Hassell Street Press.
- _____. (2021). Philosophy of existence: Introduction to Weltanschauungslehre. Hassell Street Press.
- Eleade M. (2018). The myth of the eternal return: Cosmos and history. (2nd ed.). Princeton University Press.
- Foucault M. (1980) Power knowledge: Selected interviews and other writings 1972-1977. Pantheon Books.
- _____. (1982). The archaeology of knowledge: And the discourse on language. vintage.

- Gadamer Hans-Georg. (1975). In John Cumming & Garret Barden (Eds.), Truth and method. Bloomsbury Publishing.
- _____. 1976. In David Linge (Ed.), Philosophical hermeneutics. Berkeley: University of California Press.
- Heidegger Martin. (1976). Was ist das die philosophie?. Verlag Guenter Neske Pfullingen.
- _____. (1962). Being and time. Harper & Row Edition, 1962 reprint 2019 แปลจาก Sein und Zeit.
- Hegel Friedrich. (1977). Phenomenology of spirit. Oxford University Press.
- Husserl Edmund. (2014). Ideas for a pure phenomenology and phenomenological philosophy: First book: General introduction to pure phenomenology. Hackett Publishing Company.
- Pascal Blaise. (2011). Pensées. CreateSpace Independent Publishing Platform.
- Ricoeur Paul. (1974). The conflict of interpretation: Essays in hermeneutics. Northwestern University Press,
- _____. (1981). Hermeneutics and human sciences essays on language, action, and interpretation. ed., trans John B. Thompson Cambridge University Press.
- _____. (1978). Existence and hermeneutics. In Charles E. Reagan, & David Stewart (Eds.), The philosophy of Paul Ricœur: An anthology of his work. Beacon Press.
- Schleiermacher. (1996). On religion: Speeches to its cultured despisers. (2nd ed.). Cambridge University Press.
- Seri Phongphit, (1978). The problem of religious language: A study of Buddhadasa Bhikhu and Ian Ramsey, as models for mutual understanding of Buddhism and Christianity. Munich University.
- Seri Phongphit. (1987). Back to the roots. Bangkok.
- Wittgenstein Ludwig. (2010). Tractatus logico-philosophicus. Book Jungle.
- Wittgenstein Ludwig. (2009). Philosophical investigation (4th ed.). Wiley-Blackwell.

การ

ปฏิรูปการบริหารงานขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ด้วยปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงและศาสตร์พระราชา

สถาพร เริงธรรม^{1*}

รับบทความ: 15 กุมภาพันธ์ 2566 ตอบรับบทความ: 22 กุมภาพันธ์ 2566

บทคัดย่อ

การศึกษานี้ เป็นการนำเอาหลักการสำคัญของศาสตร์พระราชา จำนวน 3 หลักการ ได้แก่ หลักภูมิสังคม หลักการระเบิดจากข้างใน และหลักการเข้าใจ เข้าถึง และพัฒนา มาศึกษาร่วมกับแนวคิดการบริหารการปกครองท้องถิ่นที่ให้ความสำคัญกับ “การสร้างพื้นที่กลาง หรือพื้นที่สาธารณะ” ที่ทุกฝ่ายในท้องถิ่นจะสามารถเข้ามาร่วมกับปฏิบัติงาน และรับผิดชอบร่วมกันในการปฏิบัติงานเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น มาประกอบสร้างเป็นแนวทางการพัฒนาการบริหารงานขององค์กรปกครองส่วนตำบล เทศบาลตำบล การศึกษานี้จะใช้วิธีการเลือกพื้นที่วิจัยแบบเจาะจง โดยจะทำการคัดเลือกเอาองค์กรปกครองส่วนตำบล และเทศบาลตำบลในจังหวัดต่าง ๆ ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำนวน 4 จังหวัด ๆ ละ 5 แห่ง ได้แก่ อำนาจเจริญ ศรีสะเกษ ยโสธร และบึงกาฬ โดยมีผู้ให้ข้อมูลสำคัญแบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มคณะผู้บริหารองค์กรปกครองส่วนตำบล กลุ่มองค์กรชุมชน และกลุ่มประชาชนที่เคยได้เข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดทำแผนพัฒนาท้องถิ่น จากการศึกษา พบว่า ภายหลังจากที่องค์กรปกครองส่วนตำบลและเทศบาลตำบลทุกแห่งได้มีการนำเอาแนวทางการดำเนินงานจัดทำแผนพัฒนาท้องถิ่นตามแนวคิดนี้ไปปฏิบัติ ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่สอดคล้องกับการบริหารงานที่สอดคล้องกับปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงหลายประการ โดยได้มีการปรับปรุงรูปแบบ และวิธีการปฏิบัติงานขององค์กรฯ ทางด้านการเพิ่มความสัมพันธ์กับองค์กรชุมชนและประชาชนในพื้นที่ โดยพบว่า องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นได้ให้โอกาสองค์กรชุมชนและประชาชนเข้ามารับผิดชอบภารกิจในการจัดทำแผนพัฒนาท้องถิ่นเพิ่มมากขึ้น โดยการดำเนินงานดังกล่าวจะอยู่ภายใต้การกำกับดูแลและให้คำแนะนำของหน่วยงานภายในขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับภารกิจนั้น ๆ

คำสำคัญ: ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ศาสตร์พระราชา องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

¹ รองศาสตราจารย์ ดร. สถาบันการจัดการเพื่อชนบทและสังคม มุลินธิบุรณะชนบทแห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์

* อีเมล: sataroeng@gmail.com

Administrative Reform of Local Administration Organizations with Sufficiency Economy Philosophy and the King's Sciences

Sataporn Roengtam^{1*}

Received: February 15, 2023 Accepted: February 22, 2023

Abstract

This study brings together the three main principles of King's sciences, namely, geo-social principles, principle of explosion from the inside and the principles of understanding to study together with the concept of local governance that focuses on "creating a central area or public spaces" that all local parties will be able to join in working and share responsibility for local development work to create a guideline for the development of the administration of sub-district administration organizations. This study uses a specific research area selection method by selecting the sub-district administration organization in various provinces of the Northeastern region. The key informants divided into three groups, namely the administrative group of the sub-district administration organization, groups of community organization and groups of people who have participated in the preparation of local development plans. The study found that all sub-district administration organizations had implemented the guidelines for the preparation of local development plans according to this concept into practice. The result has caused many changes following the management that is in line with the philosophy of sufficiency economy and king's sciences by having improved the organization's format and methods of operation. In terms of increasing the relationship with community organizations and people in the area, local governments have given more opportunities to community organizations and people to take responsibility for preparing local development plans. The work will be carried out under the supervision and advice of the internal municipal authorities involved in the task.

Keywords: Philosophy of sufficiency economy, King's sciences, Local government

¹ Associated Professor Dr., Rural and Social Management Institute, Foundation for Rural Reconstruction of Thailand under Royal Patronage

* Email: sataroeng@gmail.com

บทนำ

องค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) และเทศบาลตำบล เป็นส่วนหนึ่งของรูปแบบการปกครองส่วนท้องถิ่นของประเทศไทย และมีเจตนารมณ์ของการจัดตั้งระบุไว้อย่างชัดเจนว่า จะต้องมีการดำเนินงานเพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อประชาชนในพื้นที่เป็นหลักสำคัญ แต่ในความเป็นจริงแล้ว ยังคงพบว่า การบริหารงานขององค์การบริหารส่วนตำบล และเทศบาลหลายแห่ง ยังไม่สามารถสร้างผลสัมฤทธิ์ได้ตามเจตนารมณ์ของการจัดตั้งดังกล่าว ทั้งนี้ เนื่องจากที่ผ่านมา องค์การบริหารส่วนตำบลยังคงไม่ให้ความสำคัญกับการส่งเสริมให้ประชาชน และภาคส่วนอื่น ๆ เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงาน โดยพบว่า องค์การบริหารส่วนตำบล และเทศบาลตำบลหลายแห่งยังคงมีวิธีการบริหารงานที่ยึดติดกับแบบแผนการทำงานโดยยึดเอาเป้าหมาย และวัตถุประสงค์ขององค์กรเป็นหลัก ไม่ได้ให้ความสำคัญกับการยืดหยุ่นการทำงานขององค์กรเข้ากับสภาพปัญหา และความต้องการที่แท้จริงของประชาชนในพื้นที่มากเท่าใดนัก

ถ้าวิเคราะห์ถึงปัจจัยที่เป็นสาเหตุให้เกิดสภาพปัญหาดังกล่าวนั้น จะพบว่า เกิดขึ้นได้หลายปัจจัยด้วยกัน ไม่ว่าจะเป็นปัจจัยทางด้านการบริหารองค์กรภายในที่ยึดติดกับแบบแผนการทำงานของระบบราชการอย่างเคร่งครัด ปัจจัยทางด้านการบริหารงบประมาณ ที่เน้นการรวมศูนย์การตัดสินใจในการบริหารงบประมาณเอาไว้ที่ข้าราชการ และนักการเมืองท้องถิ่นเท่านั้น การที่ข้าราชการส่วนท้องถิ่นบางส่วนที่มีพฤติกรรมการทำงานตามกรอบอำนาจหน้าที่ของตนเอง โดยไม่ได้ให้ความสำคัญกับการทำงานเพื่อให้บริการแก่ประชาชนอย่างเต็มกำลังความสามารถ และปัจจัยทางด้านนโยบาย และแผนที่มีมักจะถูกจัดทำขึ้นโดยอาศัยกระบวนการดำเนินงานตามแบบแผนที่ให้ความสำคัญกับการรวมศูนย์อำนาจในการตัดสินใจเอาไว้ที่องค์การบริหารส่วนตำบล และเทศบาลตำบลเท่านั้น ซึ่งปัจจัยทั้งหลายเหล่านี้ สร้างอุปสรรคสำคัญต่อการบริหารงานขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ไม่ให้สามารถดำเนินงานได้ตามเป้าประสงค์ของการจัดตั้งตามที่คาดหวังไว้ ซึ่งถ้าหากสามารถที่จะแก้ไขอุปสรรคที่เกิดขึ้นจากปัจจัยเหล่านี้ได้ ก็มีความเป็นไปได้ที่จะสามารถพัฒนาการบริหารงานขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นให้ประสบความสำเร็จเพิ่มขึ้นได้

การศึกษานี้ค้นพบว่า ปัจจัยทางด้านนโยบาย และแผนนั้นว่า มีความเป็นไปได้มากที่สุดในการศึกษาวิจัย เพื่อค้นหาแนวทางการพัฒนาการบริหารงานขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเหล่านี้ ทั้งนี้เพราะ เป็นเพียงปัจจัยเดียวที่สามารถนำมาพัฒนาได้โดยไม่ได้สร้างความแปลกแยก และสร้างผลกระทบต่อผลประโยชน์ และพฤติกรรมการณ์ปฏิบัติของข้าราชการ และคณะผู้บริหารขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมากนัก เนื่องจากระบวนการจัดทำนโยบาย และแผนขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นนั้น ถูกกฎหมายกำหนดให้ต้องมีการดำเนินงานเป็นประจำทุกปี ซึ่งนับว่าเป็นเรื่องที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นถูกบังคับโดยกฎหมายต้องปฏิบัติอยู่แล้วโดยไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ การศึกษาเพื่อการพัฒนาการบริหารงานขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นโดยใช้ปัจจัยดังกล่าวนี้ จึงน่าจะมีโอกาสที่จะทำการศึกษาให้สำเร็จได้ดีที่สุด เพราะไม่ได้เป็นการเพิ่มภาระ หรือส่งผลกระทบต่อภารกิจงานขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมากเท่าใดนัก

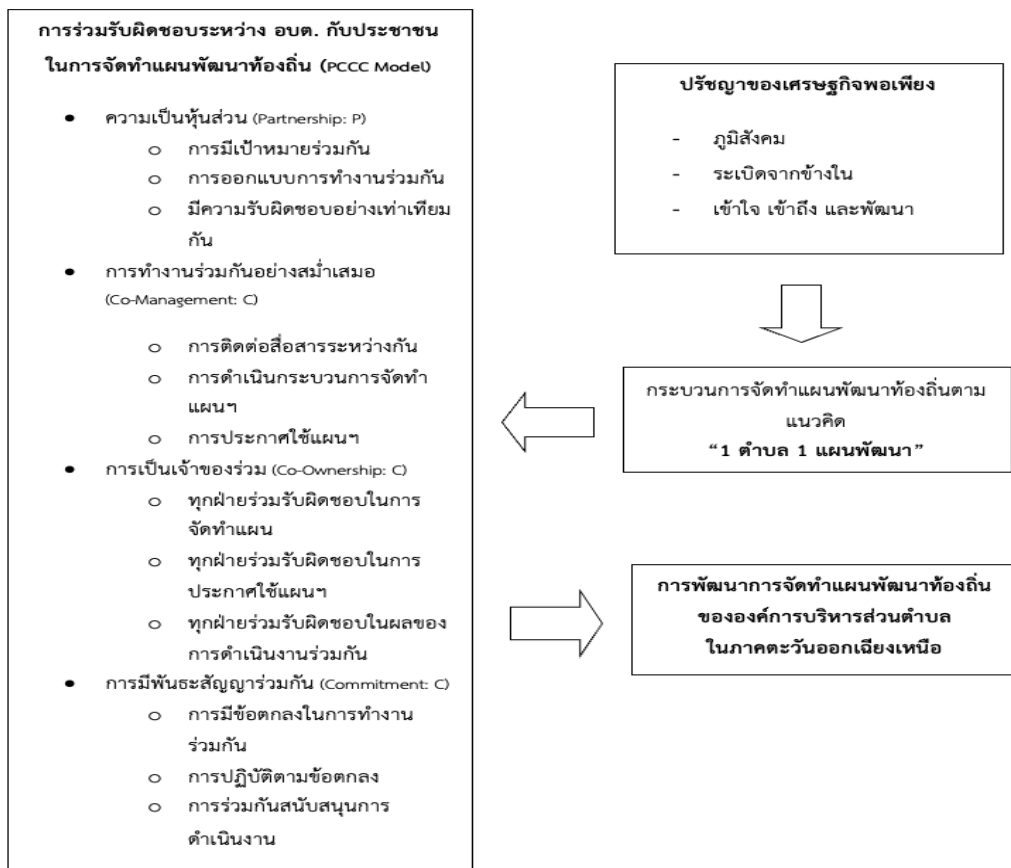
เพราะฉะนั้น ด้วยสาเหตุดังกล่าวข้างต้น การศึกษานี้ จะทำการศึกษาเพื่อพัฒนาการบริหารงานขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นให้เป็นไปตามแนวทางปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงเพิ่มมากขึ้น โดยจะทำการศึกษาถึงแนวทางในการพัฒนากระบวนการจัดทำแผนพัฒนาท้องถิ่น ซึ่งเป็นเครื่องมือที่สำคัญที่สุดของกระบวนการนโยบายขององค์การบริหารส่วนตำบล และเทศบาลตำบลให้สอดคล้องกับหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงให้มากที่สุด ซึ่งการศึกษาดังกล่าวนอกจากจะช่วยให้ได้แนวทางการพัฒนาการจัดทำแผนฯ ที่สามารถนำไปใช้ปฏิบัติเพื่อก่อให้เกิดประโยชน์สุขแก่ประชาชนในพื้นที่ให้ได้มากที่สุดแล้ว ยังสามารถที่จะช่วยในการปรับปรุง และพัฒนากระบวนการบริหารงานในด้านอื่น ๆ ที่เหลืออยู่ ได้แก่ ด้านการบริหารงบประมาณ ด้านบุคลากร และด้านการบริหารองค์กรภายในขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นได้อีกประการหนึ่งด้วย ซึ่งจะก่อให้เกิดประโยชน์เป็นอย่างยิ่งต่อการพัฒนาการบริหารงานขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นให้เป็นไปตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงทางอ้อมได้อีกแนวทางหนึ่ง

วรรณกรรมและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

อภิชัย พันธเสน (2560) เสนอว่า การเข้าใจปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง อาจไม่จำเป็นจะต้องเริ่มจากการ “ระเบิดจากภายใน” คือทำจากเล็กไปใหญ่ แต่ในที่นี้จะอธิบายถึงความหมายที่เกิดจากการเปลี่ยนวิธีคิดภายในแต่ละบุคคล คือ แต่ละคนเกิดมีปัญหาที่ถูกกำกับด้วยสติ แล้วนำไปสู่การมีชีวิตที่มีคุณธรรม ดำรงชีวิตอย่างมีเหตุผล ดำเนินชีวิตด้วยความพอเพียง จนเกิดเป็นภูมิคุ้มกันที่สามารถรับมือกับการเปลี่ยนแปลงได้ทุกชนิด แต่อาจจะเป็นการ “ระเบิดจากภายนอก” คือ เห็นอันตรายจากความประมาทหรือความเสี่ยงที่เกิดขึ้น แล้วคิดหาทางสร้างภูมิคุ้มกันด้วยวิธีคิดที่เข้าใจเรื่องความพอประมาณ และเมื่อปฏิบัติตัวด้วยความพอประมาณหรือความพอเพียงจนเป็นวิถีชีวิตแล้วก็จะเข้าใจความหมายและมีชีวิตที่มีคุณธรรมเป็นเหตุ โดยมีผลเป็นความสุข สำหรับคนโดยทั่วไป การ “ระเบิดจากภายนอก” ที่เริ่มจากพื้นฐานความเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนเพื่อที่จะอยู่รอดด้วยการมีภูมิคุ้มกัน ภายหลังจากความพยายามสร้างภูมิคุ้มกันด้วยรูปแบบต่าง ๆ จะเข้าใจว่า การมีภูมิคุ้มกันที่ดีซึ่งเป็นวิธีการ จะต้องอยู่บนพื้นฐานของความคิดในเรื่องความพอเพียงหรือความพอประมาณ และเมื่อปฏิบัติจนกลายเป็นวิถีชีวิตแล้ว ก็จะเข้าใจความหมายของการมีเหตุผลเป็นอย่างดี นั่นก็คือ ขั้นตอนที่สูงที่สุด คือ การเข้าถึงปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ถ้าเริ่มต้นจากการมีภูมิคุ้มกัน ถือได้ว่าเป็นการเข้าช่วยของการปฏิบัติตามแนวทางปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง เพราะในขั้นตอนนี้ความเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนและความโลภยังมีอยู่ แต่ที่ต้องสร้างภูมิคุ้มกันเพราะเกรงภัยพิบัติที่จะเกิดขึ้น แต่เมื่อใดที่นำเอาความคิดเรื่องความพอเพียงหรือความพอประมาณมาใช้เพื่อสร้างภูมิคุ้มกัน ถือได้ว่าเริ่มเข้าใจความหมายของปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงแล้ว ความโลภหรือความอยากมีอยากได้โดยไม่มีขอบเขตจะลดลงด้วย หลังจากได้ปฏิบัติเป็นประจำจนกลายเป็นวิถีชีวิต และสามารถเป็นตัวอย่างให้ผู้อื่นเรียนรู้ได้ ระดับนี้อาจกล่าวได้ว่าสามารถเข้าถึงปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงอย่างแท้จริง ดังนั้น จึงอาจจะกล่าวได้ว่าการเข้าใจ

จะต้องรวมเงื่อนไขของการเข้าข่าย เข้าใจด้วย ส่วนการเข้าถึงจะต้องรวมการเข้าใจที่ได้รวมเอาเข้าข่าย เข้าใจด้วยแล้ว

กรอบแนวคิดการวิจัย

แผนภูมิที่ 1 กรอบแนวคิดการวิจัย

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Method) โดยได้กำหนดให้มีวิธีดำเนินการศึกษาแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR) ที่จะดำเนินงานวิจัยโดยให้คณะนักวิจัยและผู้ปฏิบัติงานในพื้นที่เป้าหมายของการศึกษาครั้งนี้ นั่นคือ คณะผู้บริหารขององค์การบริหารส่วนตำบล กำนัน ภาคประชาสังคม และประชาชนในพื้นที่ได้ร่วมมือกันในการทำวิจัยตั้งแต่ขั้นตอนเริ่มต้นของการดำเนินงาน จนถึงขั้นตอนสุดท้าย โดยจะใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพ (Qualitative data collection) เป็นวิธีการในการเก็บรวบรวมข้อมูลจากกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key

informants) เพื่อให้สามารถสร้างผลการวิจัยที่ตอบสนองต่อคำถาม และวัตถุประสงค์ของการวิจัยครั้งนี้ได้ต่อไป

การศึกษานี้จะใช้วิธีการเลือกพื้นที่วิจัยแบบเจาะจง โดยจะทำการคัดเลือกเององค์การบริหารส่วนตำบลในจังหวัดต่าง ๆ ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำนวน 4 จังหวัด ๆ ละ 5 แห่ง ได้แก่ จังหวัดอำนาจเจริญ ศรีสะเกษ ยโสธร และบึงกาฬ โดยองค์การบริหารส่วนตำบลและเทศบาลตำบลที่ถูกคัดเลือกมาเข้าร่วมโครงการนั้น จะเป็นหน่วยงานที่มีประวัติผลการปฏิบัติงานดีเด่นทางด้านการส่งเสริมปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง มีคณะผู้บริหาร ตลอดจนข้าราชการที่มีความรู้ความเข้าใจและมีความตั้งใจจริงในการขับเคลื่อนงานดังกล่าวร่วมกับประชาชน และภาคส่วนต่าง ๆ ในพื้นที่อย่างจริงจัง

การศึกษานี้จะใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพ ด้วยวิธีการต่าง ๆ ได้แก่ การวิจัยเอกสาร การสังเกตแบบมีส่วนร่วม การสนทนากลุ่มเฉพาะ (Focus Group) และการสัมภาษณ์

คณะผู้วิจัย จะนำเอาข้อมูลที่ได้รับจากการเก็บรวบรวมด้วยวิธีการต่าง ๆ ตามที่ระบุไว้ มาทำการวิเคราะห์ด้วยวิธีการ “วิเคราะห์เนื้อหา” (Content Analysis) และ “การวิเคราะห์เชิงบรรยาย” (Descriptive Analysis) จากนั้นจะนำเอาข้อมูลที่ได้รับจากการวิเคราะห์ทั้ง 2 วิธีดังกล่าว มาทำการสังเคราะห์ (Synthesis) เพื่อกำหนด และอธิบายถึงความเชื่อมโยงสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยต่าง ๆ (Correlation) ที่ค้นพบอย่างเป็นระบบ และจัดทำเป็น “ตัวแบบ” (Model) การพัฒนากระบวนการจัดทำแผนพัฒนาท้องถิ่น เพื่อนำไปใช้ประโยชน์ในการตอบวัตถุประสงค์การวิจัยที่กำหนดไว้

ผลการวิจัย

การนำเสนอผลการศึกษาในบทนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อที่จะแสดงให้เห็นถึงผลที่เกิดขึ้นหลังจากการที่ได้มีการนำเอาแนวคิดปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้กับการปรับปรุงกระบวนการจัดทำแผนพัฒนาท้องถิ่นขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่เป็นพื้นที่วิจัยทั้ง 20 แห่ง โดยมีรายละเอียดดังนี้

ส่วนที่ 1 ความเป็นหุ้นส่วน (Partnership: P)

จากการศึกษาพบว่า องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นทุกแห่งที่เข้าร่วมโครงการวิจัยมีการดำเนินงานที่มุ่งส่งเสริมให้ภาคส่วนต่าง ๆ ในพื้นที่ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการทำงานจัดทำแผนพัฒนาท้องถิ่น โดยสามารถนำเอาผลการศึกษามาอธิบายถึงการดำเนินงานในลักษณะของการส่งเสริมการเป็นหุ้นส่วนในการจัดทำแผนพัฒนาท้องถิ่นขององค์การบริหารส่วนตำบลและเทศบาลตำบลได้ดังนี้

1.1 การมีเป้าหมายร่วมกัน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นทุกแห่งมีโครงการนี้มีฐานคิดคล้ายคลึงกัน นั่นคือ มีความต้องการส่งเสริมให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการดูแลและบริหารท้องถิ่นมากขึ้น โดยมุ่งเปลี่ยนแปลงบทบาทหน้าที่ของประชาชนจากเดิมที่เป็นเพียงผู้ที่มีหน้าที่เสียภาษีมาเป็นผู้ที่สามารถทำงานเคียงคู่กันไปเพื่อแก้ไขปัญหาาร่วมกันผ่านกระบวนการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดทำ

แผนพัฒนาท้องถิ่น ซึ่งเป็นกระบวนการที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นส่งเสริมให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการปัญหาในท้องถิ่นด้วยตัวเองให้เพิ่มมากขึ้น

1.2 การออกแบบการทำงานร่วมกัน ก่อนที่จะเริ่มการจัดทำแผนพัฒนาท้องถิ่นจะมีการประชุมเพื่อเตรียมการเพื่อให้ประชาชนได้ร่วมแสดงความคิดเห็นและตัดสินใจในรูปแบบกิจกรรมการจัดทำแผนพัฒนาท้องถิ่นว่าจะมีขั้นตอนของกิจกรรม มีการแบ่งหน้าที่รับผิดชอบในกิจกรรมย่อยของแต่ละกิจกรรมของการจัดทำแผนอย่างไรบ้าง โดยในแต่ละปี องค์การบริหารส่วนตำบลและเทศบาลตำบลทุกแห่งจะเปิดโอกาสให้ประชาชนได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล การทำประชาคม การลงมติรับรับรองข้อมูล และการมีส่วนร่วมอื่น ๆ ในการจัดทำแผนพัฒนาฯ จากนั้นจะร่วมกันสรุปว่าในปีนั้นจะมีวิธีการในการจัดทำแผนพัฒนาฯ ร่วมกันอย่างไรก่อนที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจะนำเอาข้อสรุปนี้ไปปฏิบัติต่อไป

1.3 มีความรับผิดชอบอย่างเท่าเทียมกัน จากการศึกษาพบว่า องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นทุกแห่งได้เปิดโอกาสให้ ประชาชนส่วนใหญ่ในชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดทำแผนฯ ผ่านกิจกรรมที่เกี่ยวกับการปรึกษาหารือกับองค์การบริหารส่วนตำบลและเทศบาลตำบลในเรื่องของการดำเนินภารกิจในการพัฒนาชุมชน การดูแลภูมิทัศน์ในชุมชนและภารกิจในการจัดบุญประเพณีต่าง ๆ เป็นต้น

ส่วนที่ 2 การทำงานร่วมกันอย่างสม่ำเสมอ (Co-Management: C)

2.1 การติดต่อสื่อสารระหว่างกัน จากการศึกษาพบว่า องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นได้ให้ความสำคัญกับการติดต่อสื่อสารกับประชาชนเพิ่มมากขึ้น โดยการเปิดช่องทางการติดต่อสื่อสารระหว่างกันที่มีความหลากหลาย รวมไปถึงการใช้โซเชียลมีเดียมาใช้เป็นเครื่องมืออีกด้วย

2.2 การดำเนินกระบวนการจัดทำแผนฯ จากการศึกษาพบว่า องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นมีการเปลี่ยนทัศนคติและพฤติกรรมในการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการจัดทำแผนพัฒนาท้องถิ่นเป็นอย่างมาก กล่าวคือ องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นส่วนใหญ่มีทัศนคติและพฤติกรรมส่งเสริมการมีส่วนร่วมในการบริหารงานที่ได้เปิดโอกาสให้ประชาชน ร่วมกับคณะกรรมการชุมชนได้มีสิทธิในการตัดสินใจในการจัดทำโครงการบริการสาธารณะด้วยตนเอง ก่อนส่งให้กับทางองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นนำไปพิจารณาจัดทำแผนพัฒนาท้องถิ่นต่อไป

2.3 การประกาศใช้แผนฯ จากการศึกษาพบว่า ภายหลังจากที่องค์การบริหารส่วนตำบลและเทศบาลตำบลได้ร่วมมือกันในการจัดทำแผนพัฒนาท้องถิ่นแล้วเสร็จ ทั้งสองฝ่ายได้ร่วมมือกันในการประกาศใช้แผนพัฒนาดังกล่าว โดยมีจุดมุ่งหมายให้เกิดการยอมรับร่วมกันในแผนพัฒนาท้องถิ่นที่ถูกจัดทำขึ้น โดยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นได้มีวิธีการในการประกาศใช้แผนพัฒนาท้องถิ่นที่เริ่มต้นจากการจัดเวทีประชาคมในระดับชุมชน/หมู่บ้าน เพื่อเป็นการสร้างความรู้ความเข้าใจถึงแนวคิดและวัตถุประสงค์ของแผนฯ ในระดับหมู่บ้านเสียก่อน จากนั้นจึงจัดให้มีการลงมติให้การรับรองแผนพัฒนาตำบล ก่อนที่จะนำไปเข้าสู่กระบวนการประกาศใช้อย่างเป็นทางการขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นตามที่กฎหมายกำหนดไว้ต่อไป

ส่วนที่ 3 การเป็นเจ้าของร่วม (Co-Ownership: C)

3.1 ทุกฝ่ายร่วมรับผิดชอบในการจัดทำแผน สำหรับเครื่องมือสำคัญที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นนำมาใช้ในการปรับแนวทางการบริหารงานให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ ได้แก่ การปรับเปลี่ยนวิธีการทำงานจากการที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเป็นผู้ดำเนินการจัดทำและบริหารแผนการจัดทำบริการสาธารณะทั้งหมด มาเป็นการดำเนินงานส่งเสริมให้หมู่บ้านแต่ละแห่งเป็นผู้รับผิดชอบในการจัดทำแผนชุมชนด้วยตนเอง แล้วจึงนำเสนอแผนชุมชนที่ผ่านการรับรองจากการทำประชาคมชุมชนแล้ว เสนอต่อเจ้าหน้าที่ของฝ่าย และสำนักต่าง ๆ ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นพิจารณาให้คำแนะนำ และข้อเสนอแนะในการปรับปรุงให้ถูกต้องตามระเบียบแบบแผนของทางราชการ

3.2 ทุกฝ่ายร่วมรับผิดชอบในการประกาศใช้แผนฯ จากการศึกษาพบว่า ภายหลังจากที่แผนพัฒนาท้องถิ่นได้ถูกจัดทำจนเสร็จสิ้นแล้ว ขั้นตอนต่อไปคือ การทำให้แผนฯ นี้ได้รับการรับรู้รับทราบและยอมรับจากประชาชนทั่วไปในตำบล ซึ่งการดำเนินการดังกล่าวจะต้องกระทำการผ่านการประกาศใช้แผนพัฒนาตำบล ซึ่งองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นได้มีการส่งเสริมให้ทุกฝ่ายเข้าร่วมในการประกาศใช้แผนพัฒนาฯ ร่วมกันผ่านการใช้กลไกการทำงานที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจัดตั้งขึ้น

3.3 ทุกฝ่ายร่วมรับผิดชอบในผลของการดำเนินงานร่วมกัน โดยมีหลักการสำคัญคือ ให้นำเอาแผนงาน/โครงการที่กำหนดไว้มาใช้เป็นกรอบในการจัดทำข้อบัญญัติองค์การบริหารส่วนตำบลและเทศบัญญัติ เพื่อที่จะเป็นการรับประกันว่า แผนพัฒนาท้องถิ่นที่ถูกประกาศใช้นั้นจะถูกนำไปปฏิบัติให้บังเกิดผลตามเจตนารมณ์อย่างจริงจัง หลังจากนั้นองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นได้ทำข้อตกลงร่วมกับประชาชนและองค์กรชุมชนว่า จะร่วมมือกันติดตามกำกับกับการดำเนินงานของโครงการต่าง ๆ และรายงานความก้าวหน้าในการดำเนินงานของโครงการต่าง ๆ ที่ปรากฏในข้อบัญญัติฯ และเทศบัญญัติให้กับคณะผู้บริหารฯ และประชาชนทราบเป็นระยะ

ส่วนที่ 4 การมีพันธะสัญญาร่วมกัน (Commitment: C)

4.1 การมีข้อตกลงในการทำงานร่วมกัน ภายใต้แนวคิดการจัดทำแผนพัฒนาท้องถิ่นนี้สามารถทำให้เกิดการประสานเชื่อมโยงความต้องการของชุมชนกับความต้องการขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นได้อย่างเหมาะสมจนนำไปสู่แนวทางการพัฒนาขององค์การบริหารส่วนตำบลและเทศบาลตำบลแนวใหม่ที่เกิดขึ้นจากข้อตกลงร่วมกันในการดำเนินงานเพื่อการจัดทำแผนพัฒนาฯ

4.2 การปฏิบัติตามข้อตกลง โดยองค์การบริหารส่วนตำบลและเทศบาลตำบลได้ส่งเสริมให้มีการปรับปรุงกระบวนการทำงานของตนเอง และการกระจายอำนาจให้องค์กรชุมชนและประชาชนในแต่ละชุมชน/หมู่บ้านเป็นผู้รับผิดชอบในการจัดทำแผนฯ ร่วมกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โดยก่อนที่จะทำการมอบหมายหน้าที่ให้กับประชาชนและองค์กรชุมชนไปนั้น องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจะดำเนินการจัดการอบรมให้ความรู้ในเรื่องเกี่ยวกับการจัดทำและการบริหารแผนพัฒนาท้องถิ่นและได้มอบหมายให้หน่วยงาน

ภายในที่ได้รับมอบหมายทำหน้าที่รับผิดชอบติดตามให้การสนับสนุนการดำเนินงานขององค์กรชุมชนเกี่ยวกับการดำเนินงานจัดทำแผนพัฒนาท้องถิ่นต่อไป

4.3 การร่วมกันสนับสนุนการดำเนินงาน จากการศึกษาพบว่า องค์การบริหารส่วนตำบลและเทศบาลตำบลได้มีความพยายามนำเอาแผนพัฒนาท้องถิ่นที่ได้ร่วมกับชุมชนพัฒนาขึ้นเป็นเครื่องมือในการดำเนินงานร่วมกันผ่านกลวิธีต่าง ๆ ผ่านแนวทางการปฏิบัติสำคัญ 3 แนวทาง คือ การส่งเสริมกระบวนการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน โดยพัฒนาศักยภาพให้คนในชุมชนมีความรู้ความเข้าใจในกระบวนการจัดทำและบริหารแผนชุมชน การส่งเสริมกระบวนการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมของชุมชนในลักษณะ “ร่วมคิด ร่วมทำ และร่วมเรียนรู้”

อภิปรายผล

จากผลการศึกษาดังกล่าวข้างต้น สามารถสะท้อนให้เห็นว่า ภายหลังจากที่องค์การบริหารส่วนตำบลและเทศบาลตำบลได้เข้าร่วมโครงการวิจัย ได้มีการเปลี่ยนแปลงทัศนคติและแนวทางการปฏิบัติการณ์นำเสนอรายงานผลการศึกษาในส่วนนี้ จะแบ่งออกเป็น 2 ประเด็น ดังนี้

1. การเปลี่ยนแปลงทางด้านทัศนคติในการปฏิบัติงาน

การนำเสนอในส่วนนี้จะเป็นการนำเสนอผลการวิเคราะห์ว่า ภายหลังจากที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นได้นำเอา PCCC Model ตามกรอบแนวคิดการวิจัยมาประยุกต์ใช้แล้ว องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นได้มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงทัศนคติในการดำเนินงานใน 2 ประเด็น คือ การบริหารที่มีประชาชนเป็นศูนย์กลาง และการให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของประชาชนและองค์กรชุมชน โดยสามารถแสดงรายละเอียดของการศึกษาประเด็นย่อยทั้ง 3 ประเด็นดังกล่าว ได้ดังนี้

1.1 การบริหารโดยมีประชาชนเป็นศูนย์กลาง

ภายหลังจากที่ได้เข้าร่วมโครงการวิจัยฯ องค์การบริหารส่วนตำบลและเทศบาลตำบลได้มีแนวความคิดที่จะปรับปรุงการดำเนินงานเสียใหม่ โดยอาศัยฐานคิดที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม นั่นคือ เน้นการเปิดโอกาสให้ประชาชนที่อาศัยอยู่ในชุมชนต่าง ๆ ได้เข้ามามีบทบาทในการจัดทำแผนพัฒนาท้องถิ่นร่วมกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเพิ่มมากขึ้น เพราะได้ตระหนักว่า องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นไม่สามารถที่จะเข้าถึงปัญหาและตอบสนองความต้องการที่แท้จริงของประชาชนในพื้นที่ได้ทั้งหมด การใช้วิธีการบริหารแบบเดิมไม่สามารถแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพอีกต่อไป ดังนั้น จึงควรที่จะสร้างแนวทางใหม่ในการบริหาร โดยอาศัยวิธีการเปิดโอกาสให้ประชาชนในชุมชนต่าง ๆ ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดทำบริการสาธารณะตามที่ตนเองต้องการ ภายใต้การกำกับดูแลและให้การสนับสนุนการดำเนินงานขององค์กรฯ น่าจะเป็นทางเลือกที่ดีที่สุด ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ Fung และ Wright (2001) ที่เสนอว่าแนวคิดในการพัฒนากระบวนการปฏิบัติงานดังกล่าวข้างต้น เป็นผลมาจากการนำเอารูปแบบ “การบริหารราชการแบบมีส่วนร่วม” ที่ให้ความสำคัญกับการเปิดโอกาสให้ประชาชนและผู้มีส่วนได้เสียต่าง ๆ ทุกภาคส่วน ทั้งในภาครัฐ

ภาคเอกชน และประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของการดำเนินงานขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ที่อาจจะมีผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ของพวกเขาเหล่านั้น เพื่อจะช่วยทำให้การดำเนินงานของหน่วยงานของรัฐได้รับการยอมรับจากประชาชนเพิ่มมากขึ้น และสามารถป้องกันไม่ให้เกิดปัญหาความขัดแย้งระหว่างการดำเนินงานของหน่วยงานของรัฐกับประชาชนภาคส่วนต่าง ๆ ได้ดียิ่งขึ้น ตลอดจนทำให้ปัญหาเกี่ยวกับการดำเนินงานของรัฐที่ไม่ตรงกับความต้องการของประชาชนมีความรุนแรงลดน้อยลง

การนำเอาปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้ จึงสามารถสร้างทัศนคติในการพัฒนาการดำเนินงานขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นใหม่ที่สอดคล้องกับแนวคิด “การบริการสาธารณะแนวใหม่” (New Public Services) ที่เสนอว่า เป็นแนวทางการบริหารที่ให้ความสำคัญต่อการปรับเปลี่ยนบทบาทของภาครัฐในการดำเนินกิจการสาธารณะ เนื่องจากสิ่งแวดล้อม และเงื่อนไขในการบริหารงานที่ได้มีการเปลี่ยนไปอย่างมาก โดยเสนอว่า หน่วยงานของรัฐไม่ได้เป็นผู้มีความรับผิดชอบในการกำหนดนโยบายและการนำนโยบายไปปฏิบัติแต่เพียงอย่างเดียวอีกต่อไป แต่ต้องเน้นให้เกิดการเปิดกว้างให้ทุกภาคส่วนในสังคม ตลอดจนผู้มีส่วนได้ส่วนเสียต่าง ๆ นอกภาครัฐได้เข้ามามีส่วนร่วมมากขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ จะเป็นการปรับเปลี่ยนแนวทางการปฏิบัติงานของหน่วยงานของรัฐให้แตกต่างจากเดิมที่ให้ความสำคัญของ Denhardt และ Denhardt (2000) ที่เสนอว่า หน่วยงานของรัฐจำเป็นที่จะต้องเปลี่ยนจากผู้ทำหน้าที่กำกับทิศทางของการปฏิบัติงานแต่เพียงฝ่ายเดียว มาเป็นให้ความสำคัญกับการทำหน้าที่เป็นผู้สนับสนุนและส่งเสริมการเข้าร่วมกับรัฐในการปฏิบัติงานของภาคประชาชนให้เพิ่มมากขึ้น และแนวคิดของ Cooper, Bryer และ Meek (2006) ที่เสนอว่า บทบาทของภาครัฐจะเปลี่ยนไปเป็นการเป็นผู้อำนวยความสะดวกให้กลุ่มองค์กรต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องจากภาครัฐ ภาคเอกชน หรือองค์กรประชาชน ได้มีโอกาสได้พบปะกัน ปรีกษาหารือร่วมกันในประเด็นต่าง ๆ เพื่อให้ได้มาซึ่งข้อตกลงร่วมกัน โดยจะต้องดำเนินการภายใต้ความเคารพในความต้องการชุมชนและผลประโยชน์ของชุมชนไปพร้อม ๆ กัน หน้าที่ของรัฐจึงเปลี่ยนแปลงมาเป็นผู้คอยกระตุ้น และเสริมสร้างให้ประชาชนได้พัฒนาตนเองให้มี “ความเป็นพลเมือง” ที่มีความพร้อมในการสร้างสรรค์และบริหารกิจการสาธารณะต่าง ๆ ด้วยตนเอง เพื่อก่อให้เกิดประโยชน์ที่สามารถตอบสนองต่อความต้องการที่ชุมชน และสังคมต้องการได้อย่างแท้จริง

การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวข้างต้น นับว่า เป็นการปฏิวัติทัศนคติและวิถีคิดในการปฏิบัติงานขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นแบบเดิมโดยสิ้นเชิง โดยมุ่งที่จะยกเลิกทัศนคติของของบรรดาข้าราชการและเจ้าหน้าที่ของเทศบาลที่เคยยึดติดอยู่กับความเชื่อว่า ตนเองเป็นเจ้าของและเป็นนายของประชาชน สามารถตัดสินใจต่าง ๆ แทนประชาชนได้ทุกอย่าง และมุ่งส่งเสริมให้บุคลากรขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น มีทัศนคติใหม่ที่เน้นการทำงานภายใต้หลักการบริหารที่ยึดประชาชนเป็นศูนย์กลาง ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ Andrews, M. and Shah, A., (2003) ที่ให้ความสำคัญกับการทำงานร่วมกันระหว่างเจ้าหน้าที่ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น องค์กรชุมชนและประชาชนในพื้นที่ โดยเห็นว่า ประชาชนเป็นส่วนสำคัญของการทำงานในทุก ๆ ด้าน และเล็งเห็นถึงความจำเป็นและความสำคัญอย่างยิ่งที่จะต้องมุ่งเสริมสร้างศักยภาพขององค์กรชุมชนให้มีความ

พร้อมที่จะเป็น “ผู้เข้าร่วมรับผิดชอบในการดำเนินการพัฒนาชุมชนของตนเอง” มากกว่าจะถูกปล่อยให้เพียง “ผู้ที่ต้องคอยรับการพัฒนา” ที่ทางองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเป็นผู้ดำเนินการจัดหา หรือจัดทำให้เหมือนเช่นเดิม

1.2 การให้ความสำคัญกับการเข้าร่วมรับผิดชอบของประชาชน

ภายหลังจากที่ดำเนินงานตามกรอบแนวทางการปฏิบัติของโครงการวิจัยแล้ว พบว่า ทักษะคติดังกล่าวได้เปลี่ยนแปลงไป จากเดิมที่ไม่ค่อยให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมขององค์กรชุมชนและประชาชนในท้องถิ่นมาเป็นการให้ความสำคัญเป็นอย่างมากกับการมีส่วนร่วมในระดับความรู้สึกที่เป็นเจ้าของร่วมกันของประชาชน โดยมุ่งผลักดันให้เกิดการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง ได้แก่ การส่งเสริมให้ประชาชนร่วมใจ ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมใช้ประโยชน์ และร่วมเป็นเจ้าของ กล่าวคือ การร่วมใจ หมายถึง การที่องค์กรชุมชนและประชาชนมีประเด็นที่จะต้องการพัฒนาหรือแก้ไขปัญหาาร่วมกัน การร่วมคิด หมายถึง การที่ประชาชนได้มีส่วนร่วมเพื่อร่วมคิดพิจารณาหาทางเลือกในการดำเนินการและมีการปรึกษาหารือตลอดทั้งการตัดสินใจเลือกแนวทางการดำเนินงานที่เหมาะสมที่สุด จากนั้นจึงเป็นการร่วมทำ หลังจากที่ได้มีการปรึกษาหารือและตัดสินใจในแนวทางดำเนินการแล้วหากมีปัญหาหรืออุปสรรคในการดำเนินงาน ทั้งหน่วยงานภาครัฐและภาคประชาชนจะต้องร่วมมือกันหาแนวทางแก้ไขร่วมกัน เมื่อดำเนินการเสร็จแล้วจึงจะเป็นการร่วมใช้ประโยชน์ที่ประชาชนมีสิทธิและโอกาสที่จะใช้ประโยชน์อย่างเท่าเทียมกัน และขั้นตอนสุดท้ายคือ การร่วมเป็นเจ้าของร่วมกันที่จะทำให้เกิดความรู้สึกหวงแหนที่จะต้องรักษาสิ่งที่สร้างขึ้นเอาไว้ร่วมกัน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ King, C.S., Feltey, K.M. and Susel, B. O'Neill (1998) ที่เสนอว่า การนำเอาปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้จึงมีผลทำให้องค์การบริหารส่วนตำบลและเทศบาลตำบลที่เข้าร่วมโครงการมีทัศนคติที่เปลี่ยนแปลงไป โดยมาให้ความสำคัญกับความเชื่อที่ว่า การทำงานร่วมกันระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นกับประชาชนและองค์กรชุมชนบนพื้นฐานของกระบวนการมีส่วนร่วมรับผิดชอบ การมีเป้าหมายร่วมกัน และยึดโยงเกาะเกี่ยวกันด้วยประโยชน์สาธารณะ ในลักษณะเปิดโอกาสให้กับประชาชนและองค์กรชุมชนได้มีส่วนร่วมในการประเมินสถานการณ์ของชุมชน กำหนดวิสัยทัศน์ร่วม ร่วมคิด ตัดสินใจการแก้ปัญหาและการพัฒนาของชุมชนผ่านกระบวนการจัดทำแผนพัฒนาท้องถิ่น

2. การเปลี่ยนแปลงทางด้านรูปแบบแนวทางการปฏิบัติงาน

จากการศึกษาพบว่า องค์การบริหารส่วนตำบลและเทศบาลตำบลได้มีการปรับเปลี่ยนแนวทางในการปฏิบัติงานของตนเองอย่างเป็นรูปธรรม จากเดิมที่เป็นผู้ทำหน้าที่จัดทำบริการสาธารณะทั้งหมดแต่เพียงผู้เดียวมาเป็นการกระจายอำนาจให้ประชาชนและองค์กรชุมชนในพื้นที่เป็นผู้ร่วมรับผิดชอบในการทำหน้าที่จัดทำแผนพัฒนาท้องถิ่นในประเด็นที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเห็นว่า เป็นเรื่องที่ประชาชนสามารถจะกระทำได้ และเป็นเรื่องที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจะสามารถให้การสนับสนุนได้โดยไม่ขัดกับระเบียบข้อบังคับต่าง ๆ ของทางราชการ ซึ่งสามารถนำมาใช้ทดแทนวิธีการบริหารแบบเดิมที่ไม่มีประสิทธิภาพในการตอบสนองต่อความต้องการของประชาชนได้มากนัก ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ Altieri และ Masera (1993) ที่เสนอว่า

หน่วยงานของรัฐจะต้องปรับเปลี่ยนรูปแบบแนวทางการทำงานไปจากเดิม ที่เน้นแบบการบริหารแบบบนลงล่างมาเป็นการให้ความสำคัญการพัฒนาจากฐานล่างเป็นอันดับแรก โดยให้ความสำคัญกับการกำหนดบทบาทให้องค์กรชุมชนเป็นกลไกสำคัญในการดำเนินการเพื่อให้เกิดพลังการพัฒนาจากความต้องการของคนในชุมชน ซึ่งจะช่วยให้การพัฒนามีความต่อเนื่องผ่านกระบวนการส่งเสริมการรวมกลุ่มของประชาชนและการสร้างเครือข่ายองค์กรชุมชนเพื่อให้คนในชุมชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาและสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน

สรุปและข้อเสนอแนะ

ภายหลังจากที่องค์การบริหารส่วนตำบลและเทศบาลตำบลที่ได้เข้าร่วมโครงการวิจัย ได้นำเอาแนวทางการพัฒนาการจัดทำแผนพัฒนาท้องถิ่นที่ได้รับการพัฒนามาจากแนวความคิดหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาปฏิบัติแล้ว มีผลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านรูปแบบ และแนวทางในการปฏิบัติงานของเทศบาลฯ อย่างสำคัญ 4 ประการ ได้แก่ 1) ด้านความสัมพันธ์กับองค์กรชุมชน และประชาชนในพื้นที่ 2) ด้านการใช้เครื่องมือในการปฏิบัติงาน 3) ด้านการปรับปรุงโครงสร้างองค์กร และ 4) ด้านวัฒนธรรมการปฏิบัติงาน โดยสามารถแสดงผลของการเปลี่ยนแปลงรูปแบบ และแนวทางในการปฏิบัติงานขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นดังกล่าวข้างต้นได้ดังตารางที่ 1 ดังนี้

ตารางที่ 1 แสดงผลของการเปลี่ยนแปลงรูปแบบและแนวทางการปฏิบัติงานของเทศบาลฯ เปรียบเทียบก่อนและหลังจากที่ได้เข้าร่วมโครงการวิจัย

ประเด็น	หลังจากมีโครงการ
1. ความสัมพันธ์กับองค์กรชุมชน และประชาชนในการจัดทำบริการสาธารณะ	มีความสัมพันธ์กันเพิ่มมากขึ้นโดยเทศบาลฯ ได้มอบหมายประชาชนร่วมรับผิดชอบในการจัดทำแผนพัฒนาท้องถิ่น ภายใต้การกำกับดูแลของ อปท.
2. การใช้เครื่องมือในการปฏิบัติงาน	- แผนพัฒนาท้องถิ่นที่จัดทำโดยการร่วมรับผิดชอบระหว่าง อปท. กับประชาชนและองค์กรชุมชน - การปรับเปลี่ยนทัศนคติของคณะผู้บริหารและผู้ปฏิบัติงานของ อปท.
3. การปรับปรุงโครงสร้างองค์กร	กำหนดให้หน่วยงานภายในทุกฝ่ายทำหน้าที่สนับสนุน และเป็นพี่เลี้ยงของประชาชนในการร่วมจัดทำแผนพัฒนาท้องถิ่น
4. วัฒนธรรมการปฏิบัติงาน	แบบราชการในระบบเปิด

จากตารางที่ 1 แสดงให้เห็นว่า ภายหลังจากที่องค์การบริหารส่วนตำบลและเทศบาลตำบลได้มีการดำเนินงานโครงการฯ นี้แล้ว ได้มีการปรับปรุงรูปแบบและวิธีการปฏิบัติงานขององค์กรฯ ในด้านต่าง ๆ คือ ทางด้านความสัมพันธ์กับองค์กรชุมชน และประชาชนในพื้นที่ พบว่า องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นได้ให้โอกาส องค์กรชุมชนและประชาชนเข้ามารับผิดชอบภารกิจในการจัดทำแผนพัฒนาท้องถิ่นเพิ่มมากขึ้น โดย การดำเนินงานดังกล่าวจะอยู่ภายใต้การกำกับดูแลและให้คำแนะนำของหน่วยงานต่าง ๆ ของเทศบาลที่เกี่ยวข้อง กับภารกิจนั้น ๆ

ทางด้านการใช้เครื่องมือในการปฏิบัติงาน พบว่า ในการทำงานทางด้านการพัฒนาชุมชนนั้น องค์กร ปกครองส่วนท้องถิ่นได้ให้ความสำคัญกับการนำแผนพัฒนาท้องถิ่นมาใช้เป็นกรอบแนวทางในการสร้างการมี ส่วนร่วมในการบริหารงาน แทนที่จะทำการจัดทำแผนพัฒนาท้องถิ่นแต่เพียงฝ่ายเดียวอย่างเช่นที่เคยปฏิบัติ และได้มีความพยายามที่จะปรับเปลี่ยนทัศนคติของคณะผู้บริหารและบุคลากรขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ให้ยอมรับและสนับสนุนการเข้าร่วมรับผิดชอบของประชาชนและองค์กรชุมชน โดยไม่พยายามที่จะใช้ระเบียบ ข้อบังคับต่าง ๆ เป็นเครื่องมือหลักในการปฏิบัติงาน อย่างไรก็ตามการส่งเสริมการมีส่วนร่วมฯ นั้น จะไม่ได้เป็น การหลีกเลี่ยงการดำเนินงานอยู่ภายใต้ระเบียบข้อบังคับต่าง ๆ แต่จะพยายามใช้ระเบียบของทางราชการเป็น เครื่องมือในการสนับสนุนการดำเนินงานอย่างเหมาะสม

ด้านการปรับปรุงโครงการองค์กรพบว่า องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นได้มีการมอบหมายให้หน่วยงาน ภายในทั้งหมดมีหน้าที่ในการเป็นศูนย์ประสานงานระหว่างประชาชนและองค์กรชุมชนในพื้นที่ ในการจัดทำ แผนพัฒนาท้องถิ่นและทำหน้าที่เป็นฝ่ายติดตามสนับสนุน ให้คำแนะนำในการทำงานขององค์กรชุมชนในพื้นที่ ทางด้านการจัดทำแผนพัฒนาท้องถิ่น ซึ่งการกำหนดบทบาทหน้าที่ของหน่วยงานภายในดังกล่าว มีผลทำให้ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีการทำงานที่เปิดกว้างเพิ่มมากขึ้น สามารถทำงานใกล้ชิดกับกับประชาชนได้มาก ขึ้นกว่าเดิม และมีส่วนช่วยให้เกิดการเข้าร่วมรับผิดชอบระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นกับประชาชนให้ เห็นผลอย่างเป็นรูปธรรมเพิ่มมากขึ้น

ด้านวัฒนธรรมการปฏิบัติงาน พบว่า องค์การบริหารส่วนตำบลและเทศบาลตำบล ได้ให้ความสำคัญ กับการปฏิบัติงานในระบบเปิดที่เป็นการทำงานที่ให้ความสำคัญกับการรับฟังปัญหาและความต้องการของ ประชาชนและเปิดโอกาสให้ประชาชนและองค์กรชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมรับผิดชอบในการจัดทำแผนพัฒนา ท้องถิ่นและบริการสาธารณะเพิ่มมากขึ้น

กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยเรื่อง การพัฒนาการบริหารงานขององค์การบริหารส่วน ตำบล ตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงขององค์การบริหารส่วนตำบล และเทศบาลตำบลในภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ สนับสนุนทุนวิจัยโดย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ปีงบประมาณ 2561- 2562

บรรณานุกรม

- อภิชาติ พันธเสน และคณะ. (2560). *ยั่งยืน มีความสุขจากประโยชน์สุขด้วยเศรษฐกิจพอเพียง: หนึ่งทศวรรษ ครึ่งแห่งการวิจัยเพื่อขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง (2547-2559)*. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- Altieri, M. A. & Masera, O. (1993). Sustainable rural development in Latin America: Building from the bottom-up. *Ecological economics*, 7(2), 93-121.
- Andrews, M. & Shah, A. (2003). Citizen-centered governance: A new approach to public sector reform. In Shah Anwar (Ed.), *Handbook on public sector performance reviews* (vol.3, pp. 6.1-6.36). The World Bank.
- Cooper, T. L., Bryer, T. A. & Meek, J. W. (2006). Citizen-centered collaborative public management. *Public administration review*, 66(1), 76-88.
- Denhardt, R. B. & Denhardt J. V. (2000). The new public service: Serving rather than steering. *Public administration review*, 60(6), 549-559.
- Fung, A. & Wright, E. O. (2001). Deepening democracy: Innovations in empowered participatory governance. *Politics & society*, 29(1), 5-41.
- King, C. S., Feltey, K. M. & Susel, B. O'Neill. (1998). The question of participation: Toward authentic public participation in public administration. *Public administration review*, 58(4), 317-326.
- Ostrom, E. (1996). Crossing the great divide: Coproduction, synergy, and development. *World development*, 24(6), 1073-1087.

นวัตกรรม

เพื่อพัฒนาท้องถิ่น ตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง

วรรณา ประยุกต์วงศ์^{1*} กิตติคุณ หมูปยัคฆ์² เปล่งสุรีย์ เทียงน้อย³ ธนากร เทียงน้อย⁴
และทศพล ปรีชาศิลป์⁵

รับบทความ: 27 กุมภาพันธ์ 2566 ตอบรับบทความ: 28 กุมภาพันธ์ 2566

บทคัดย่อ

พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร (2489-2559) พระราชทาน ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง (ศกพ.) ให้ชาวไทย พอเพียงเป็นความสมดุลระหว่างความมีเหตุผลและความพอประมาณใน กิจกรรมเศรษฐกิจ (ผลิต แลกเปลี่ยน และบริโภค) จากการสร้างภูมิคุ้มกันเพื่อป้องกันความเสี่ยงจากภายในและภายนอก ศกพ. จึงเป็นทางสายกลาง แนวทางปฏิบัติให้กับบุคคล ครอบครัว องค์กร จากทุกภาคส่วนของสังคมรวมถึงภาครัฐ ที่มี ความรู้ ครอบคลุมถึง ความรอบรู้ (ปัญญา) รอบคอบ (สติ) และระมัดระวัง (สติ) และคุณธรรมประกอบด้วย ความซื่อสัตย์ สุจริต ความอดทน ความขยันหมั่นเพียร และเอื้อเฟื้อ แบ่งปัน เป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้บรรลุทางสายกลางดังกล่าว บทความวิจัยนี้เป็นการนำเสนอการนำ ศกพ. วิธีการสำหรับนวัตกรรมสังคมเพื่อการส่งมอบการบริการภาครัฐที่บรรลุ เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนในระดับพื้นที่ ด้วยการเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเฉพาะเจาะจง คือ นวัตกรรมเพื่อพัฒนาท้องถิ่นฯ ขององค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) จำนวน 3 แห่ง หรือกรณีศึกษา ศึกษาด้วยการวิจัยเอกสาร การสนทนากลุ่มเฉพาะ การสัมภาษณ์ และการลงพื้นที่ ผลการศึกษาพบว่า 1) อบต. สร้างนวัตกรรมในการเปลี่ยนมูลสุกรเป็นพลังงานสะอาด (ก๊าซ หุงต้ม) และต่อยอดสร้างรายได้ด้วยการขายคาร์บอนเครดิต 2) อบต. จัดตั้งกองทุนสวัสดิการชุมชนที่ช่วยลดความเหลื่อมล้ำ ให้กับประชาชนที่ไม่สามารถเข้าถึงสวัสดิการของรัฐ และ 3) อบต. สนับสนุนให้ประชาชนในพื้นที่จัดทำกิจกรรมกำจัดขยะที่ ต้นทางโดยไม่รบกวนการดำเนินการจากภาครัฐส่วนกลาง ทั้งสามกรณีศึกษานี้เกิดขึ้นจากนายก อบต. ที่มีการน้อมนำปรัชญา ของเศรษฐกิจพอเพียงและมีความสามารถในการประกอบการ และยังได้จัดกระบวนการเรียนรู้จากการประกอบการดังกล่าว ให้กับประชาชน บุคลากร และผู้นำภายในพื้นที่ มาร่วมกันสร้างสรรค์นวัตกรรมเพื่อพัฒนาท้องถิ่น สร้างประโยชน์สุขให้กับ ประชาชน

คำสำคัญ: ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง นวัตกรรมสังคมเพื่อพัฒนาท้องถิ่น องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

¹⁻⁴ มหาวิทยาลัยมหิดล วิทยาเขตนครสวรรค์

* อีเมล: wanna.pry@mahidol.edu

⁵ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลสุวรรณภูมิ ศูนย์สุพรรณบุรี

Sufficiency Economy Philosophy (SEP) Innovation for Local Development

Wanna Prayukvong^{1*} Kittikhun Moopayak² Plengsuree Tiengnoi³ Thanakorn Tiengnoi⁴
and Tosapon Preechasilp⁵

Received: February 27, 2023 Accepted: February 28, 2023

Abstract

The late Thai King Bhumibol Adulyadej (1946-2016) formulated the Sufficiency Economy Philosophy (SEP). “Sufficiency” means balancing reasonable moderation in economic activities (production, exchange, and consumption) against the need for protection from sudden internal and external shocks. SEP follows the “Middle Path” as a guiding principle for all classes of society and government. Knowledge, thoughtfulness, prudence, and ethical integrity are essential to achieve the Middle Path. The paper explores the use of SEP as a method of social innovation for enhancing delivery of public services and for localizing the process of sustainable development. Such innovative use of SEP is illustrated by three exploratory case studies of local government in Thailand. The first case shows how a local administration built a program to produce renewable energy (household cooking gas) from pig farm waste while earning revenue from carbon credits. The second case involves a local administration setting up a community welfare fund to reduce the inequality of people who had not received a basic income. Finally, the third case is about a local administration encouraging residents to build their own recycling project rather than waiting for top-down government action. All three local governments have mayors with significant entrepreneurial abilities, useful in teaching entrepreneurial action to residents, government staff, and other local leaders. Together, these cases show the potential of SEP as a method of bottom-up social action for sustainable development.

Keywords: Sufficiency Economy Philosophy (SEP), Social Innovation (SEP Innovation), Local administrative organization

¹⁻⁴ Mahidol University Nakhon Sawan Campus

* Email: wanna.pry@mahidol.edu

⁵ Rajamangala University of Technology Suvarnabhumi Suphanburi Campus

บทนำ

ช่วงทศวรรษที่ผ่านมา กระแสการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในโลกด้านต่าง ๆ เป็นไปอย่างรวดเร็วและส่งผลสืบเนื่องกันอย่างซับซ้อนและมีนัยสำคัญ ทั้งด้านเศรษฐกิจ เช่น กรณียกอุตสาหกรรมกิจในภูมิภาคต่าง ๆ อันเนื่องจากหนีเอกชนและหนี้สาธารณะ ส่งผลต่อสภาพปัญหาด้านสังคมที่มีอยู่เดิม คือความเหลื่อมล้ำระหว่างประเทศและคนในสังคม และการก่อการร้ายระหว่างประเทศ ด้านสิ่งแวดล้อม เช่น ปรากฏการณ์โลกร้อนและการลดลงของทรัพยากรที่ไม่สามารถนำกลับมาใช้ใหม่ได้ และด้านเทคโนโลยีที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว (Disruptive technology) ส่งผลต่อพฤติกรรมผู้บริโภคและผู้ผลิต การเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ก่อให้เกิดโอกาสการแก้ปัญหาและการสร้างผลิตภัณฑ์ใหม่ ๆ ขณะเดียวกันก็เป็นความเสี่ยง และภัยคุกคามทำให้การบริหารจัดการมีความยากลำบากมากขึ้น

รัฐบาลชุดปัจจุบัน (2557-ปัจจุบัน) จึงได้จัดทำ “แผนยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี” เพื่อกำหนดให้ฝ่ายบริหารราชการแผ่นดินมีความรับผิดชอบในการขับเคลื่อน ให้ประเทศมีความมั่นคงปลอดภัยจากภัยคุกคามและการเปลี่ยนแปลง มุ่งคงต้องการเติบโตทางเศรษฐกิจและมีความสามารถในการแข่งขัน และยั่งยืนด้วยคุณภาพชีวิต สิ่งแวดล้อม และความรับผิดชอบต่อสังคม อันสอดคล้องกับเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable development goals: SDGs) ของสหประชาชาติ ด้วยการพัฒนาปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ภายในปี 2579 (สำนักคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2562)

ขณะเดียวกันรัฐบาลได้ประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 12 ซึ่งสอดคล้องกับกรอบยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี ในลักษณะการถ่วงระดับจากยุทธศาสตร์ชาติระยะยาวในฐานะแผนแม่บทหลักสู่การปฏิบัติในช่วง 5 ปี (พ.ศ. 2560-2564) ที่มุ่งการปรับโครงสร้างประเทศไทยไปสู่ตัวแบบ ประเทศไทย 4.0 มุ่งนำความคิดสร้างสรรค์และการพัฒนานวัตกรรมมาสร้างมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจ เป็นหัวใจสำคัญในการพัฒนา และมุ่งปรับการบริหารจัดการภาครัฐให้เป็นการบริหารงานที่สร้างความร่วมมือเชื่อมโยงบูรณาการหน่วยงานทุกภาคส่วนในลักษณะประชารัฐ เพื่อเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันและบรรลุเป้าหมายการพัฒนา

นวัตกรรมดังกล่าวมิได้มุ่งเฉพาะนวัตกรรมในภาคเอกชนเท่านั้น ยังรวมถึงนวัตกรรมภาครัฐ ที่ครอบคลุมแนวคิด วิธี และรูปแบบใหม่ ๆ ในการจัดการองค์กร (Organization development) การดำเนินงาน (Work process) และการให้บริการ (Service delivery) อันเป็นผลมาจากการสร้าง พัฒนา เพิ่มพูน ต่อยอด หรือประยุกต์ใช้องค์ความรู้ และแนวปฏิบัติต่าง ๆ ซึ่งจะส่งผลให้เกิดการพัฒนาประสิทธิภาพ ประสิทธิผล และคุณภาพของการปฏิบัติงานของหน่วยงานภาครัฐ (ศูนย์นวัตกรรมเพื่อพัฒนาระบบราชการ, 2561)

ในต่างประเทศ ได้มีการนำนวัตกรรมดังกล่าวมาใช้เป็นเครื่องมือสำคัญในการพัฒนาการบริหารงานภาครัฐ (Albury, 2005 อ้างถึงใน O’Byrne & Others, 2014: 53) ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการบริหารภาครัฐแนวใหม่ (New public management) ความสำเร็จของแผนงานนวัตกรรมสังคม (Social innovation) ที่ริเริ่มและดำเนินการโดยนายกเทศมนตรีเมืองโซล ในช่วงปี 2006-2010 ด้วยการระดมความคิดสร้างสรรค์จาก

บุคลากรและผู้เกี่ยวข้อง เพื่อพัฒนาเมืองโซลส์มหานครอันดับต้นของโลกและเพิ่มความสุขของประชากร ด้วยการสร้างสรรค์นวัตกรรมและนำไปใช้พัฒนาเมืองจนประสบความสำเร็จบรรลุเป้าหมายข้างต้นได้

ที่สำคัญ กระบวนการพัฒนานวัตกรรมเพื่อแก้ปัญหาหรือพัฒนาสังคมดังกล่าว ยังเป็นการพัฒนาสมรรถนะของภาครัฐ (Governance capacity) ในการสร้างความสัมพันธ์กับทุกภาคส่วนให้เข้ามามีส่วนร่วมสร้างสรรค์นวัตกรรมเพื่อแก้ปัญหาหรือพัฒนาเมืองร่วมกัน เป็นการสร้างความร่วมมือของภาครัฐในลักษณะประชารัฐ ความร่วมมือระหว่างหน่วยงานจึงเป็นกระบวนการช่วยเร่งการพัฒนานวัตกรรมให้ประสบความสำเร็จในเวลาอันสั้น ตัวอย่างจากหน่วยงานภาครัฐกิจ คือบริษัท Proctor & Gamble ที่สร้างสรรค์นวัตกรรมเพื่อพัฒนามันฝรั่งทอดกรอบ โดยใช้กลยุทธ์นวัตกรรมแบบเปิด (Open innovation) เปิดโอกาสให้บุคคลและหน่วยงานต่าง ๆ เข้ามาช่วยพัฒนานวัตกรรม สามารถสร้างสรรค์นวัตกรรมและผลิตผลิตภัณฑ์ใหม่ ตลอดจนสร้างการเติบโตยอดขายแบบก้าวกระโดดภายในระยะเวลาสองปี (Hudson and Sakkab, 2006 อ้างถึงใน O'Byrne & Others, 2014: 56) ที่ผ่านมา ประเทศไทยก็มีปรากฏการณ์ร่วมกันแก้ปัญหา 13 ชีวิตหมู่ป่าออกจากถ้ำได้ประสบความสำเร็จ ซึ่งเกิดจากความร่วมมือร่วมใจของผู้คนจากหลายหน่วยงานทั่วโลก ก็เป็นอีกตัวอย่างของการต่อยอดการสร้างสรรค์นวัตกรรมจากความร่วมมือ แน่นนอนว่าความก้าวหน้าของเทคโนโลยีอินเทอร์เน็ตที่สร้าง Social media ทำให้คนทุกคนสามารถเชื่อมโยงถึงกันก็เป็นอีกหนึ่งปัจจัยที่ทำให้เกิดความร่วมมือได้สะดวกและรวดเร็วขึ้นด้วย

นวัตกรรมที่เป็นหัวใจสำคัญในตัวแบบ ประเทศไทย 4.0 จึงเป็นแนวคิดการพัฒนาใหม่จากโลกตะวันตก เพื่อมุ่งสร้างขีดความสามารถในการแข่งขันให้กับประเทศ ขณะเดียวกันการนำปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาพัฒนาชุมชน เศรษฐกิจฐานรากให้เกิดความเข้มแข็งทางการเงินเพื่อการพึ่งตนเองได้ การทำเกษตร การผลิตและบริโภคที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม ตลอดจนการปลูกฝังค่านิยมและวัฒนธรรมในการเลี้ยงดูเด็กและเยาวชนเพื่อสร้างจิตสำนึกที่ดีและรักษาผลประโยชน์สาธารณะ ทั้งเรื่องการพัฒนาด้วยนวัตกรรมและการพัฒนาปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 12 อยู่ในประเด็นการพัฒนาคนละประเด็นที่แยกขาดจากกัน แม้ว่าจะยังไม่มีงานวิจัยที่ศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างการพัฒนานวัตกรรมและการพัฒนาตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ไม่มีความสัมพันธ์กันมาก่อน ก็ยังเป็นการยากที่ด่วนสรุปว่าไม่มีความสัมพันธ์ เนื่องจากทิศทางและแนวคิดนวัตกรรมยุคใหม่ไม่ได้จำกัดเฉพาะนวัตกรรมของภาคเอกชนเพื่อมุ่งสู่กำไรเท่านั้น แต่เป็นนวัตกรรมที่มุ่งสู่คุณค่า (Value driven innovation) จึงทำให้นวัตกรรมเป็นความคาดหวังเชิงบวกในการเข้ามาแก้ไขปัญหาของโลกที่ซับซ้อนดังที่กล่าวมาแล้ว หรือที่เรียกว่า “นวัตกรรมสังคม (Social innovation)” นวัตกรรมดังกล่าวจึงอยู่บนฐานคิดสร้างสรรค์ ต่อยอด ทดลองทำจากความร่วมมือระหว่างกัน (Berman & Kim, 2010) อันสอดคล้องกับพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร (รัชกาลที่ 9) ที่ทรงพระราชทานปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงให้เป็นแนวทางป้องกันและแก้ไขปัญหาของประเทศ

นวัตกรรมภาครัฐมิได้มีเฉพาะในรัฐบาลชุดปัจจุบันเท่านั้น นวัตกรรมท้องถิ่นขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นได้รับการกล่าวถึงมาเป็นเวลานาน นับตั้งแต่มีการกระจายอำนาจสู่ อบต. ช่วงปี พ.ศ. 2540-2547 แม้

ช่วงเวลาดังกล่าว ภารกิจหลายงานก็ยังไม่ได้รับการถ่ายโอนให้ อบต. หลายแห่งยังสามารถริเริ่มนวัตกรรมด้านต่าง ๆ เช่น การศึกษา สาธารณสุข และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เป็นต้น เพื่อแก้ปัญหาเฉพาะหน้าของชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ มากกว่าส่วนราชการที่รับผิดชอบในเรื่องดังกล่าวมาเป็นเวลานาน (จรัส สุวรรณมาลา และคณะ, 2548: 95) นวัตกรรมจึงเป็นการบริหารรูปแบบใหม่ขององค์กรที่ได้รับการกระจายอำนาจอย่าง อบต. สามารถนำไปสร้างการเปลี่ยนแปลงภายในองค์กร เพื่อแก้ปัญหาด้านงบประมาณและปัญหาชุมชนท้องถิ่น

ต่อมา สำนักงานคณะกรรมการการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น สำนักงานนายกรัฐมนตรี (ได้มีนโยบายส่งเสริมให้ อบต. สร้างนวัตกรรมท้องถิ่น โดยกำหนดให้นวัตกรรมท้องถิ่นเป็นเกณฑ์สำคัญข้อหนึ่งในการพิจารณาได้รับรางวัลการบริหารจัดการที่ดีของ อบต. ทั้งนี้มีงานวิจัยเกี่ยวกับเรื่องนี้จำนวนมากได้ศึกษานวัตกรรมท้องถิ่นของ อบต. ดังกล่าว พบปัญหาข้อจำกัด เช่น ขาดความรู้ ขาดเป้าหมายการพัฒนาท้องถิ่นอย่างยั่งยืน และขาดความร่วมมือจากบุคลากรและผู้นำท้องถิ่น ตลอดจนจากประชาชนที่เกี่ยวข้อง เป็นต้น (ตัวอย่างงานวิจัย เช่น มยุรี ทรัพย์เที่ยง และวาสิตา ประสพศักดิ์, 2559 หรือ ปิณพวงค์ วงศ์มาศรี, 2560 เป็นต้น) ดังที่กล่าวมาแล้วว่าไม่มีงานวิจัยที่ศึกษาความเกี่ยวข้องระหว่างนวัตกรรมดังกล่าวกับการขับเคลื่อนปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ขณะที่ อบต. ที่ได้รับรางวัลการขับเคลื่อนปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง และรางวัลการบริหารจัดการที่ดี (นวัตกรรมท้องถิ่น) กลับเป็นกลุ่ม อบต. ที่คล้ายคลึงกัน การขับเคลื่อนปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงใน อบต. แท้จริงแล้วเป็นการสร้างคุณค่าร่วมระหว่างผู้บริหาร ข้าราชการประจำ บุคลากร ผู้นำท้องถิ่น ผู้นำประชาชน และประชาชนให้เกิดผลอย่างเป็นรูปธรรม มีผลในการช่วยยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนในท้องถิ่นได้จริง

บทความวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งของการวิจัยเรื่องนวัตกรรมเพื่อพัฒนาท้องถิ่นตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง: ระยะที่ 3 ในประเด็นการศึกษานวัตกรรมเพื่อพัฒนาท้องถิ่นตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงของ อบต. (นวัตกรรมสังคม) ขององค์การบริหารส่วนตำบลที่ผ่านการประเมินระดับความเป็นเศรษฐกิจพอเพียงตามที่ อภิชาติ พันธเสน ได้แบ่งไว้ ในระดับ “เข้าถึง” จำนวน 3 แห่ง คือ อบต.ท่ามะนาว จังหวัดลพบุรี อบต.ประดู่ยืน จังหวัดอุทัยธานี และ อบต.ท่างาม จังหวัดสิงห์บุรี (วรรณมา ประยุกต์วงศ์ และคณะ, 2565) โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอลักษณะนวัตกรรมของ อบต. ทั้งสามแห่ง ปัจจุบันนำเข้าสู่กระบวนการเครือข่าย และผลลัพธ์ ตลอดจนความสัมพันธ์กับระดับความเป็นเศรษฐกิจพอเพียงของ อบต.

วรรณกรรมและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

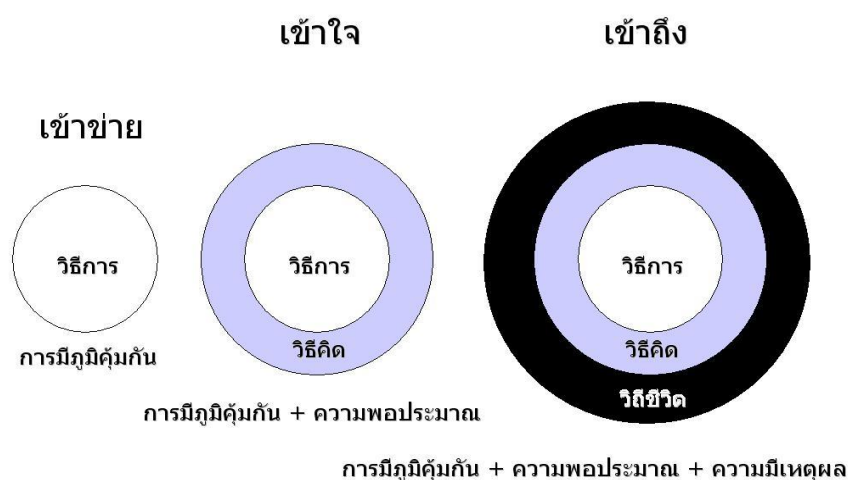
บทความวิจัยนี้ถือได้ว่าเป็นบทความวิจัยแรกที่เป็นการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างนวัตกรรมกับการขับเคลื่อนปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง เนื่องจากไม่มีการศึกษามาก่อนหน้านี้ ในหัวข้อนี้จึงเป็นนำเสนอการทบทวนวรรณกรรมและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการขับเคลื่อนปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงและนวัตกรรมภาครัฐ ดังนี้

ที่ผ่านมาพบงานวิจัยเกี่ยวกับการขับเคลื่อนปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงในองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในระดับบัณฑิตศึกษาจำนวนหนึ่ง เช่น งานวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโทของบุษยา มั่นเลิศ (2556) ที่ศึกษาการนำไปประยุกต์ใช้ของผู้บริหารและปัจจัยที่ส่งผลต่อความเป็นเศรษฐกิจพอเพียง โดยพบว่าระดับการศึกษาของผู้บริหารที่เป็นนายก เป็นตัวแปรที่มีความสัมพันธ์กับความเป็นเศรษฐกิจพอเพียงอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีงานถอดบทเรียน อปท. ที่ได้รับรางวัลถ้วยพระราชทานจากการประกวดผลงานตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ในปี พ.ศ. 2553 ของสำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ จำนวน 11 แห่ง ของกรมส่งเสริมการปกครองท้องถิ่น (2554) พบรูปธรรมของการนำปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงไปประยุกต์ใช้ในหลายรูปแบบ ทั้งที่เป็นการเปลี่ยนแปลงวิธีการทำงานแบบเดิมหรือการจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ตลอดจนการจัดทำแผนงาน/โครงการต่าง ๆ ซึ่งมีลักษณะเช่นเดียวกับนวัตกรรมที่สร้างผลให้เกิดขึ้นไม่เพียงความสุขกับประชาชน แต่ยังเป็นแหล่งเรียนรู้ศึกษาดูงานให้กับ อปท. ต่าง ๆ ทั่วประเทศ โดยมีนายก อปท. ซึ่งเป็นผู้นำด้านการบริหารมีฐานคิดที่ชัดเจนและสร้างความร่วมมือในการทำงานเป็นปัจจัยสำคัญ เช่นเดียวกับการถอดบทเรียน อปท. จำนวน 30 แห่ง ที่เข้าร่วมโครงการการพัฒนาระบบสุขภาวะชุมชนบนฐานปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงของสำนักงานกองทุนเพื่อเสริมสร้างสุขภาพ (สสส.) โดยมูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาประเทศตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง (2558) พบว่าเป็นการจัดกิจกรรม/โครงการผ่านศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง เป็นปฏิบัติการในชุมชนพื้นที่ร่วมกับภาคีเครือข่ายต่าง ๆ โดยยึดหลักการทรงงาน “การระเบิดจากข้างใน” สร้างการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทั้งในระดับผลผลิต คือสามารถดำเนินงานตามตัวชี้วัดและสอดคล้องกับคุณลักษณะชุมชนที่พึงประสงค์ 8 มิติ และระดับผลลัพธ์ คือนวัตกรรมจากรูปแบบกิจกรรม/โครงการและการดำเนินงาน ตลอดจนความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นโดยมีฐานคิด/วิสัยทัศน์ของผู้บริหาร และการบริหารงานที่เปิดโอกาสให้ทุกภาคส่วนเข้ามามีส่วนร่วม

นอกจากนี้ยังมี แผนงานวิจัยการขับเคลื่อนปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงในองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นทั่วประเทศไทย โดยมี ศาสตราจารย์ ดร. อภิชาติ พันธ์เสน (2565) เป็นหัวหน้าแผนงานวิจัย ที่ดำเนินงานมาอย่างต่อเนื่องมาตั้งแต่ระยะที่ 1 ปี พ.ศ. 2561 จนถึงระยะที่ 3 ปี พ.ศ. 2565 ด้วยการนำปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาวิเคราะห์เชิงระบบ โดยมีความรู้ (รอบรู้ รอบคอบ และระมัดระวัง) และคุณธรรม (ซื่อสัตย์สุจริต ขยันอดทน และแบ่งปัน เป็นเงื่อนไขที่พอเพียงและสำคัญ อันเป็นปัจจัยนำเข้าที่สำคัญ การมีภูมิคุ้มกันและการพึ่งตนเองในวิธีการ และมีวิธีคิดแบบพอประมาณบนทางสายกลาง และความมีเหตุผลที่อยู่ในวิถีชีวิตอันเป็นกระบวนการ ก่อให้เกิดผลผลิตทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และ/หรือสิ่งแวดล้อม ตลอดจนการสะสมทุนที่เพิ่มขึ้น ทั้งทุนมนุษย์ ทุนสังคม และทุนสิ่งแวดล้อม เป็นต้น อีกทั้งยังส่งผลต่อเนื้อคือ ผลลัพธ์ ชีวิต ครอบครัว ชุมชน และองค์กรเป็นสุข รวมถึงผลในที่สุด ประโยชน์สุข ความสุขจากการทำประโยชน์ให้กับผู้อื่น

การประยุกต์ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงในการบริหารงานขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ทั้งการปฏิบัติงานตามอำนาจหน้าที่ที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีตามกฎหมาย และตามบทบาทหน้าที่ที่ตามแผนยุทธศาสตร์ในการพัฒนาท้องถิ่นนั้น ต้องประกอบไปด้วยการใช้ความรู้ (สติปัญญา) และคุณธรรม ปัจจัย

นำเข้าสำคัญ การมีภูมิคุ้มกัน ความพอประมาณ และความมีเหตุผล ในกระบวนการสร้างผลผลิต ผลลัพธ์ และผลในที่สุดดังที่กล่าวมาแล้ว โดยแบ่งออกเป็น 3 ระดับ คือ เข้าข่าย (เป็นองค์กรแห่งความยั่งยืน) เข้าใจ (เป็นองค์กรแห่งความสุข) เข้าถึง (เป็นองค์กรแห่งประโยชน์สุข) โดยแต่ละระดับที่สูงขึ้นไปจะต้องผ่านเงื่อนไขที่ต่ำกว่าเสียก่อน ดังแสดงในภาพที่ 1 ระดับความเป็นเศรษฐกิจพอเพียงในภาพรวม โดยมีผลการประเมินความเป็นเศรษฐกิจพอเพียงตามกรอบตัวชี้วัดระดับความเป็นเศรษฐกิจพอเพียงของ อบท. ทั่วประเทศ จำนวน 302 แห่ง พบว่า เป็น อบท. ที่ประยุกต์ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงในการบริหารองค์กร ในระดับเข้าใจหรือระดับสูงสุด เป็นองค์กรแห่งประโยชน์สุข จำนวน 62 แห่ง คือ เป็น อบท. ที่ดำเนินการจัดบริการสาธารณะ ทั้งด้านสุขอนามัย ด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคมและการศึกษา และด้านวัฒนธรรม ด้วยการวางแผนจัดสรรงบประมาณดำเนินงานประจำ และกิจกรรมโครงการต่าง ๆ ที่ได้ผลผลิตตามวัตถุประสงค์อย่างยั่งยืนแล้ว ยังได้ผลลัพธ์คือความสุขของบุคลากร และผลในที่สุดคือประโยชน์สุข จากการที่ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมสร้างประโยชน์และได้รับความสุขไปพร้อมกัน และเป็น อบท. ที่มีระดับความเป็นเศรษฐกิจพอเพียงในระดับเข้าใจ เป็นองค์กรแห่งความสุข คือสามารถดำเนินงานได้ผลผลิตที่ยั่งยืน และได้ผลลัพธ์คือบุคลากรมีความสุข จำนวน 180 แห่ง โดย อบท. จำนวนที่เหลือคือ 40 แห่ง มีความเป็นเศรษฐกิจพอเพียงในระดับเข้าข่าย หรือไม่เข้าข่าย เป็นหรือไม่เป็นองค์กรยั่งยืน คือสามารถดำเนินงานได้ผลผลิตที่ยั่งยืน (อภิชัย พันธเสน, 2565)

ภาพที่ 1 ระดับความเป็นเศรษฐกิจพอเพียงในภาพรวม

ที่มา: อภิชัย พันธเสน, 2560

นวัตกรรมภาครัฐในองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) หรือนวัตกรรมท้องถิ่นได้รับการกล่าวถึงมาเป็นเวลานาน นับตั้งแต่มีการกระจายอำนาจลงสู่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นครั้งใหญ่ในช่วงปี พ.ศ. 2540-2547 แม้ช่วงเวลาดังกล่าว ภารกิจหลายงานก็ยังไม่ได้รับการถ่ายโอนให้ อปท. หลายแห่งยังสามารถริเริ่มนวัตกรรมด้าน

ต่าง ๆ เช่น การศึกษา สาธารณสุข และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เป็นต้น เพื่อแก้ปัญหาเฉพาะหน้าของชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ มากกว่าส่วนราชการที่รับผิดชอบในเรื่องดังกล่าวมาเป็นเวลานาน (จรัส สุวรรณมาลา และคณะ, 2548: 95) ต่อมาจึงมีการใช้แรงจูงใจคืองบประมาณสนับสนุนการพัฒนาเพิ่มเติมจากเงินรางวัลด้วยโครงการนวัตกรรมท้องถิ่นได้ถูกกำหนดให้เป็นองค์ประกอบที่สำคัญประการหนึ่งในการประกวดการบริหารจัดการที่ดีของสำนักนายกรัฐมนตรีมาอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน โดยวิระศักดิ์ เครือเทพ และคณะ (2560: 93-95 เล่ม 1) ในฐานะผู้ประเมินโครงการนวัตกรรมท้องถิ่นของ อบท. ทั้งหมด พบความไม่ลงตัวของ การดำเนินงาน 9 ลักษณะ คือเป็นนวัตกรรมที่ 1) ตอบสนองความต้องการส่วนตัวผู้นำ จึงมุ่งการช่วยเหลือหรือแก้ปัญหาพื้นที่เฉพาะหรือกลุ่มบุคคลบางกลุ่ม 2) ลอกเลียน แต่ไม่ปรับใช้ ใช้ตัวแบบสำเร็จรูปในการดำเนินโครงการนวัตกรรมจากการไปศึกษาดูงานจากภายนอก แต่ไม่ปรับใช้ให้สอดคล้องกับบริบทของ อบท. 3) มองเล็ก แทนที่จะมองภาพใหญ่ เป็นโครงการที่มีผลกระทบน้อย หรือแสดงได้ไม่ชัดเจน 4) ขาด Impact ในการแก้ปัญหา เป็นโครงการที่ไม่สามารถแก้ไขปัญหานั้นได้ 5) คลอดแล้วทิ้ง เป็นโครงการที่สนับสนุนเงินให้กับกลุ่มต่าง ๆ แต่ขาดปัจจัย/กระบวนการเกื้อหนุนให้เกิดความเข้มแข็ง 6) เป็นนวัตกรรมเฉพาะกิจ เป็นการจัดงานเฉพาะกิจ หรือการประกวดต่าง ๆ เช่น การประกวดชุมชนสะอาด 7) ลงทุนสูงหรือไม่คุ้มค่า เนื่องจากต้นทุนการดำเนินการสูง 8) เล็กใหญ่ไม่สมส่วน ความยากง่ายของนวัตกรรมไม่สอดคล้องกับฐานะการคลังของ อบท. เช่น อบท. ขนาดเล็ก งบประมาณน้อย กลับทำโครงการที่ใช้งบประมาณจำนวนมาก และ 9) เป็นนวัตกรรมไม่สุก คือยังไม่สรุปผลการดำเนินโครงการ แต่ อบท. อาจรีบชิงส่งเข้ามาประกวดก่อน ซึ่งสอดคล้องกับผลการศึกษานวัตกรรมดังกล่าวของงานวิจัยจำนวนหนึ่ง เช่น งานวิจัยของมยุรี ทรัพย์เที่ยง และวาสิตา ประสพศักดิ์ (2559) และ ปณณพงค์ วงศ์ณาศรี (2560) เป็นต้น

วิธีดำเนินการวิจัย

ประชากรที่ใช้ในการวิจัยคือ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่ได้รับการประเมินความเป็นเศรษฐกิจพอเพียงจากแผนงานวิจัยการขับเคลื่อนปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงในองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นทั่วประเทศไทย ในระดับ “เข้าถึง” จำนวน 62 อบท. (อภิชัย พันธเสน, 2565) โดยเลือกแบบเฉพาะเจาะจง (Purposive selection) คือ 1) เป็น อบท. ระดับตำบล หรือองค์การบริหารส่วนตำบล 2) เป็น อบท. ที่อยู่ในภูมิภาคเดียวกัน (หรือใกล้เคียงกัน) คือในพื้นที่ภาคเหนือตอนล่างและกลางตอนบน และ 3) เป็น อบท. ที่เป็นกรณีศึกษาของโครงการวิจัยย่อยในแผนงานวิจัยฯ ซึ่งดำเนินการโดยคณะผู้ประพันธ์ เป็นกลุ่มตัวอย่างจำนวน 3 แห่ง คือ องค์การบริหารส่วนตำบลท่ามะนาว องค์การบริหารส่วนตำบลประดู่ยืน และองค์การบริหารส่วนตำบลท่างาม มีวิธีการเก็บรวบรวมและตรวจสอบข้อมูลทั้งเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ ด้วยวิธีการต่าง ๆ ตามประเด็นเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับนวัตกรรมของ อบท. โดยใช้วิธีการสามเส้า (Triangulation method) เพื่อให้ได้ข้อเท็จจริงที่ถูกต้องและเชื่อถือได้ อันประกอบด้วย การวิเคราะห์เอกสารที่เกี่ยวข้อง การสนทนากลุ่มเฉพาะและผู้ที่เกี่ยวข้อง

ผลการวิจัย

องค์การบริหารส่วนตำบลที่เป็นกรณีศึกษาทั้ง 3 แห่ง นอกจากมีผลการประเมินความเป็นเศรษฐกิจพอเพียงในระดับเข้าถึงแล้ว ยังมีการสร้างนวัตกรรมที่มีการดำเนินการอย่างต่อเนื่องและยั่งยืน ส่งผลหลักคือ ความสุขของบุคลากร และที่เป็นประโยชน์สุขจากนวัตกรรมที่ช่วยแก้ปัญหาให้กับชุมชน ของแต่ละ อบต. ดังนี้

องค์การบริหารส่วนตำบลท่ามะนาว

องค์การบริหารส่วนตำบลท่ามะนาว อำเภอชัยบาดาล จังหวัดลพบุรี รับผิดชอบประชากรทั้งหมดใน ตำบลท่ามะนาวจำนวน 3,332 คน 1,415 ครัวเรือน เฉลี่ยครัวเรือนละ 2.35 คน (ข้อมูล ณ เดือนมีนาคม 2562) ประชากรส่วนใหญ่ทำการเกษตร ทำนา และปลูกอ้อย เป็นต้น ในปีงบประมาณ 2564 อบต.ท่ามะนาวได้รับ งบประมาณ 25,999,000 บาท เป็น อบต. ขนาดเล็ก นายก อบต.ท่ามะนาว คนปัจจุบันได้รับการเลือกตั้งมา อย่างต่อเนื่อง นับตั้งแต่เป็นสภาตำบล โดยก่อนหน้านั้นยังเคยได้รับเลือกตั้งเป็นกำนัน และเป็นผู้นำจิตอาสา ร่วมกลุ่มแกนนำเยาวชน “ชมรมคนหนุ่มท่ามะนาว” เข้ามาพัฒนาบ้านเกิด เช่นเดียวกับคุณพ่อและบรรพบุรุษที่ ได้ร่วมพัฒนาและสร้างบ้านเมืองมา

ท่ามะนาวเป็นพื้นที่ที่มีฟาร์มเลี้ยงสุกร แม้เป็นทางเลือกในการทำเกษตรเพื่อช่วยกระจายความเสี่ยง จากการทำนาหรือปลูกพืชไร่แต่เพียงอย่างเดียว แต่ก็สร้างผลกระทบสิ่งแวดล้อมจากกลิ่นและน้ำเสียจากการ เลี้ยงสุกร โดยส่วนใหญ่จึงแก้ปัญหาด้วยการกำหนดพื้นที่และจำกัดขนาดการเลี้ยง ขณะที่ อบต.ท่ามะนาว พบ นวัตกรรมการแก้ปัญหาอันเกิดจากความร่วมมือสร้างสรรค์และร่วมผลิตจากผู้มีส่วนได้เสียและประชาชนใน พื้นที่ การสร้างนวัตกรรมได้เริ่มขึ้นเมื่อ อบต.ท่ามะนาวได้รับการตอบรับเข้าร่วมโครงการรักษ้ำา สร้างคน 84 ตำบล วิถีพอเพียง กิจกรรมความรับผิดชอบต่อสังคมและร่วม ของบริษัท ปตท. จำกัด (มหาชน) ในปี 2552 ด้วยกิจกรรมการวิเคราะห์ตนเองผ่านการวิเคราะห์เศรษฐกิจ และการใช้พลังงานระดับครัวเรือน (EC-EN) และ การทำบัญชีครัวเรือน เพื่อสำรวจรายรับ-จ่ายในครัวเรือน ปตท. จ้างคนในพื้นที่ไว้สื่อสารกับชาวบ้านโดยตรง และเข้ามาชวนคิดชวนคุย ช่วยคิดและวิเคราะห์ จากการเก็บข้อมูลชุมชนด้วยเครื่องมือดังกล่าว วิเคราะห์ จุดแข็ง จุดอ่อน นำไปเสนอและคิดร่วมกับชาวบ้าน ด้วยการจัดเวทีชาวบ้าน ให้เกิดการถกเถียงกันว่า รู้สึก อย่างไร จะพัฒนาตนเองอย่างไร จนพบว่า ชาวบ้านอยากแก้ปัญหากลิ่นและน้ำเสียจากโรงงานเลี้ยงหมู

ปี 2556 บริษัท ปตท. ได้เข้ามาช่วย อบต.ท่ามะนาว จัดทำโครงการระบบผลิตและส่งจ่ายก๊าซ ชีวภาพจากฟาร์มสุกรระดับชุมชน แก้ปัญหากลิ่นมูลสุกรให้ประชาชนด้วยการพัฒนาระบบบำบัดน้ำเสียแบบ ปิดหรือระบบผลิตก๊าซชีวภาพ ด้วยการสร้างบ่อหมักแก๊ส 5 ขั้นตอน นับตั้งแต่บ่อรวมน้ำเสียจากฟาร์มสุกร บ่อเติมน้ำใส บ่อหมักให้เกิดการย่อยสลายโดยไม่ใช้อากาศ บ่อดักกาก และบ่อน้ำที่บำบัดแล้วนำไปใช้ในการรด ต้นอ้อย/พืชไร่ทางการเกษตร ทำให้ประชาชนใน 8 หมู่บ้าน ได้ใช้แก๊สจากมูลสุกร โครงการดังกล่าวบริหารจัดการโดยคณะกรรมการกลุ่มผู้ใช้ก๊าซชีวภาพ ทำหน้าที่ควบคุมและดูแลระบบผลิตก๊าซ ดูแลท่อส่งจ่ายก๊าซ

ซ่อมบำรุงหั่วเตา และจัดเก็บค่าบำรุงรักษารายเดือนจากสมาชิกผู้ใช้ เพื่อนำมาใช้เป็นค่าใช้จ่ายในการดูแล ซ่อมบำรุง และค่าตอบแทนเจ้าหน้าที่และคณะกรรมการ เป็นต้น จนทำให้ตำบลท่ามะนาว เป็นตำบลพึ่งตนเองด้านพลังงานในปี 2561 และได้รับรางวัลรองชนะเลิศอันดับที่ 1 ASEAN Energy Awards และรางวัลดีเด่นด้านพลังงานทดแทน Thailand Energy Awards เป็นต้น อีกทั้งยังได้รับคัดเลือกเข้าร่วม “T-VER” (คาร์บอนเครดิต) โครงการลดก๊าซเรือนกระจกภาคสมัครใจตามมาตรฐานของประเทศไทย (Thailand Voluntary Emission Reduction Program: T-VER) โดยองค์การบริหารจัดการก๊าซเรือนกระจก จากการทำเรื่องก๊าซชีวภาพจากฟาร์มสุกรซึ่งเป็นกิจกรรมการลดก๊าซเรือนกระจก ด้วยการกักเก็บก๊าซมีเทนไว้เพื่อใช้ก๊าซหุงต้มในครัวเรือน จนได้รับการรับรองผลจากผู้ตรวจสอบภายนอกว่าสามารถลดก๊าซเรือนกระจกได้อย่างต่อเนื่อง ทำให้ อบต.ท่ามะนาวสามารถบริหารจัดการขายคาร์บอนเครดิต เป็นอีกหนึ่งช่องทางรายได้ให้กับชุมชน

แนวคิดนวัตกรรมข้างต้น ดำเนินการอย่างต่อเนื่อง ไม่ได้เป็นเพียงการทำโครงการครั้งเดียว แต่สามารถต่อยอดเชื่อมโยงให้เกิดผลลัพธ์เชิงบวกอย่างต่อเนื่อง ทั้งการลดผลกระทบสิ่งแวดล้อมและสร้างรายได้สู่ผลในที่สุดคือประโยชน์สุข ความสุขของนายก อบต.ท่ามะนาว และผู้บริหาร ตลอดจนแกนนำของชุมชนในการเสียสละร่วมกันเรียนรู้และสร้างสรรค์นวัตกรรมที่เป็นประโยชน์ ที่สำคัญความสำเร็จเชิงรูปธรรมที่เป็นความสามารถของแกนนำและผู้บริหารทั้งจากการพัฒนาก่อนหน้า เช่น ไบโอดีเซล/พลังงานทางเลือก และเตาเผาถ่าน 200 ลิตร/เตาประหยัดพลังงาน เป็นต้น ทำให้เกิดศูนย์เรียนรู้จำนวน 15 เรื่อง เพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ในการพัฒนาให้กับชุมชนอื่นให้เกิดการขับเคลื่อนปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงในระดับเข้าถึง คือสามารถประยุกต์ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงในวิถีชีวิต เช่นเดียวกับ อบต.ท่ามะนาว

องค์การบริหารส่วนตำบลท่างาม

องค์การบริหารส่วนตำบลท่างาม อำเภอเมือง จังหวัดสิงห์บุรี รับผิดชอบประชากรทั้งหมดในตำบลท่างามจำนวน 5,110 คน 2,036 ครัวเรือน เฉลี่ยครัวเรือนละ 2.35 คน (ข้อมูล ณ เดือนธันวาคม 2564) ประชากรส่วนใหญ่ทำการเกษตร รองลงมาคือ รับจ้างและค้าขาย ในปีงบประมาณ 2564 อบต.ท่างามได้รับงบประมาณ 40,364,000 บาท เป็น อบท. ขนาดกลาง นายก อบต.ท่างาม คนปัจจุบันได้รับการเลือกตั้งมาอย่างต่อเนื่อง 4 สมัย รวม 17 ปี โดยก่อนหน้านั้นได้เคยได้รับเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภา อบต.ท่างาม และได้ดำรงตำแหน่งรองประธานสภา อบต.ท่างาม

แม้ว่าประเทศไทยมีระบบสวัสดิการและประกันสังคม แต่ก็ยังไม่ครอบคลุมประชาชนโดยถ้วนหน้า (Universal coverage) โดยเฉพาะเกษตรกรและประชาชนในชนบทกว่า 10 ล้านคน โครงการลงทุนเพื่อสังคมในประเทศไทย ภายใต้การช่วยเหลือของธนาคารโลกในช่วงหลังวิกฤตเศรษฐกิจในปี 2540 โดยมีเป้าหมายในการกระตุ้นให้เกิดการสะสมทุนสังคมบนฐานการช่วยเหลือเกื้อกูลกันในสังคมด้วยการจัดตั้งกองทุนสวัสดิการเพื่อการรับมือวิกฤตเศรษฐกิจดังกล่าว

เมื่อได้รับทราบแนวคิดนายก อบต.ท่างาม จึงได้จัดตั้งกองทุนดังกล่าวขึ้นในตำบล โดยมี คณะกรรมการที่เป็นจิตอาสา จากการสำรวจทุนสังคมหรือทุนภูมิปัญญาความสามารถของคนตำบลท่างามในแต่ละหมู่บ้านจัดทำแผนที่ภูมิปัญญาตำบลท่างามเป็นข้อมูลฐานในการรวบรวมผู้มีความรู้ความสามารถให้เข้ามาร่วมพัฒนาบ้านเมือง ซึ่งนายก อบต.ท่างาม ได้ดำเนินการมาตั้งแต่สมัยแรกของการเป็นนายก เนื่องจากเห็นว่าตำบลท่างามเป็นพื้นที่สัญจรทางน้ำ (แม่น้ำเจ้าพระยา) ในอดีต ปัจจุบันเป็นถนนสายเอเชียจึงเป็นเสมือนเมืองผ่านไม่มีทุนวัฒนธรรมในพื้นที่

โครงการ “ให้อย่างมีคุณค่า รับอย่างมีศักดิ์ศรี” จึงเริ่มต้นขึ้นด้วยการจัดสวัสดิการกองทุนฌาปนกิจ งานศพที่ไม่เพียงทำตามประเพณีเท่านั้น หากเป็นกิจกรรมสะท้อนทุนมนุษย์อันส่งคุณค่า การช่วยเหลือดังกล่าวจึงไม่ได้เป็นการรับอย่างมีศักดิ์ศรีของผู้วายชนม์เท่านั้น หากยังรวมถึงศักดิ์ศรีและความมั่นใจของสมาชิกในครอบครัว สมาชิกของกองทุนสมทบเงินรายปี ๆ ละ 365 บาท (สมทบวันละ 1 บาท) รัฐบาล สนับสนุนงบประมาณในจำนวนเท่ากันผ่านทางสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) (Petmark, 2007) และ อบต.ท่างาม จัดสรรงบประมาณประจำปีสมทบจำนวน 1 เท่าตามจำนวนสมาชิกที่มีอายุครบหนึ่งปี

หลังจากความสำเร็จในการจัดสรรสวัสดิการฌาปนกิจ จึงได้จัดสวัสดิการเพื่อสร้างหลักประกันความมั่นคงในชีวิตเพิ่มเติม ทั้งในรูปของสิ่งของ เงินทุน น้ำใจ และการช่วยเหลือเกื้อกูล เป็นสวัสดิการพื้นฐานตั้งแต่เกิดจนตายตามระเบียบข้อบังคับ ตลอดจนการสร้างสรรค่นวัตกรรมสวัสดิการที่ครอบคลุมภาวะฉุกเฉิน เช่น น้ำท่วม และวิกฤตโควิด-19 เป็นต้น สมาชิกกองทุนเพิ่มขึ้นจากจำนวน 300 คน เมื่อครั้งก่อตั้งจนมีสมาชิกทั้งหมด 2,127คน และมีเงินกองทุนรวมทั้งสิ้น 5,589,934.83 บาท ในปัจจุบัน (ข้อมูล ณ 30 กันยายน 2564)

ความสำเร็จที่เพิ่มขึ้นทั้งสวัสดิการและจำนวนสมาชิก มิได้เพิ่มขึ้นเฉพาะทุนการเงินเท่านั้นยังรวมถึงทุนมนุษย์ ด้วยการสนับสนุนโครงการพัฒนาชุมชน ตัวอย่างเช่น การสนับสนุนเงินกู้ยืมเพื่อการประกอบ การทั้งการจัดซื้อเมล็ดพันธุ์และพันธุ์พืช การลงทุนชุดสระ และการผลิตน้ำดื่มมีคุณภาพที่ดีให้กับประชาชน อีกทั้งยังดำเนินการร้านกาแฟในพื้นที่ อบต.ท่างาม ตลอดจนการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์เพื่อออมเงินสำหรับการสมทบกองทุน ที่ช่วยให้สมาชิกมีวินัยการออม และลดความเสี่ยงในการมีหนี้สินในอนาคต

ความสำเร็จดังกล่าวได้รับการยืนยันจากรางวัลจำนวนมากในระดับประเทศ ที่มอบให้กับกองทุนสวัสดิการชุมชนตำบลท่างาม นายก อบต.ท่างาม ให้คุณค่ากองทุนฯ ที่ช่วยลดความเหลื่อมล้ำให้กับประชาชนในพื้นที่ การทำงานทั้งหมดของกองทุนฯ เป็นการบริหารงานอย่างซื่อสัตย์และโปร่งใส ตลอดจนมีส่วนร่วมจากประชาชนในระดับสูง อันสะท้อนคุณธรรมและความรอบรู้เงื่อนไขสำคัญและจำเป็นของปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ที่ อบต.ท่างาม สามารถประยุกต์ใช้ได้ในระดับเข้าถึง หรือดำเนินการอยู่ในวิถีชีวิต

องค์การบริหารส่วนตำบลประดู่ยืน

องค์การบริหารส่วนตำบลประดู่ยืน อำเภอสามโก้ จังหวัดอุทัยธานี รับผิดชอบประชากรทั้งหมดในตำบลประดู่ยืนจำนวน 6,334 คน 2,351 ครัวเรือน เฉลี่ยครัวเรือนละ 2.7 คน (ข้อมูล ณ เดือนธันวาคม 2564)

ประชากรส่วนใหญ่ทำการเกษตร รองลงมาคือ รับจ้างและค้าขาย ในปีงบประมาณ 2564 อบต.ประดู่ยืนได้รับงบประมาณ 57,514,000 บาท เป็น อปท. ขนาดกลาง นายก อบต.ประดู่ยืน คนปัจจุบันได้รับการเลือกตั้งมาอย่างต่อเนื่อง 3 สมัย รวม 13 ปี โดยก่อนหน้านี้เคยได้รับเลือกตั้งเป็นรองนายก อบต.ประดู่ยืน

รัฐบาลไทยได้เริ่มการกระจายอำนาจมาตั้งแต่ปี 2534 การดำเนินการก็ยังช้าอยู่ แผนการกระจายอำนาจปี 2550 จึงเริ่มประกาศใช้เพื่อการถ่ายโอนความรับผิดชอบและกิจการสาธารณะต่าง ๆ ตลอดจนบุคลากรและงบประมาณที่เกี่ยวข้องให้กับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ต่อมาในปี 2559 รัฐบาลได้ประกาศการจัดการขยะมูลฝอยและของเสียอันตรายเป็นวาระแห่งชาติ โดยมอบหมายให้กระทรวงมหาดไทย โดยกรมส่งเสริมการปกครองท้องถิ่นเข้ามาดำเนินการภายใต้แผนปฏิบัติการประเทศไทยไร้ขยะ ขับเคลื่อนให้การดำเนินการบริหารจัดการขยะขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเกิดผลเป็นรูปธรรม ทว่าการดำเนินการตามนโยบายกลับมีความล่าช้า เนื่องจากการขาดบุคลากรและอุปกรณ์หรือเครื่องจักรสำคัญ เช่น รถบรรทุกขยะ เป็นต้น อันเป็นสถานการณ์เดียวกับ อบต.ประดู่ยืน

นายก อบต.ประดู่ยืน และผู้บริหาร ได้เข้าร่วมประชุมเชิงปฏิบัติการการจัดการขยะโดยไม่ต้องมีถังขยะและรถขนขยะ โดยมุ่งหวังให้เกิดการโครงการนวัตกรรมจัดการขยะที่ต้นทางโดยชุมชน แทนที่การจัดซื้อรถขนขยะตามวิธีการทั่วไป ต่อมานายก อบต.ประดู่ยืน จึงได้เชิญผู้นำชุมชนที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการเข้าร่วมเรียนรู้ชุมชนที่มีการจัดโครงการดังกล่าวจนประสบความสำเร็จ เพื่อให้กลับมาดำเนินการดูแลการจัดการขยะตั้งแต่ต้นทางภายในหมู่บ้าน ตั้งแต่ครัวเรือน ร้านค้าและพื้นที่สาธารณะ ในโครงการส่งเสริมการบริหารจัดการขยะในหมู่บ้าน (ภายใต้กิจกรรมกำจัดขยะต้นทางอย่างยั่งยืน) ของ อบต.ประดู่ยืน ที่เริ่มดำเนินการตั้งแต่ปีงบประมาณ 2559 จนถึงปัจจุบัน เมื่อแต่ละหมู่บ้านดูแลการจัดการขยะตั้งแต่ต้นทางแล้ว จัดให้มีการประกวดผลการดำเนินงานหมู่บ้านที่ชนะเลิศเป็นอันดับต้น 3 อันดับ ได้รับการเชิดชูเกียรติและจัดสรรงบประมาณพัฒนาหมู่บ้านในปีถัดไปหากหมู่บ้านใดได้รับการจัดสรรงบประมาณในข้อบัญญัติอยู่แล้วก็จะได้รับงบประมาณเพิ่มขึ้น โดยมีเกณฑ์พิจารณาจากจำนวนร้อยละครัวเรือนที่เข้าร่วมจัดการขยะตั้งแต่ต้นทางด้วยการแยกขยะตามประเภทต่าง ๆ แล้วนำไปกำจัดในสถานที่ที่เป็นจุดคัดแยกและจัดเก็บขยะแต่ละประเภทตั้งแต่จุดแยกขยะเปียกไปจนถึงจุดแยกขยะพิษและติดเชื้อที่ถูกจัดวางอย่างเป็นระเบียบในหมู่บ้าน ล้างถุงพลาสติก ตาก เพื่อนำกลับมาใช้ใหม่ดูแลความสะอาดบริเวณบ้านของตนเองและกิจกรรมภายในหมู่บ้าน นับตั้งแต่การไม่ใช้โฟมบรรจุอาหารและลดปริมาณขยะมูลฝอยที่ร้านอาหารและร้านค้าการทำความสะอาดพื้นที่สาธารณะ เช่น ศาลาประชาคม หรือวัด เป็นต้น และการนำวัสดุเหลือใช้มาแปรรูปผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ

จำนวนครัวเรือนที่เข้าร่วมโครงการมากกว่าร้อยละ 70 ส่งผลขยะมูลฝอยลดลงถึงร้อยละ 17 ในปีแรก และมีสัดส่วนการลดลงในอัตราเพิ่มขึ้นในปีถัดมา แทนที่การลงทุนด้วยการจัดซื้อรถขนขยะที่เป็นใช้งบประมาณจำนวนมาก คนในชุมชนกลับร่วมมือกันจัดการด้วยแนวคิด 3Rs คือ การลด (Reduce) ใช้ซ้ำ (Reuse) และนำกลับมาใช้ (Recycle) โดยคนในชุมชนประยุกต์ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงในระดับ “เข้าถึง” คือการมุ่งเน้นการพัฒนาทุนมนุษย์และทุนสังคม (ความร่วมมือกัน) แทนที่การลงทุนทางวัตถุ

นอกเหนือจากรางวัลต่าง ๆ ที่ได้รับแล้ว อบต.ประดู่ยืน ยังได้สนับสนุนการจัดตั้งศูนย์เรียนรู้การจัดการขยะต้นทาง เพื่อให้คนจากชุมชนอื่นเข้ามาเยี่ยมชมเรียนรู้ โดยไม่รอนโยบายสั่งการ

ทุนมนุษย์และทุนสังคมที่เพิ่มขึ้นของคนในตำบลประดู่ยืน อันเกิดจากการร่วมกันจัดการขยะต้นทาง และนำสู่กิจกรรมต่าง ๆ เป็นตัวอย่างโครงการสำคัญที่เป็นผลมาจากการสำรวจข้อมูลครัวเรือนที่คล้ายกับที่ อบต.ท่ามะนาว ได้ทำการสำรวจ โดยผลการสำรวจได้นำมาสู่การวิเคราะห์และพัฒนากิจกรรมการร่วมกลุ่มวิสาหกิจชุมชน เช่น กลุ่มน้ำปลาโบราณ กลุ่มข้าวปลอดภัย กลุ่มน้ำพริกแกง กลุ่มไม้กลึง กลุ่มแชมพู และกลุ่มไม้จัตระดับ เป็นต้น อีกทั้งยังได้จัดตั้งสหกรณ์การเกษตรเพื่อดำเนินการสถานีให้บริการน้ำมัน เพื่อลดค่าใช้จ่ายของประชาชนในชีวิตประจำวัน

คนในตำบลประดู่ยืน ยังได้ริเริ่มกลุ่มออมทรัพย์ และจัดตั้งกองทุนสวัสดิการชุมชนที่ได้รับเงินสมทบจาก อบต.ประดู่ยืน เช่นเดียวกับ อบต.ท่างาม โดยหวังเห็นประดู่ยืนเป็นตัวอย่างการพัฒนาให้เกิดชุมชนพึ่งตนเอง อันเป็นเป้าหมายสำคัญของการประยุกต์ปรัชญาของเศรษฐกิจ ในระดับ “เข้าถึง” คือ การดำเนินการในวิถีชีวิต

อภิปรายผล

แม้ว่านวัตกรรมเพื่อพัฒนาท้องถิ่นขององค์การบริหารส่วนตำบลมีความแตกต่างกัน ทั้งในแต่ละพื้นที่ ในกระบวนการ และการแก้ปัญหา ตลอดจนรายละเอียดผลผลิตและผลลัพธ์ที่เกิดขึ้น อย่างไรก็ตาม ทั้งสามกรณีศึกษามีลักษณะร่วมกันนอกเหนือจากเป็น อบต. ที่ได้รับการประเมินปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงในระดับ “เข้าถึง” แล้ว นายกของ อบต. ทั้ง 3 แห่ง ยังเป็นตัวอย่างผู้นำที่ซื่อสัตย์และเสียสละที่มุ่งพัฒนาบ้านเมือง มีภาวะผู้นำสร้างการเปลี่ยนแปลงจากความต้องการของประชาชน ขณะเดียวกันประชาชนในพื้นที่ก็ไม่เป็นเพียง ผู้ตามของเหล่านายกเท่านั้น หากยังเข้ามาร่วมพัฒนาจากความสามารถระดับบุคคลอันเป็นทุนมนุษย์ ร่วมสนับสนุนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงนั้นอย่างต่อเนื่อง อันเป็นความร่วมมือช่วยเหลือกันตามวิถีชีวิตแบบพุทธในสังคมไทย ที่สอดคล้องกับปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง จนเป็นนวัตกรรมที่เป็นผลผลิตที่มีความยั่งยืน คือมีการดำเนินการอย่างต่อเนื่อง มีผลลัพธ์ คือความสุขของบุคลากรอันเกิดจากความภูมิใจที่ได้มีส่วนร่วมในการสร้างนวัตกรรมนั้น และจากการที่มีคนมาศึกษาดูงาน อีกทั้งยังได้รับผลในที่สุดที่เป็นประโยชน์สุข อันเนื่องมาจากบุคลากร อบต. และประชาชนได้ร่วมกันสร้างประโยชน์ให้สังคม/ชุมชนของตน

ที่สำคัญ บุคลิกของนายกของ อบต. ทั้งสามแห่ง ยังมีความคล้ายกัน คือ อ่อนน้อมถ่อมตน เรียนรู้ในทุกอย่างในทุกโอกาส ทำให้นายก ๆ เหล่านั้น เป็นคนที่มีความรู้กว้าง มีพฤติกรรมการทำงานที่มุ่งสร้างการเปลี่ยนแปลง ด้วยการริเริ่มทำจากสิ่งเล็ก (ที่มีความเสี่ยงน้อย) ตามงบประมาณที่มีอยู่ แล้วค่อยขยายเพิ่มเติมเมื่อได้รับการจัดสรรงบประมาณเพิ่ม ทั้งการดำเนินโครงการระบบผลิตและส่งจ่ายก๊าซชีวภาพจากฟาร์มสุกรระดับชุมชน จากฟาร์มไม่กี่แห่งในปีแรก แล้วค่อยขยายจนครอบคลุมทั้งตำบลในอีกหลายปีถัดมาของ อบต.ท่ามะนาว และการเริ่มต้นจัดตั้งกองทุนสวัสดิการจากจำนวนสมาชิกเพียงหลักร้อยในปีแรก และขยายเติบโตเป็น

จำนวนหลักพันในปีปัจจุบันของ อบต.ท่างาม เช่นเดียวกับการจัดการขยะที่ต้นทางในระดับหมู่บ้านที่มีความเข้มข้นจนได้รับการคัดเลือกในช่วงเริ่มต้น จนขยายผลความเข้มข้นในทุกหมู่บ้านในปีถัดมาของ อบต.ประดู่ยืน สอดคล้องกับพฤติกรรมความเป็นผู้ประกอบการ ที่ Salasvathy (2001) กล่าวไว้ คือมีความเป็นผู้ประกอบการที่ค่อย ๆ เริ่มจากทุนที่มีอยู่ (สิ่งเล็ก) แล้วพัฒนาต่อยอด ด้วยการปรับปรุงในกระบวนการดำเนินงานหรือในปีถัดไป โดยการระดมทุนจากภายนอกเข้ามาต่อยอดโครงการ ทั้งจากภาครัฐส่วนภูมิภาค และส่วนกลาง และรัฐวิสาหกิจ เอกชน และภาคประชาชน โดยมีกระบวนการสร้างการเรียนรู้ จากการจัดการความรู้ภายในองค์กร และสร้างทีมงานที่เป็นข้าราชการประจำ ข้าราชการเมือง และพนักงานจ้างตามภารกิจ อีกทั้งยังสร้างเครือข่ายความร่วมมือกับผู้นำท้องที่ ผู้นำชุมชน และแกนนำชุมชน ตลอดจนภาครัฐและเอกชน รวมถึงภาคประชาสังคม ประชาชน

สรุปและข้อเสนอแนะ

นวัตกรรมเพื่อพัฒนาท้องถิ่นขององค์การบริหารส่วนตำบล ที่เป็นกรณีทั้งสามแห่ง คือ 1) อบต.ท่ามะนาว จังหวัดลพบุรีสร้างนวัตกรรมในการเปลี่ยนมูลสุกรเป็นพลังงานสะอาด (ก๊าซหุงต้ม) และต่อยอดสร้างรายได้ด้วยการขายคาร์บอนเครดิต 2) อบต.ท่างาม จังหวัดสิงห์บุรี จัดตั้งกองทุนสวัสดิการชุมชนที่ช่วยลดความเหลื่อมล้ำให้กับประชาชนที่ไม่สามารถเข้าถึงสวัสดิการของรัฐ และ 3) อบต.ประดู่ยืน จังหวัดอุทัยธานี สนับสนุนให้ประชาชนในพื้นที่จัดทำกิจกรรมกำจัดขยะที่ต้นทางโดยไม่รอการดำเนินการจากภาครัฐส่วนกลาง เกิดขึ้นจากนายก อบต. ที่มีการน้อมนำปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงและมีความสามารถในการประกอบการ และยังสามารถนำการประกอบการดังกล่าวมาสร้างการเรียนรู้ ด้วยการจัดการความรู้ภายในองค์กร และสร้างทีมงานที่เป็นข้าราชการประจำ ข้าราชการเมือง และพนักงานจ้างตามภารกิจ อีกทั้งยังสร้างเครือข่ายความร่วมมือกับผู้นำท้องที่ ผู้นำชุมชน และแกนนำชุมชน ตลอดจนภาครัฐและเอกชน รวมถึงภาคประชาสังคม ประชาชน มาร่วมกันสร้างสรรค์นวัตกรรมเพื่อพัฒนาท้องถิ่น สร้างประโยชน์สุขในพื้นที่ เป็นหลักฐานเชิงประจักษ์ของการน้อมนำปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงในระดับ “เข้าถึง” โดยมีการดำเนินงานนวัตกรรมดังกล่าวในวิถีชีวิต เป็นนวัตกรรมเพื่อพัฒนาท้องถิ่นตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง

ผลการวิจัยครั้งนี้แสดงให้เห็นว่าการน้อมนำปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้ในการบริหารงานขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ทำให้ อบต. ต้องดำเนินภารกิจที่มากกว่าการดูแลโครงสร้างพื้นฐาน หรือการให้บริการสาธารณะทั่วไป ที่มุ่งพัฒนาคุณภาพชีวิต และการจัดการเรียนรู้ตลอดช่วงวัย อันเป็นภารกิจสำคัญของ อบต. โดยมีนวัตกรรมเพื่อพัฒนาท้องถิ่น เป็นรูปธรรมที่สะท้อนความสามารถในการน้อมนำ หรือยกระดับความเป็นเศรษฐกิจพอเพียง จึงควรมีนโยบายส่งเสริมสนับสนุนให้ผู้นำทั้งนายกและปลัด ตลอดจนผู้บริหารให้ร่วมกันขับเคลื่อนปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงที่ไม่เป็นเพียงการตรวจสอบการดำเนินงานที่สอดคล้องกับลักษณะเงื่อนไขหรือแต่ละองค์ประกอบ เช่น สอดคล้องกับความรู้ หรือคุณธรรม หรือการมีภูมิคุ้มกัน เป็นต้น หากเป็นการพิจารณาการดำเนินงานที่สอดคล้องกับปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงในลักษณะ

การวิเคราะห์เชิงระบบ เพื่อแสดงให้เห็นถึงปัจจัยนำเข้า กระบวนการ และนำสู่ผลผลิต การพัฒนาที่มีความยั่งยืน ผลลัพธ์ ความสุขของผู้ดำเนินงาน และผลในที่สุด ประโยชน์สุขของบุคลากรและประชาชนจากการได้รับความสุขที่เป็นประโยชน์ จากการสร้างสรรค์นวัตกรรมเพื่อพัฒนาท้องถิ่นตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง

กิตติกรรมประกาศ

บทความวิจัยนี้เป็นผลงานจากโครงการวิจัยเรื่อง นวัตกรรมเพื่อพัฒนาท้องถิ่นตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง: ระยะที่ 3 ที่อยู่ในแผนงานการขับเคลื่อนปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ทั่วประเทศไทย สู่การขับเคลื่อนเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนและประโยชน์สุข ในระดับพื้นที่โดยการหนุนเสริมด้วยวิสาหกิจเพื่อสังคม โดยได้รับทุนอุดหนุนจากสำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม (สกสว.) (หรือชื่อเดิม สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย) RDG6240001 และ RDG6240019 สำหรับการวิจัยระยะที่ 1 และ 2 และสำนักงานวิจัยแห่งชาติ NRCT.MHESI(K)(KSS)172/2564 สำหรับแผนงานวิจัย และความเห็นในรายงานผลวิจัยเป็นของผู้วิจัย หน่วยงานที่ให้ทุนวิจัย ไม่จำเป็นต้องเห็นด้วยเสมอไป ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ ศ.ดร.อภิชัย พันธเสน ประธานแผนงานวิจัย ที่กรุณาให้คำแนะนำอันเป็นประโยชน์

บรรณานุกรม

- Berman, E. M. & Kim C. (2010). "Creativity management in public organizations: Jump-starting innovation." *Public performance & management*, 33 (4), 619-652.
- O'Byrne, L., et al. (2014). "Social innovation in the public sector: The case of Seoul Metropolitan government." *Journal of economic & Social studies (JECOSS)*, 4(1), 53-71.
- Petmark, P. (2007). *The development of community welfare fund in Thailand, and the role of related agencies*. <https://en.codi.or.th/wp-content/plugins/download-attachments/includes/download.php?id=884>.
- Sarasvathy, S. D. (2001). "Causation and effectuation: Toward a theoretical shift from economic inevitability to entrepreneurial contingency." *The academy of management review*, 26 (2), 243-263.
- กรมส่งเสริมการปกครองท้องถิ่น. (2554). *ชุมชน ท้องถิ่น น่ายุ่อย่างเพียงพอด้วยปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงอย่างยั่งยืน*. กรม.
- จรัส สุวรรณมาลา และคณะ. (2548). *วิถีใหม่ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในประเทศไทย*. สำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย.

- บุษยา มั่นเลิศ. (2556). การนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปประยุกต์ใช้ในการบริหารจัดการของผู้บริหารองค์การบริหารส่วนตำบลจังหวัดนครปฐม. (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต). คณะพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- ปิ่นพงษ์ วงศ์นาศรี. (2560). วิเคราะห์บริบทความท้าทายขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการบริหารท้องถิ่นเพื่อขับเคลื่อนนวัตกรรมท้องถิ่นในยุคไทยแลนด์ 4.0. *อาศรมวัฒนธรรมวลัยลักษณ์*, 17(1), 63-78.
- มูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาประเทศตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง. (2558). *บทเรียนการขับเคลื่อนปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงโดยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น*. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ.
- มยุรี ทรัพย์เที่ยง และวาสิตา ประสพศักดิ์. (2559). การค้นหาวัฒนธรรมท้องถิ่นในจังหวัดภาคกลางตามภารกิจการกระจายอำนาจของไทย. *วารสาร มจร. สังคมศาสตร์ปริทรรศน์*, 5(1), 137-148.
- วรรณา ประยุกต์วงศ์ และคณะ. (2566). *นวัตกรรมเพื่อพัฒนาท้องถิ่นตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง: ระยะที่ 3*. รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์. สำนักงานการวิจัยแห่งชาติ.
- วีระศักดิ์ เครือเทพ และคณะ. (2560). *ผลึกความคิด...การบริหารจัดการที่ดีขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เล่มที่ 1*. โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2562). *ยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี (พ.ศ. 2561-2580) (พิมพ์ครั้งที่ 2)*. สำนักงานเลขาธิการของคณะกรรมการยุทธศาสตร์ชาติ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.
- อภิชัย พันธเสน. (2560). *เศรษฐกิจพอเพียง: พระอัจฉริยภาพ และพระกรุณาธิคุณของในหลวง รัชกาลที่ 9*. มหาวิทยาลัยรังสิต.
- อภิชัย พันธเสน. (2565). *แผนงานการขับเคลื่อนปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นทั่วประเทศไทย สู่การขับเคลื่อนเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนและประโยชน์สุข ในระดับพื้นที่โดยการหนุนเสริมด้วยวิสาหกิจเพื่อสังคม*. รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์. สำนักงานการวิจัยแห่งชาติ.

การ

สืบสานภูมิปัญญาบรรพบุรุษอาหารท้องถิ่นล้งกาสุกะบนแผ่นดินปลายด้ามขวานทองของไทย

รณภพ นพสุวรรณ^{1*}

จันทิมา เขียวแก้ว²

สุจิตรา เปลี่ยนรุ่ง³

ส่งบทความ: 16 กุมภาพันธ์ 2566 แก้ไขบทความ: 22 กุมภาพันธ์ 2566 ตอรับบทความ: 27 กุมภาพันธ์ 2566

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูลจำนวน 23 คน เพื่อศึกษาแนวทางการอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมอาหารท้องถิ่นล้งกาสุกะในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนใต้หรือปลายด้ามขวานทอง ได้แก่ ปัตตานี ยะลา และนราธิวาสเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงอาหาร พบว่า ล้งกาสุกะเป็นดินแดนที่มีอายุกว่า 1900 ปี ในคาบสมุทรแหลมมาลายู และเป็นแหล่งรวบรวมการผสมผสานวัฒนธรรมอาหารและภูมิปัญญาด้านอาหารจากหลากหลายชนชาติต่าง ๆ ได้แก่ ชาว อินเดีย เปอร์เซีย อาหรับ โปรตุเกส จีน ญี่ปุ่น เป็นต้น เกิดเป็นการผสมผสานวัฒนธรรมอาหารระหว่างชนพื้นเมืองกับชนชาติต่าง ๆ ที่เข้ามาติดต่อค้าขายเมื่อครั้งอดีต ทำให้ดินแดนปลายด้ามขวานทองมีอัตลักษณ์อาหารจากการปรุง การเตรียมวัตถุดิบและเครื่องเทศ ที่ปรุงแต่งกลิ่นอาหารและทำให้เกิดเป็นโภชนาการที่มีประโยชน์จากอินเดีย ชาว มีการอบขนมด้วยพิมพ์ทองเหลืองจากชาวโปรตุเกส มีการดื่มชาแบบชาวจีน และการเปลี่ยนถ่ายความเชื่อดั้งเดิมจากศาสนาพุทธมาเป็นความศรัทธาต่อศาสนาอิสลามที่เข้ามามีอิทธิพลในการดำเนินชีวิตจนถึงปัจจุบัน เกิดเป็นอัตลักษณ์อาหารท้องถิ่นล้งกาสุกะในศาสนพิธีตามความเลื่อมใสของแต่ละศาสนา และแตกต่างกันไปตามฤดูกาล

คำสำคัญ: ภูมิปัญญาอาหาร มรดกวัฒนธรรมอาหาร อาหารท้องถิ่นล้งกาสุกะสามจังหวัดชายแดนใต้ อัตลักษณ์อาหาร

¹ อาจารย์ ดร. คณะนิเทศศาสตร์ มหาวิทยาลัยหอการค้าไทย

* อีเมล: choke.imc@gmail.com

² รองศาสตราจารย์ ดร. คณะนิเทศศาสตร์ มหาวิทยาลัยหอการค้าไทย

³ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ คณะนิเทศศาสตร์ มหาวิทยาลัยหอการค้าไทย

The continuation of Langkasuka local food cultural heritage wisdom in the three southern border provinces of Thailand

Ronnaphop Nopsuwan^{1*}

Jantima Kheokao²

Sujiyyra Plianrung³

Received: February 16, 2023 Revised: February 22, 2023 Accepted: February 27, 2023

Abstract

This research was qualitative research by in-depth interviews with 23 key informants to study the way to preserve Langkasuka food cultural heritage in the three southern border provinces, namely Pattani, Yala and Narathiwat provinces. 1900 years to present, in the Malay Peninsula is a collection of food culture and food wisdom from various nations such as Javanese, Indian, Persian, Arab, Portuguese, Chinese, Japanese, etc., resulting in a combination of food cultures between indigenous peoples and peoples who came to trade in the past to make the land have a food identity from cooking process, food ingredients preparation, raw materials and spices it flavors the food and makes it a nutritious food from India, Java, and tea drinking from Chinese and the conversion of traditional beliefs from Buddhism to faith in Islam that has influenced our way of life up to the present born to be the identity of Langkasuka food in the ritual according to the belief of each religion and varies by season.

Keywords: Food wisdom, food cultural heritage, Langkasuka food, three southern border provinces, food identity

¹ Dr., Marketing Communication, University of the Thai Chamber of Commerce

* Email: choke.imc@gmail.com

² Associate Professor Dr., Marketing Communication, University of the Thai Chamber of Commerce

³ Assistant Professor Dr., Marketing Communication, University of the Thai Chamber of Commerce

บทนำ

อาหารถือเป็นมรดกวัฒนธรรมที่ถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ เกิดเป็นมรดกภูมิปัญญาครอบครัวและท้องถิ่น กลายเป็นอาหารแสดงถึงวัฒนธรรมเฉพาะแต่ละสังคม (ชินีเพ็ญ มะลิสุวรรณ, และมินา ระเด่นอาหมัด, 2564) อาหารสร้างอัตลักษณ์ที่มีคุณค่าทางวัฒนธรรมเพื่อแสดงความเป็นกลุ่มพวกพ้องหรือมีความเกี่ยวข้องกัน (ฐิตีวรา ใยสำลี และคณะ, 2562) อาหารท้องถิ่นล้งกาสุกะแสดงถึงการผสมผสานวัฒนธรรมจากหลากหลายเชื้อชาติ ศาสนา ของผู้คนตั้งแต่อดีตที่เคยเป็นอาณาจักรล้งกาสุกะ มีอายุกว่า 1900 ปี ดินแดนแห่งนี้เป็นเมืองท่าเทียบเรือที่รุ่งเรืองจากการค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าจากประเทศต่าง ๆ ได้แก่ จีน ญี่ปุ่น อาหรับ ชาว อินเดีย โปรตุเกส เป็นต้น (ลออแมนและอารีฟิน, 2541) ผู้คนที่เดินทางจากที่ต่าง ๆ เพื่อการค้า การทูต นำความรู้ด้านอาหาร วัตถุดิบ กรรมวิธีการปรุงอาหาร การถนอมอาหาร จากท้องถิ่นตามวัฒนธรรมของตนเองติดตามมาด้วยและมาแลกเปลี่ยนถ่ายทอดให้ผู้คนในดินแดนล้งกาสุกะได้นำมาประยุกต์ใช้กับอาหารแบบท้องถิ่นจนกลายเป็นอาหารแบบเฉพาะถิ่น และเป็นส่วนหนึ่งของวิถีการดำเนินชีวิต (นิปาติเมาะ หะยีหามะ และคณะ, 2562; นูรอา สะมะแอ, และนันทนา วงษ์ไทย, 2560)

มรดกภูมิปัญญาอาหารล้งกาสุกะถูกส่งผ่านในพิธีกรรมตามความเชื่อของแต่ละศาสนา เช่น ศาสนาอิสลามซึ่งคนส่วนใหญ่กว่าร้อยละ 80 ในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนใต้ไม่รับประทานเนื้อหมูตามหลักความเชื่อทางศาสนาของชาวมุสลิม แต่นิยมรับประทานเนื้อไก่ เนื้อวัว เนื้อแพะ (ทรงสิริ วิจิราพันธ์ และคณะ, 2555). นอกจากนี้ยังมีศาสนาพุทธหินยาน และศาสนาพุทธแบบมหายานเป็นส่วนหนึ่งของพิธีกรรมพหุวัฒนธรรมในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนใต้ที่ยังหลงเหลือกลิ่นอายความเชื่อจากศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ซึ่งเป็นศาสนาดั้งเดิมของอาณาจักรโบราณแห่งนี้ (อารีฟิน บินจี และคณะ, 2558) อาหารท้องถิ่นล้งกาสุกะผสมผสานกับวัฒนธรรมอาหารจากหลากหลายเชื้อชาติ ส่งผลให้อาหารล้งกาสุกะเกิดเป็นอัตลักษณ์เฉพาะตัว มีกลิ่นเครื่องเทศแบบอินเดียและชาว ทำให้สามารถสัมผัสรับรู้ถึงอินเดียหรืออินโดนีเซียต้นตำรับ แต่ถูกปรับให้ส่วนผสมและรสชาติเหมาะสมกับภูมิอากาศ (Hashemi, Mohammed, Kiumarsi, Kee, & Anarestani, 2021) ประกอบกับวัตถุดิบเฉพาะถิ่นมีความหวานจากน้ำตาลมะพร้าวและใช้กะทิเป็นส่วนผสมหลักในการปรุงอาหารและเกลือกหวาน เกลือท้องถิ่นที่เป็นเอกลักษณ์ในการปรุงอาหาร การถนอมอาหารต่าง ๆ หรือการใช้เครื่องทองเหลืองแบบโปรตุเกสเป็นภาชนะปรุงอาหาร อบขนมที่ได้รับการถ่ายทอดความรู้ เหตุใด สิ่งเหล่านี้ยังคงหลงเหลือให้เห็นเป็นหลักฐานที่หมู่บ้านเครื่องทองเหลืองจากชุมชนจะบังติห์กอ จังหวัดปัตตานี และอาหารทางวัฒนธรรมแบบดั้งเดิมเหล่านี้ยังคงสามารถรับประทานได้ หรือสามารถพบเห็นตามเทศกาลงานประเพณีของแต่ละศาสนาที่สืบทอดอย่างเคร่งครัดจนถึงปัจจุบันโดยการปรุงแต่งอาหารด้วยกรรมวิธีดั้งเดิม เครื่องปรุงแบบเดิมจากผู้เฒ่าผู้แก่ของชุมชน (นิปาติเมาะ หะยีหามะ และคณะ, 2562) สามารถรักษาไว้มาถึงปัจจุบันได้อย่างไร

วรรณกรรมและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดการเกิดอัตลักษณ์อาหาร เป็นการผสมผสานทางวัฒนธรรมเมื่อมนุษย์นำอาหารมาเป็นเครื่องมือเพื่อเล่าเรื่องราวความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ของชนชาติตนเอง (Dietler, 2006) ทำให้รู้ได้ว่าเรื่องราวในอดีต เช่น การล่าอาณานิคม การเดินทางค้าขาย เป็นส่วนหนึ่งของการส่งมอบวัฒนธรรมอาหารมายังดินแดนที่เดินทางไปถึง (Dietler, 2007) การเดินทางยังเป็นการนำวัตถุดิบ พืช สัตว์ สูตรการทำอาหาร กรรมวิธีการปรุงอาหาร (Baudrillard, 1996) ไปพร้อมกับนักเดินทางไปยังจุดหมายปลายทางแห่งใหม่ ทำให้อาหารเกิดการผสมผสานกลายเป็นลักษณะเฉพาะของอาหารในดินแดนแห่งใหม่ (Hall, Johnson, & Mitchell, 2009; Grimson, 2010; Clarke, 2008; Barker, 2000)

แนวคิดเรื่องการสืบทอดวัฒนธรรมอาหาร เป็นการแสดงให้เห็นถึงขอบเขตด้านภูมิศาสตร์ ที่อยู่อาศัยของผู้คนจากในอดีต แต่เปลี่ยนแปลงได้เพราะอาจจะเกิดการเดินทางเปลี่ยนแปลงที่อยู่อาศัยทำให้เกิดความพยายามที่จะรวมลักษณะของอาหารกับวัฒนธรรมใหม่ที่ไปถึง เป็นการสร้างวัฒนธรรมอาหารใหม่ (Grimaldi, Fassino, & Porporato., 2019) อาหารทำให้เรารู้จักประวัติศาสตร์ ประเพณีการแต่งงาน งานมงคล หรืองานอวมงคล เช่น งานศพ ที่จะใช้อาหารและมีความหมายที่แตกต่างกันออกไปตามบริบททางสังคมในแต่ละท้องถิ่นของแต่ละชุมชนความเชื่อเหมือนหรือแตกต่างกันอย่างไร วัฒนธรรมอาหารกลายเป็นสัญลักษณ์ความสัมพันธ์ระหว่างอาหารของชุมชน และวัฒนธรรมทางสังคม ทำให้สามารถเข้าใจภูมิหลังของท้องถิ่น หรือเหตุการณ์โยกย้ายเปลี่ยนที่อยู่ หรือที่อยู่ดั้งเดิมว่ามาจากที่ไหน มีการผสมผสานในการเตรียมอาหาร ทำอาหารนำเสนอรูปแบบอาหารมาจากที่ใด และการบริโภคอาหารระหว่างคนในท้องถิ่นและผู้คนที่แปลกหน้าที่มาเยือน เป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ (Wijaya, 2019) มีความเชื่อมโยงระหว่างชุมชนกับประเพณีด้านอาหารของชุมชน (Moreno, & Malone, 2021) ขั้นตอนการปรุง การเตรียมวัตถุดิบอาหาร และวิธีการกินเป็นเครื่องยืนยันอัตลักษณ์อาหารทางสังคมและวัฒนธรรมในแต่ละท้องถิ่น (Polat & Aktaş-Polat, 2020)

จากแนวคิดและทฤษฎีการเกิดอัตลักษณ์อาหาร และการสืบทอดวัฒนธรรมอาหาร ถูกนำมาสร้างเป็นแนวคำถามเพื่อตรวจทานต่อสิ่งที่เกิดขึ้น มรดกภูมิปัญญาอาหารลังกาสุกะเกิดขึ้นได้อย่างไร ชุมชนหรือสังคมสามจังหวัดชายแดนใต้สามารถรักษา สืบทอดภูมิปัญญาอาหารเหล่านี้ได้ถึงปัจจุบันอย่างไร

ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยการสัมภาษณ์เชิงลึกเริ่มจากความน่าเชื่อถือของข้อมูลที่ได้จากขั้นตอนแรกด้วยการสังเคราะห์แนวคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อเป็นแนวทางการสัมภาษณ์เชิงลึก โดยการเลือกกลุ่มตัวอย่างสุ่มแบบเจาะจง (Purposive sampling) เพื่อเป็นการเริ่มต้นการสืบค้นข้อมูล ได้แก่ ผู้บริหารจากหน่วยงานภาครัฐที่ดูแลเรื่องการอนุรักษ์วัฒนธรรมการท่องเที่ยว ในพื้นที่วิจัย จำนวน 5 คน จากนั้นอาศัยการแนะนำจากผู้ให้ข้อมูลหลักเพื่อหาผู้ให้ข้อมูลหลักคนอื่น ๆ แบบก้อนหิมะ (Snowball sampling) เพื่อไปยังกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักคนต่อไปที่มีคุณสมบัติตามที่กำหนดในการสัมภาษณ์เชิงลึกเป็นผู้ที่

การสืบสานภูมิปัญญามรดกวัฒนธรรมอาหารท้องถิ่นล้งกาสุกะ

นำอัตลักษณ์อาหารล้งกาสุกะมาใช้ในการส่งเสริมการท่องเที่ยว ประกอบด้วย นายกสมาคมท่องเที่ยว นายกสมาคมอุตสาหกรรมอาหาร นายกสมาคมโรงแรม ผู้บริหารโรงแรมที่สนับสนุนการบริการอาหารท้องถิ่นในโรงแรม กลุ่มที่สามปราชญ์ชาวบ้านที่มีความรู้ด้านอาหารท้องถิ่น เจ้าของร้านอาหาร เป็นผู้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับความเป็นมาของอาหารล้งกาสุกะ การถ่ายทอดความรู้ ภูมิปัญญาอาหารล้งกาสุกะที่ได้รับการสืบทอด ความโดดเด่น ความแตกต่างของอาหารล้งกาสุกะ และกลุ่มที่สี่เชฟอาหารที่ได้รับรางวัลหรือมีชื่อเสียงเป็นที่ยอมรับจากการประกวดรางวัลมิชลินไกด์ รายการมาสเตอร์เชฟ รวมผู้ให้ข้อมูลหลักทั้งหมดจำนวน 23 คน

การเก็บข้อมูลการวิจัยเป็นไปตามหลักการจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ (Institutional Review Board: IRB) หมายเลขอ้างอิงรหัสโครงการ S06047/2564 ที่ได้รับการอนุมัติหมายเลขหนังสือรับรอง UTCC/Exemp 067/2564 วันที่ 27 กันยายน 2564 จากคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในคน มหาวิทยาลัยหอการค้าไทย ผู้วิจัยผ่านตามหลักสูตรหลักจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์สำหรับนักศึกษา/นักวิจัย จากสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.) : National Research Council of Thailand (NRCT) and Forum for Ethical Review Committee in Thailand (FERCIT) เริ่มจากนัดหมายผู้ให้ข้อมูลหลัก เพื่อเตรียมการสัมภาษณ์ และอธิบายให้ผู้ให้ข้อมูลหลักทุกคนเข้าใจถึงเนื้อหา วัตถุประสงค์การวิจัย วิธีการวิเคราะห์เนื้อหาจากการสัมภาษณ์ การเก็บรักษาข้อมูล และการขอบันทึกข้อมูลเชิงเอกสารในรูปของการบันทึกเสียงและภาพ

ผลการวิจัย

การสืบสานภูมิปัญญามรดกวัฒนธรรมอาหารท้องถิ่นล้งกาสุกะในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนใต้ พบว่าผู้ให้ข้อมูลซึ่งเป็นผู้ที่มีความรู้ความชำนาญการปรุงอาหารท้องถิ่นล้งกาสุกะให้ความสำคัญกับการรักษา รากเหง้าแห่งวัฒนธรรมและภูมิปัญญาอาหารซึ่งเป็นอัตลักษณ์ของสามจังหวัดชายแดนใต้ที่ได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษ ได้แก่ การเลือกใช้เครื่องเทศ วัตถุดิบ กรรมวิธีการปรุงเพื่อแสดงถึงภูมิปัญญาที่ผสมผสานจนเกิดเป็นอาหารแบบเฉพาะถิ่น และเหมาะสมถูกต้องไม่ขัดต่อหลักความเชื่อทางศาสนา

“...ตั้งแต่รุ่นปู่ย่าแทบจะไม่เปลี่ยนเลย ทำแกงนาลิดาแม ต้องมีเครื่องเทศ
ต้องใช้กะทิ แบบที่สอนกันมา ทำมาแบบนี้ตั้งนาน สมัยนี้เด็ก ๆ
คงไม่ยากทำแล้วมันหลายขั้นตอน...”

(ผู้ให้ข้อมูลท่านที่ 1)

ภาพที่ 1 ข้าวนาสิดาแหม (ซ้ายมือ), ร้านเครื่องเทศจังหวัดปัตตานี (กลาง), ไก่ย่างขอและ (ขวา)

ที่มา: ภาพถ่ายโดยผู้วิจัย เมื่อวันที่ 29 มกราคม 2565

ผู้ให้ข้อมูลหลัก ให้ความสำคัญกับภูมิปัญญาแบบดั้งเดิมเพราะเชื่อว่าความรู้ที่ได้จากบรรพบุรุษเป็นสิ่งที่ต้องรักษาอย่างเคร่งครัดไว้เพื่อให้คงอยู่กับวัฒนธรรมประเพณีของศาสนาที่ตนเองเลื่อมใส และสะท้อนให้เห็นวิถีชีวิต การประกอบอาชีพของผู้คนในท้องถิ่นสามจังหวัดชายแดนใต้

“...ยายจำได้ว่าพ่อไปนั่งกินน้ำชา กินข้าวยา หรือข้าวนาสิดาแหมตอนเช้า
หลังจากตัดยางเสร็จในช่วงสาย ๆ ทุกวันนี้เราก็กินชา กาแฟกันเหมือนเดิม...”
(ผู้ให้ข้อมูลท่านที่ 2)

วัฒนธรรมอาหารที่ได้รับการถ่ายทอดมาถึงปัจจุบันเกิดจากการผสมผสานความรู้ด้านอาหารจากชนชาติต่าง ๆ ตั้งแต่อดีตที่โดดเด่น ได้แก่ การนำเครื่องเทศมาปรุงอาหารในศาสนาอิสลาม เช่น เมนูข้าวนาสิดาแหม เมนูไก่ย่างขอและ เมนูข้าวนาสีกาบู (ข้าวยาบูดู) หรือเมนูตู๊ะซงู เมนูของหวานที่ไม่เหมือนใครจากการต้มปลาหมึกยัดไส้ข้าวเหนียวต้มด้วยกะทิ เป็นของว่างทานเล่นของทุกเพศทุกวัย รวมไปถึงขนมปุดูฮาลิบอ เป็นขนมที่นำลูกชดจากชวาหรืออินโดนีเซียผสมกับเครื่องเทศอีกกว่า 10 ชนิด และยังเป็นเมนูที่สามารถรับประทานได้ในปัจจุบัน นอกจากนี้การนำเกลือหวานมาปรุงอาหารหรือถนอมอาหารเกิดเป็นเมนูที่มีชื่อเสียง ได้แก่ บูดู ที่เกิดจากการภูมิปัญญาการนำปลาทะเลหมักด้วยเกลือท้องถิ่นที่มีรสไม่เค็มจัดเพราะลักษณะเฉพาะทางภูมิประเทศของเมืองปาตานี หรือปัตตานีในปัจจุบัน ซึ่งเป็นจังหวัดเดียวในภาคใต้ที่สามารถทำนาเกลือได้

“...เรากินเครื่องเทศตั้งแต่เด็ก อาหารมุสลิมส่วนใหญ่ต้องมีเครื่องเทศใช้ดับกลิ่นสาบของเนื้อวัว เนื้อแพะ พี่ว่าคนโบราณฉลาด เราก็กินแบบที่ปู่ย่าตายายสอนมา...”
(ผู้ให้ข้อมูลท่านที่ 3)

ภาพที่ 2 ยำบุดูทรงเครื่อง (ซ้ายมือ), ขนมตูปะชูตง (กลาง), ขนมปุดูฮาสิบอ (ขวา)

ที่มา: ภาพถ่ายโดยผู้วิจัย เมื่อวันที่ 29 มกราคม 2565

การอนุรักษ์มรดกภูมิปัญญาอาหาร ถือเป็นสิ่งท้าทายของหน่วยงานภาครัฐ และผู้ที่เกี่ยวข้องเพื่อรักษา รากเหง้าและส่งเสริมให้เยาวชนคนรุ่นใหม่หันมาสนใจการรักษาอาหารดั้งเดิมที่บ่งบอกตัวตน ในขณะที่ความ นิยมอาหารต่างจากวัฒนธรรม หรืออาหารต่างชาติในปัจจุบันเป็นกระแสนิยมของเยาวชน การปรับตัวของ ร้านอาหาร ผู้ที่ปรุงอาหาร หรือผู้ประกอบการโรงแรม และการท่องเที่ยวที่ต้องการนำเสนออาหารแบบดั้งเดิม ต้องปรับเปลี่ยนมานำเสนออาหารท้องถิ่นในรูปแบบใหม่ ๆ เพื่อสามารถเข้าถึงกลุ่มวัยรุ่นท้องถิ่น นักท่องเที่ยว รุ่นใหม่ กระแสการท่องเที่ยวเชิงอาหารที่โยยหาอาหารท้องถิ่นแบบดั้งเดิมของนักท่องเที่ยวจากนอกพื้นที่ กลับ สวนทางกับคนในท้องถิ่นที่อยากสัมผัสประสบการณ์การรับประทานอาหารที่มีเรื่องเล่า บอกความเป็นมาของ เชื้อชาติ ทำให้การท่องเที่ยวเชิงอาหาร กลายเป็นแนวทางการรักษามรดกแห่งภูมิปัญญาอาหารท้องถิ่นล้งกา สุกะ หน่วยงานและผู้ที่เกี่ยวข้องทุกภาคส่วนต่างพยายามแสวงหาคำตอบเพื่อไม่ให้อัตลักษณ์อาหารแห่ง ดินแดนล้งกาสุกะจากสามจังหวัดชายแดนใต้หายสาบสูญ

“...พวกพี่ไปถึงบ้านเลย ไปขอสูตรจากผู้เฒ่าผู้แก่ มารวบรวมไว้ทำเป็นตำรา บางหน่วยงานก็เอาไปต่อยอด เอาไปประกวดดัดแปลงอาหาร แต่เราขอให้ คงความดั้งเดิมไว้ ลูกหลานจะได้ไม่ลืม...”

(ผู้ให้ข้อมูลท่านที่ 4)

ภาพที่ 3 อาหารฟิวชั่น คาเวียร์บุดู (ซ้ายมือ), แกงรัญจวนบุดู (กลาง), กะฉีกปลาแห้งบุดู (ขวา)

ที่มา: ภาพถ่ายโดยผู้วิจัย เมื่อวันที่ 30 มกราคม 2565

ศาสนาถือเป็นปัจจัยแห่งการหลอมความหลากหลายทางความเชื่อ เชื้อชาติ และวัฒนธรรม เพราะในอดีตดินแดนอาณาจักรลังกาสุกะเริ่มต้นด้วยการนับถือพุทธศาสนา มีอาหารหรือขนมที่ทำจากข้าวเหนียว เช่น ตูบ๊ะ หรือข้าวเหนียวสามเหลี่ยมที่นำมาใช้ในงานพิธีของทุกศาสนา ประเพณีการกินข้าวเหนียวในงานมงคลเป็นส่วนหนึ่งของอาหารในพิธีกรรม ประเพณี ความเลื่อมใส ที่ยังคงสืบทอดผสมผสานกับศาสนาอิสลามซึ่งเป็นศาสนาที่เข้ามาภายหลัง และเป็นศาสนาที่ประชาชนส่วนใหญ่ในปัจจุบันนับถือมากที่สุดในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนใต้

“...ไปงานกินเหนียว คือไปงานแต่งงาน จะแต่งแบบพุทธหรืออิสลาม เราก็กินเหนียวกัน หรือว่า ตูบ๊ะสามเหลี่ยม เราก็กินได้ในทุกพิธีกรรมของที่นี่...”

(ผู้ให้ข้อมูลคนที่ 5)

ภาพที่ 4 ตูบ๊ะ หมายถึง ข้าวเหนียวที่ถูกนำมาใช้ในสามจังหวัดชายแดนใต้ มีทั้งเมนูคาวหวาน

ที่มา: ภาพถ่ายโดยผู้วิจัย เมื่อวันที่ 31 มกราคม 2565

อภิปรายผล

การสืบสานภูมิปัญญามรดกวัฒนธรรมอาหารท้องถิ่นล้งกาสุกะในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนใต้ ของหน่วยงานราชการ ซึ่งเป็นเรื่องที่ผู้ที่เกี่ยวข้องต่อทุกภาคส่วนพยายามให้ความรู้ ส่งเสริมความรู้ ทำความเข้าใจ กับประชาชนในท้องถิ่นให้เห็นถึงความสำคัญของการรักษามรดกภูมิปัญญาอาหาร โดยใช้การประชาสัมพันธ์ เป็นเครื่องมือที่ทำให้อาหารท้องถิ่นซึ่งอยู่ในความคุ้นชินของประชาชนสามจังหวัดชายแดนใต้ เห็นถึง ความสำคัญของอัตลักษณ์อาหารล้งกาสุกะ และควรรักษาไว้จากสิ่งที่ได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษ จาก การหลอมรวมความหลากหลายทางวัฒนธรรมจากต่างเชื้อชาติที่เข้ามายังดินแดนอาณาจักรล้งกาสุกะกว่า 1900 ปี สืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน อาหารล้งกาสุกะเป็นความงดงามทางวัฒนธรรมของท้องถิ่นสามจังหวัด ชายแดนใต้ที่โดดเด่นไม่ซ้ำใครในประเทศ และยังสามารถส่งเสริมพัฒนาเพิ่มโอกาสการสร้างรายได้เข้าสู่ภาค การท่องเที่ยวของประเทศไทยในรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงอาหารที่กำลังได้รับความนิยมในปัจจุบัน

กลุ่มผู้ประกอบการด้านการท่องเที่ยวและโรงแรมในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนใต้ และกลุ่มเชฟผู้มี ประสบการณ์การปรุงอาหาร การยกระดับอาหารท้องถิ่นให้เป็นอาหารที่ควรลิ้มลองเมื่อมาท่องเที่ยวสาม จังหวัดชายแดนใต้ เป็นผู้ที่น่าอัศจรรย์ภูมิปัญญาอาหารท้องถิ่นนำเสนอเป็นส่วนหนึ่งของการท่องเที่ยว เพื่อ ส่งเสริมให้นักท่องเที่ยวได้รับประสบการณ์และมีความเข้าใจที่ดีต่ออัตลักษณ์อาหารท้องถิ่นล้งกาสุกะที่มีความ เป็นมา ผ่านการผสมผสานหลอมรวมวัฒนธรรมไวจนถึงปัจจุบัน

กลุ่มปราชญ์ชาวบ้าน ผู้ที่มีความรอบรู้ถึงตำราอาหาร การปรุงอาหารแบบดั้งเดิมให้ความสำคัญต่อการ รักษา และคงไว้ถึงกรรมวิธีการปรุงอาหาร การเลือกสรรวัตถุดิบอาหารที่ยังคงคล้ายคลึงกับอาหารดั้งเดิม ตาม ความรู้ที่ได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษอย่างเคร่งครัด ประกอบกับความเลื่อมใสศรัทธาแห่งศาสนาเป็นสิ่งที่ กำหนดให้อัตลักษณ์อาหารล้งกาสุกะยังคงต้องสอดคล้องตามหลักวิถีชีวิต และไม่ขัดต่อความเชื่อทางศาสนา

อย่างไรก็ตาม ทุกภาคส่วนต่างมุ่งประเด็นเพื่อหาแนวทางการอนุรักษ์สืบสานให้อาหารล้งกาสุกะ ให้ ยังคงเป็นส่วนหนึ่งซึ่งงดงามในสังคมพหุวัฒนธรรมสามจังหวัดชายแดนใต้ ให้คงอยู่และเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิต การดำเนินชีวิต หรือเพียงต้องการรวบรวมข้อมูลจากชุมชน ผู้ประกอบการอาหาร และปราชญ์ชาวบ้านผู้ที่ ได้รับการถ่ายทอดมรดกภูมิปัญญาอาหารเพื่อไม่ให้เมนูอาหารต่าง ๆ หายสาบสูญไป และคงอยู่คู่ดินแดนปลาย ด้ามขวานทองของไทย

ข้อเสนอแนะ

1. ศึกษาความคิดเห็นของกลุ่มคนรุ่นใหม่ต่อความสำคัญการสืบทอดมรดกภูมิปัญญาอาหาร
2. ศึกษาช่องทางการสื่อสารที่ทรงผลต่อการรับรู้การสืบสานมรดกภูมิปัญญาอาหารของกลุ่มเป้าหมายใน พื้นที่สามจังหวัดชายแดนใต้

บรรณานุกรม

- ชินีเพ็ญ มะลิสสุวรรณ, และมีนา ระเด่นอาหมัด. (2564). การสื่อสารวัฒนธรรมอาหารพื้นบ้านชายแดนใต้ของไทย. *วารสารปัญญาภิวัฒน์*, 13(2), 177-189.
- จิตติวรญา ไยสำลี, สุรีย์พร ธัญญะกิจ, จุฑารัตน์ ศักดิ์มั่งวงศ์, และนพพร แพทย์รัตน์. (2562). “แกงฮังเล” วัฒนธรรม และความเชื่อ. *วารสารวไลยอลงกรณ์ปริทัศน์ มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์*, 9(2), 172-186.
- ทรงสิริ วิจิราภรณ์, พงนิย์ บุญนา, และจงทิพย์ อธิมุติสรณ์. (2555). วิถีชีวิตและความมั่นคงทางอาหารภาคใต้. *วารสารวิจัยและวิชาการ มทร.พระนคร*, 8(1). 94-107.
- นิปาตีเมาะ หะยีหามะ, ประสิทธิ์ รัตนมณี, บุญเจริญ บำรุงชู, นราวดี โลหะจินดา, ขวัญเรือน บุญกอบแก้ว, และจิตาพร แสงนิล. (2562). การจัดการทางวัฒนธรรมการอนุรักษ์ สืบสานอาหารพื้นบ้านตำบลประจัน. <http://culture.pn.psu.ac.th/research2//files/ack20200203105150.pdf>
- นุรอา สะมะแอ, และนันทนา วงษ์ไทย. (2560). การศึกษาคำเรียกการทำอาหารหวานในภาษามลายูปาตานีเชิงอรรถศาสตร์ชาติพันธุ์. *วารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตหาดใหญ่*, 9(2), 140-164.
- อับดุลลอฮ์ ลออแมน, และอารีฟิน บินจี. (2541). *ลังกาสุกะ ปาตานี ดารุสสลาม*. โรงพิมพ์และทำปกเจริญผล.
- อารีฟิน บินจี, อับดุลลอฮ์ ลออแมน และชูฮัยมียี อิสมาแอล. (2558). *ปาตานี ประวัติศาสตร์และเมืองในโลกมลายู*. มูลนิธิอิสลามภาคใต้.
- Barker, C. (2000). *Cultural studies: Theory and practice* (2nd ed.) SAGE.
- Clarke, S. (2008). Culture and identity. In T. Bennett, J. Frow (Eds.), *The sage handbook of cultural analysis* (pp. 510-529). SAGE.
- Grimaldi, P., Fassino, G., & Porporato, D. (2019). *Culture, heritage, identity, and food: A methodological approach*. the European Union European Regional Department Fund.
- Grimson, A. (2010). Culture and identity: Two different notions. *Social identities*, 16(1), 61-77.
- Hall, C. M., Johnson, G., & Mitchell, R. (2009). Wine tourism and regional development. In C. Michael Hall (Ed.) *Wine tourism around the world: Development, management, and markets*, (pp. 196-225). Elsevier.

- Hashemi, S., Mohammed, H. J., Kiumarsi, S., Kee, D. M. H., & Anarestani, B. B. (2021). Destinations food image and food neophobia on behavioral intentions: Culinary tourist behavior in Malaysia. *Journal of international food & agribusiness marketing*, 35(1), 1-22.
- Michael Dietler. (2006). *Archaeologies of colonialism: Consumption, entanglement, and violence in ancient Mediterranean France*. University of California press.
- Michael Dietler. (2007). Culinary encounters: food, identity, and colonialism. In K. Twiss (Ed.) *The archaeology of food and identity*, (pp. 218-242). University of Southern Illinois.
- Polat, S., & Aktaş-Polat, S. (2020). Transformation of local culinary through gastronomy tourism. *Sosyoekonomi*, 28(43), 243-256.

ศูนย์

เรียนรู้ชุมชนการจัดการปัญหาหมอกควันไฟป่า จังหวัดลำปาง

ศิริพร ปัญญาเสน^{1*}

ชุตีร์ ขอบชื่น²

พัฒนา นาคทอง³

ชุมพล กาไวย์⁴

รับบทความ: 14 กุมภาพันธ์ 2566 แก้ไขบทความ: 23 กุมภาพันธ์ 2566 ตอบรับบทความ: 26 กุมภาพันธ์ 2566

บทคัดย่อ

หมอกควันและไฟป่า เป็นปัญหาวิกฤตของจังหวัดลำปางที่ส่งผลกระทบต่อสุขภาพของประชาชน โดยเฉพาะในเด็กเล็ก ผู้สูงอายุ หญิงตั้งครรภ์และผู้ป่วยโรคเรื้อรัง นำมาซึ่งโรคต่าง ๆ หลายกลุ่มโรค ได้แก่ โรคระบบหัวใจและหลอดเลือด ระบบทางเดินหายใจ ตาอักเสบและผิวหนังอักเสบ เป็นต้น สาเหตุหลักเกิดจากการเผาป่า การลักลอบเผาหญ้าและเศษผลผลิตหลังการเก็บเกี่ยวในพื้นที่เกษตร หน่วยจัดการร่วม สสส. ระดับที่มีจุดเน้นสำคัญ จังหวัดลำปาง ได้ดำเนินการขับเคลื่อนโดยสนับสนุนงบประมาณแก่หมู่บ้านบริเวณรอบดอยพระบาท เขตอุทยานแห่งชาติเขาลำดวนและลำปางให้ร่วมกันแก้ไขปัญหาแบบบูรณาการอย่างมีส่วนร่วม “บ้านไร่พัฒนา” หมู่ 7 ตำบลพิชัย อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง เป็นตัวอย่างหนึ่งของความสำเร็จ กล่าวคือ 1) สามารถลดการเผาได้ร้อยละ 100 2) ได้รับการพัฒนาเป็น “ต้นแบบ” ศูนย์เรียนรู้การลดการเผาและพื้นที่เกษตร 3) ใช้ฐานข้อมูลเชื่อมโยงกับข้อมูลศูนย์ปฏิบัติการควบคุมไฟป่าจังหวัด และ 4) ผลิตสื่อเพื่อการสื่อสารสาธารณะหลายช่องทาง เพื่อสร้างการรับรู้และยกระดับกระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มเป้าหมายและเครือข่าย ผลการดำเนินงานดังกล่าวทำให้คนในชุมชนเกิดความตระหนักรู้ภัย และเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การทำแนวกันไฟ การสร้างฝายชะลอน้ำ การระดมทุนเข้ากองทุนภัยพิบัติหมู่บ้าน ทำให้กองทุนเติบโตขึ้นสามารถใช้ดำเนินกิจกรรมเกี่ยวกับป่าได้ตลอดทั้งปี

คำสำคัญ ลำปาง หมอกควัน ไฟป่า หน่วยจัดการร่วม สสส. ระดับที่มีจุดเน้นสำคัญ

¹⁻⁴ หน่วยจัดการร่วม สสส. ระดับที่มีจุดเน้นสำคัญ จังหวัดลำปาง

* อีเมล: siripornd2506@gmail.com

Learning Resource Center for Haze and Forest Fire Management, Lampang Province

Siriporn Panyasean^{1*}
Chution Chobehuen²
Patana Nakatong³
Chumpon kawai⁴

Received: February 14, 2023 Revised: February 23, 2023 Accepted: February 26, 2023

Abstract

Haze and forest fires are critical problems in Lampang affecting people's health, especially young children, the elderly, pregnant women, and patients with chronic diseases. Significantly, they lead to various diseases, including eye inflammation, dermatitis, and cardiovascular and respiratory system disease. Illegally burnings: forests, grass, and post-harvest scraps in agricultural areas are the principal causes. To cope with the problem, Node Flagship Lampang, supported by ThaiHealth, provided a budget to many villages around Doi Phra Bat, Kelang Banphot National Park. By participating and integrating management, "Ban Rai Patana" Moo 7, Tambon Pichai, Mueang District, Lampang is one of the success cases. It shows that 1) reducing burning at 100%, 2) developing a learning resource center model for haze and forest fires control, 3) Using a database to link with information from the Provincial Forest Fire Control Operation Center, and 4) communicating to create awareness and elevate the learning process of target groups and networks through many various media. People in the community are now aware of forest conservation and continuously participated in activities; fireproofing lines, building weirs, and Raising funds for community disasters. The fund can be used for activities related to forests throughout the year.

Keywords: Lampang, haze, forest fires, Node Flagship ThaiHealth

¹⁻⁴ Node Flagship ThaiHealth Lampang

* Email: siripornd2506@gmail.com

บทนำ

หมอกควัน (Haze) หมายถึง ภาวะการสะสมของฝุ่นละอองหรืออนุภาคขนาดเล็กที่มองไม่เห็นด้วยตาเปล่าซึ่งกระจายและลอยอยู่ทั่วไป ทำให้มองเห็นอากาศเป็นฝ้าขาวและทัศนวิสัยลดลง สารต่าง ๆ ในหมอกควันสามารถแขวนลอยอยู่ในชั้นบรรยากาศได้เป็นเวลานาน ซึ่งสารเหล่านี้ส่งผลกระทบต่อสุขภาพของประชาชนโดยเฉพาะเด็กเล็ก ผู้สูงอายุ สตรีมีครรภ์และผู้ป่วยโรคเรื้อรัง ทำให้สมรรถนะการทำงานของปอดลดลง เกิดโรคปอดอุดกั้นเรื้อรัง ทั้งยังเสี่ยงต่อการเป็นโรคทางระบบหัวใจ ทางเดินหายใจ และอาการต่าง ๆ เช่น หายใจลำบาก ไอ น้ำมูกไหล ระคายเคืองตา และเวียนศีรษะ เป็นต้น (เกษรพงศ์ ลีลาสิทธิกุล, กรอนงค์ ยืนยงชัยวัฒน์, ศศิภา บุรณะพันธฤกษ์, ขจรศักดิ์ พงษ์พานิช และพัชรีย์ คุณคำชู, 2561: 340) นอกจากนี้ยังส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจและก่อให้เกิดมลพิษต่อสิ่งแวดล้อมเป็นบริเวณกว้างอีกด้วย

ปัญหาหมอกควันในภาคเหนือของไทย มีสาเหตุหลักมาจากการเผาป่า เผาเศษวัสดุที่เหลือจากการเกษตร และเผาเพื่อหาของป่าทั้งในบริเวณพื้นราบและบนเนินเขา พฤติกรรมดังกล่าวเกิดขึ้นมาอย่างต่อเนื่องและยาวนาน ดังนั้นจึงยากที่จะแก้ไขได้ถ้าไม่สามารถสร้างความร่วมมือให้หยุดการเผา ดังนั้นการป้องกันปัญหาจึงต้องทำงานร่วมกันในลักษณะกลุ่มหรือเครือข่าย จากการศึกษาเรื่อง “เครือข่ายการป้องกันปัญหาหมอกควันในเขตภาคเหนือตอนบน” ของ ฐานรินทร์ หาญเกียรติวงศ์, รวิภา ธรรมโชติ, ศุภสวัสดิ์ ชัชวาลย์ และจิรพรรณ เดชารินทร์ (2560: 41) พบว่า ปัจจัยความสำเร็จของการพัฒนาเครือข่าย คือ ลักษณะกายภาพและสิ่งแวดล้อมชุมชน โครงสร้างทางสังคม ระบบสังคม และทุนทางสังคม โดยผู้ที่มีส่วนร่วมควรประกอบด้วย หน่วยงานราชการส่วนกลาง ส่วนภูมิภาคและส่วนท้องถิ่น ภาคเอกชนและภาคประชาชนในพื้นที่ โดยการมีปฏิสัมพันธ์แบบไม่เป็นทางการมากกว่าปฏิสัมพันธ์ที่เป็นทางการ ส่วนการบริหารจัดการเครือข่ายพบว่า ผู้นำในระดับหมู่บ้านมีภาวะผู้นำสูง มีระบบการตัดสินใจแบบประชาคมและมีช่องทางการสื่อสารทั้งแบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการ

จังหวัดลำปางเป็นจังหวัดหนึ่งที่มีปัญหาหมอกควันอยู่ในระดับวิกฤต จากการตรวจวัดคุณภาพอากาศโดยสถานีตรวจวัดคุณภาพอากาศอัตโนมัติของกรมควบคุมมลพิษในพื้นที่จังหวัดลำปาง พบว่า มีสถานการณ์จำนวนวันที่ฝุ่น PM2.5 เกินมาตรฐาน (50 ไมโครกรัมต่อลูกบาศก์เมตร) และค่าฝุ่น PM2.5 เฉลี่ย 24 ชั่วโมง สูงสุด 80 ไมโครกรัมต่อลูกบาศก์เมตร (กรมควบคุมมลพิษ, 2565: 26) สาเหตุสำคัญของปัญหาหมอกควันมาจากการเผาป่าและพื้นที่เกษตรรอบดอยพระบาท ซึ่งเป็นพื้นที่ป่าขนาดใหญ่ จึงส่งผลกระทบต่อสุขภาพและวิถีชีวิตของคนทั้งจังหวัดโดยเฉพาะผู้ป่วยกลุ่มโรคหัวใจและหลอดเลือดทุกชนิด โรคระบบทางเดินหายใจทุกชนิด กลุ่มโรคผิวหนังและตาอักเสบ มีอัตราการป่วย 21,968.419 ต่อแสนประชากร ระดับความเครียดจากวิกฤตหมอกควันสูงขึ้น และส่งผลกระทบต่อการท่องเที่ยว สถานประกอบการและรายได้ระดับครัวเรือนและชุมชน

บ้านไร่พัฒนา หมู่ 7 ตำบลพิชัย อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง เป็น 1 ใน 37 หมู่บ้าน รอบดอยพระบาท เขตอุทยานแห่งชาติเขาลำดวนเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า เป็นชุมชนเขตเมืองในปกครองขององค์การบริหารส่วนตำบลพิชัย นับได้ว่าเป็นป่าที่อยู่ใจกลางเมือง มีลำน้ำเหมือง (คลองชลประทาน) ซึ่งรับน้ำมาจากเขื่อนกิ่วลมไหลผ่านกลางหมู่บ้าน

และทางตะวันออกของหมู่บ้านมีลำห้วยน้ำป่าไหลผ่านหลายสาย เชื่อมต่อไปยังคลองชลประทาน และมีอ่างเก็บน้ำของศูนย์ราชการในพื้นที่ 3 อ่างขนาดใหญ่ ดังนั้นป่าไม้ของบ้านไร่พัฒนา จึงเป็นทั้งแหล่งอยู่อาศัย ทำมาหากิน ทั้งของคนในและคนนอกพื้นที่

หน่วยจัดการจังหวัดระดับที่มีจุดเน้นสำคัญ (Node Flagship สสส. ลำปาง) ตระหนักถึงความสำคัญในเรื่องนี้จึงได้สนับสนุนองค์ความรู้และงบประมาณการขับเคลื่อนแก้ไขปัญหาหมอกควันแก่ชุมชนบ้านไร่พัฒนา ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2561 ในโครงการอาสาสมัครป่าพระยาแช่ สดใสไร้หมอกควัน ประเด็นการส่งเสริมชุมชนจัดการปัญหาหมอกควันและไฟป่าและส่งเสริมให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการปัญหาหมอกควันและไฟป่าให้เป็นพื้นที่ปลอดการเผาทุกชนิด ผลจากการดำเนินโครงการ พบว่า การเผาลดลง แต่ด้วยเป็นชุมชนเขตเมืองประชาชนในพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นข้าราชการ รัฐวิสาหกิจ เพื่อให้เกิดความยั่งยืนต่อไป ควรพัฒนาความเข้มแข็งของคณะกรรมการ แกนนำจิตอาสาที่มาจากหลายภาคส่วน Node Flagship สสส. ลำปาง จึงสนับสนุนต่อในปี พ.ศ. 2563 ในโครงการ อาสาสมัครป่าพระยาแช่สดใสไร้หมอกควันต่อเนื่อง ผลการดำเนินงาน พบว่า เกิดแกนนำอาสาสมัครป่าบ้านไร่พัฒนาหมู่ที่ 7 โดยมีการดูแลและบริหารจัดการป่าอย่างต่อเนื่องตลอดปี ทำให้เกิดพื้นที่ป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์ในระดับที่ชาวบ้านสามารถใช้เป็นแหล่งอาหาร เช่น ผักหวานป่า ไข่แดงแมงมัน สัตว์ป่า ที่มีในพื้นที่ป่าจำนวนมากและมีราคาแพง และพื้นที่ป่าเป็นเขตเมือง ที่มีคนจากพื้นที่อื่น ๆ เข้ามาใช้ประโยชน์จากการหาของป่าจำนวนมากหลายทางเข้าออก ที่มีความเสี่ยงเกิดการเผาป่า ซึ่งจากข้อมูลปี 2563-2564 สามารถควบคุมการเผาป่าลดลงและเกิดเพียง 1 ครั้ง ด้วยการบริหารจัดการของกลไกคณะกรรมการเฝ้าระวังป่าที่มีทักษะและความเข้มแข็ง มีแผนการดูแลรักษาป่าที่มีกิจกรรมต่อเนื่องตามฤดูกาลตลอดปี

อย่างไรก็ตาม ในปี 2565 คณะทำงานต้องการยกระดับให้เป็น “ศูนย์เรียนรู้การจัดการลดการเผาป่าและพื้นที่เกษตรจังหวัดลำปาง” โดยใช้แผนบริหารจัดการป่าตลอดปีอย่างยั่งยืน 4 แผนงานในการขับเคลื่อน จึงได้เสนอโครงการอาสาสมัครป่าพระยาแช่ สดใสไร้หมอกควัน ให้เกิดเป็นชุมชนลดการเผาป่าและพื้นที่เกษตร โดยได้กำหนดเป้าหมายร่วมกันกับภาคยุทธศาสตร์ที่มีพื้นที่ปฏิบัติการในพื้นที่บ้านไร่พัฒนาหมู่ที่ 7 มีการกำหนดผลลัพธ์ความสำเร็จร่วมกับของชุมชน

การก่อตัวของคณะทำงาน

การดำเนินงานโครงการ ตั้งแต่ปี 2561 เริ่มจาก ผู้ใหญ่เสถียรพงศ์ เครืออินแก้ว ผู้ใหญ่บ้านไร่พัฒนา นำทีมลูกบ้าน คณะกรรมการหมู่บ้าน เป็นราษฎรจิตอาสา ทำหน้าที่ลาดตระเวน บังคับ และช่วยเหลือดับไฟในพื้นที่ในช่วงที่มีการเผา โดยได้รับการอบรมจากเจ้าหน้าที่ของรัฐ เมื่อเสร็จสิ้นฤดูกาลเผา ชุดปฏิบัติการดังกล่าวก็สลายตัว เป็นเช่นนี้ในทุกปี ต่อมา หลังจากได้รับการสนับสนุนงบประมาณโครงการ ผู้ใหญ่เสถียรพงศ์ จึงได้จัดตั้งคณะกรรมการแกนนำอาสาสมัครดับไฟป่าจำนวน 15 คน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นคณะกรรมการหมู่บ้าน และอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน กลุ่มแม่บ้าน ที่สมัครใจร่วมเป็นคณะทำงาน และบางคนมีอาชีพ

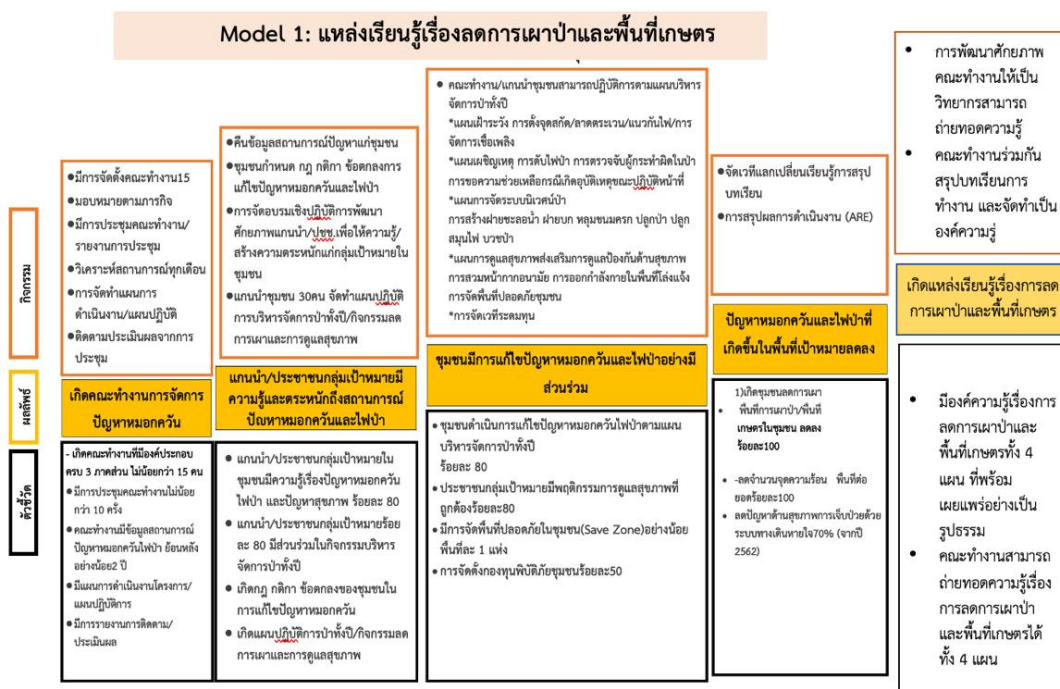
หาของป่า ร่วมประชุมและทำความเข้าใจในบทบาทหน้าที่และเป้าหมายการขับเคลื่อนในการดูแลเฝ้าระวังป่า เพื่อลดการเผาในชุมชนตนเอง

หลังจากนั้นในปีที่ 2 ผู้ใหญ่เห็นว่า หากจะทำให้เกิดการทำงานที่สำเร็จ ควรมีคณะทำงานที่เข้มแข็ง สามารถทำงานเชื่อมกับท้องถิ่น และทำงานวิชาการได้ จึงทาบทามคนในชุมชนจำนวน 22 คนที่มาจาก 3 ภาคส่วน ประกอบด้วย **ภาครัฐหรือท้องถิ่น** ได้แก่ ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน 2 คน สมาชิก อบต. 2 คน เพื่อเชื่อมต่อกับ อบต.พิชัย ซึ่งจะมีอำนาจหน้าที่ตามกฎหมายที่เกี่ยวข้อง การขอการสนับสนุนบุคลากร อุปกรณ์ในการหนุนเสริม โดยเฉพาะช่วงปฏิบัติการเผชิญเหตุ **ภาควิชาการ** ซึ่งเป็นข้าราชการเกษียณอายุราชการ 3 คน พนักงานรัฐวิสาหกิจ 3 คน เพื่อเป็นทีมวิชาการในการจัดกระบวนการพัฒนาศักยภาพคณะทำงานและประชาชนในพื้นที่ การทำเอกสารข้อมูล ที่ต้องใช้หลักวิชาการ เทคโนโลยีดึงข้อมูลจากระบบหรือรับข้อมูลจาก war room จังหวัด ในการจัดการด้านข้อมูล และการขับเคลื่อนการทำงานที่เชื่อมแผนงาน กิจกรรมของ อบต. อย่างสอดคล้องกับแผนการและเป้าหมายตามข้อตกลงร่วมของคณะทำงาน และ**ภาคประชาชน** 11 คน เป็นผู้สมัครใจร่วมเป็นอาสาเข้ามาช่วยงาน อาชีพรับจ้างทั่วไป หาของป่า และอาสาสมัคร เพราะทุกคนเล็งเห็นปัญหาการลักลอบแอบเผาป่าซึ่งเป็นวิกฤตของจังหวัด ที่เกิดขึ้นซ้ำ ๆ ในทุกปี ทั้งนี้ คณะทำงานมีการแบ่งบทบาทหน้าที่เพื่อให้เหมาะสมกับความสามารถ ประกอบด้วย ประธาน รองประธาน ด้านอำนวยการ เลขานุการ เสรฐัญญิ จัดการเอกสาร ข้อมูลวิชาการ ซึ่งแต่งตั้งโดยผู้ใหญ่บ้านเพื่อให้คณะทำงานได้เรียนรู้ และวางแผนการทำงานแต่ละฝ่ายในการจัดกระบวนการขับเคลื่อนตามเป้าหมายที่กำหนดเป็นชุมชนลดการเผา

คณะทำงานได้กำหนดบทบาทหน้าที่เฉพาะตามแผนการทำงาน 4 แผน คือ หัวหน้าชุดเฝ้าระวัง เผชิญเหตุ ทีมพื้นฟูระบบนิเวศ การปลูกป่า ทำฝายชะลอน้ำ และทีมดูแลสุขภาพของคนในชุมชน โดยบทบาทหน้าที่ดังกล่าว จะต้องดำเนินงานตามห้วงระยะเวลาของกิจกรรมนั้น ๆ เช่น เดือนมกราคมถึงเมษายน ซึ่งเป็นช่วงที่มีการเผาป่าและพื้นที่เกษตร สิ่งที่ต้องดำเนินการคือ การจัดทำแผนเฝ้าระวัง การทำแนวกันไฟ การอยู่จุดสกัด ซึ่งผู้ที่มีบทบาทหน้าที่นี้ต้องรับผิดชอบเป็นหลัก ทีมชุดเผชิญเหตุจะต้องเตรียมพร้อมสม่ำเสมอกรณีเกิดไฟไหม้จะต้องออกปฏิบัติทันทีเพื่อควบคุมไฟป่า ช่วงเดือนพฤษภาคมถึงกันยายน เข้าสู่ฤดูฝนต้องดำเนินการตามแผนฟื้นฟูระบบนิเวศ เตรียมการสร้างฝายชะลอน้ำ หลุมขนมครก ปลูกป่า บวชป่า ส่วนแผนด้านสุขภาพ ความสำคัญในการสร้างการเรียนรู้ในการดูแลตนเองให้ประชาชนต้องดำเนินการตลอดปี เป็นต้น

สำหรับกลไกการทำงานนั้นมีภาคียุทธศาสตร์จังหวัดและภาควิชาการระดับปฏิบัติการในพื้นที่มาร่วมเป็นคณะทำงานด้วย ได้แก่ หัวหน้าอุทยานแห่งชาติเขาลำดวนและป่าไม้อนุรักษ์ที่ 13 หัวหน้าหน่วยควบคุมไฟป่าม่อนพญาแช่ กอมน.จังหวัดลำปาง และผู้บริหาร อบต.พิชัย ฯลฯ มีบทบาทหน้าที่ในการสนับสนุนข้อมูล เป็นที่ปรึกษาในการทำพื้นที่ป่า การทำแผนที่ทำมือเพื่อให้สอดคล้องกับพิกัดจริง การทำฝาย ทำแนวกันไฟ ขณะที่ภาคีเครือข่ายเองเห็นว่าบ้านไร่พัฒนามีความพร้อมทางด้านคณะทำงาน และมีเป้าหมายเป็นชุมชนลดการเผา จึงเกิดความไว้วางใจกัน ใช้ประโยชน์ข้อมูลจากพื้นที่ร่วมกันจึงเข้ามาโดยไม่มีเงื่อนไข

วิธีการกำหนดเป้าหมายร่วมกัน คณะทำงานได้จัดประชุม โดยใช้ข้อมูลของหมู่บ้าน มาประกอบกับ พิจารณามาตรการหรือนโยบายระดับจังหวัด ซึ่งมีมาตรการ 3 ลด คือ ลดจำนวนวันเกิดจุดความร้อน (Hotspot) 50% ลดจำนวนการเผาป่าและพื้นที่เกษตร 50% แต่ในพื้นที่บ้านไร่เองได้กำหนดให้ลดการเผา 100% และลดจำนวนการป่วยของประชาชนจากระบบทางเดินหายใจ 70% กำหนดเป็นเป้าหมายเกิดการมีส่วนร่วมของทุกชุมชนในการจัดการปัญหาหมอกควัน ทำให้ปัญหาหมอกควันไฟป่าและการเผาในพื้นที่เกษตรลดลง โดยใช้เทคนิคการวาง “บันไดผลลัพธ์” ที่ผลลัพธ์ที่คาดหวังจะเกิดขึ้นยกระดบัทีละขั้น เริ่มจาก**บันไดขั้นแรก** เกิดคณะทำงานการจัดการปัญหาหมอกควัน **บันไดขั้นที่สอง** ประชาชนมีความรู้ตระหนักถึงสถานการณ์ปัญหา **บันไดขั้นที่สาม** พื้นที่แก้ไขปัญหาหมอกควันไฟป่าและการเผาในพื้นที่เกษตรอย่างมีส่วนร่วม **บันไดขั้นที่สี่** ปัญหาหมอกควันไฟป่าและการเผาในพื้นที่เกษตรลดลง **บันไดขั้นที่ห้า** เกิดศูนย์เรียนรู้ต้นแบบการลดการเผาป่าและพื้นที่เกษตร โดยมีการกำหนดตัวชี้วัดผลลัพธ์ในแต่ละขั้น รวมทั้งกิจกรรมที่จะต้องดำเนินการในแต่ละช่วงเพื่อให้เกิดผลลัพธ์ดังกล่าว โดยเฉพาะในขั้นที่ 4 ตั้งเป้าว่า จะลดการเผาทั้งพื้นที่ป่าและพื้นที่เกษตรลง 100% คณะทำงานจึงเข้าใจเป้าหมายเดียวกัน ตามบันไดผลลัพธ์ ซึ่งนำไปจัดทำเป็นไวนิล ติดไว้ที่ศาลาอเนกประสงค์ในขณะที่มีการประชุมก็มีการทบทวนทุกครั้ง ทำให้คณะทำงานเกิดความเข้าใจมากยิ่งขึ้น

ภาพที่ 1 บันไดผลลัพธ์ของโครงการ

นอกจากนั้น **คณะกรรมการกำหนดข้อตกลงร่วม** เพื่อให้เกิดการทำงานของคณะกรรมการได้ดียิ่งขึ้น ดังนี้

- 1) คณะทำงานต้องประชุมเดือนละ 1 ครั้ง และตามสถานการณ์เร่งด่วนที่เกิดขึ้น โดยอาจเชิญภาคียุทธศาสตร์จังหวัด ร่วมประชุมและให้คำชี้แนะ แนะนำการดำเนินงาน
 - 2) ทุกคนต้องร่วมประชุมตรงเวลา แสดงความคิดเห็น สรุปรงานในหน้าที่ที่ตนเองรับผิดชอบต่อที่ประชุม
 - 3) คณะทำงานให้ข้อเสนอแนะหรือปรับแผนงานร่วมกันในกรณีที่พบว่าการวางแผนการทำงานไม่สอดคล้องกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้นจริง
 - 4) การคืนข้อมูล สถานการณ์ ปัญหา ที่เกี่ยวข้องทุกครั้งในที่ประชุมคณะกรรมการ และคณะกรรมการมีตัวแทนนำเสนอรายงานในที่ประชุมส่วนราชการประจำเดือนทุกเดือน
 - 5) คณะทำงานทุกคนต้องเป็นแกนหลักในการเป็นอาสาสมัครเฝ้าระวังป่า 4 แผนงาน ๆ ละ 2 คน
- แต่ละครั้งประธานที่ประชุมจะให้คณะกรรมการแต่ละคนได้สรุปผลการดำเนินงานปัญหาอุปสรรค แนวทางแก้ไข แต่ละฝ่ายให้ที่ประชุมทราบ และร่วมกันกำหนดแนวทางแก้ไข และปรับแผนการดำเนินงาน รวมถึงมีการทบทวนเป้าหมายผลลัพธ์ความสำเร็จของโครงการที่คณะกรรมการได้กำหนดร่วมกัน โดยยึดบันไดผลลัพธ์การทำงานเป็นเครื่องมือในการทบทวนกิจกรรม ทบทวนเป้าหมายและผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจริง สรุปข้อมูลการดำเนินงานแลกเปลี่ยนในเวที ARE ระดับจังหวัดและในการติดตามประเมินผลของทีมงานผู้จัดการ สสส. จังหวัด โครงการย่อย 3 ครั้ง

คณะกรรมการสื่อสารกันอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้คณะกรรมการทุกคนทราบผลดำเนินงานในพื้นที่แต่ละแผนงาน ปัญหาอุปสรรคการปฏิบัติงาน แนวทางแก้ไขปัญหา และผลลัพธ์ความสำเร็จของแต่ละกิจกรรม ผ่านกลุ่มไลน์ของคณะกรรมการ และกลุ่มไลน์ของหมู่บ้านที่มีตัวแทนทุกครัวเรือน 570 ครัวเรือน และแบ่งเป็น 3 กลุ่มโซน เช่น ไลน์กลุ่มบ้านสายธาร ไลน์กลุ่มบ้านแผ่นดินทองและไลน์กลุ่มบ้านไร่พัฒนา รวมถึงการประชุมประชาคมหมู่บ้าน การประชุมประจำเดือนของคณะกรรมการหมู่บ้าน การสื่อสารในระดับตำบล หรือประชุมส่วนราชการระดับตำบลร่วมกับ อบต.พิชัย การประชุมกำนันผู้ใหญ่บ้านอำเภอเมืองลำปาง/การประชุมหัวหน้าส่วนราชการระดับ

การพัฒนาความรู้ของคณะกรรมการ มีการพัฒนาศักยภาพการทำงานอย่างต่อเนื่อง มีความรู้ ความเข้าใจในการทำงานเรื่องการลดการเผาป่าในพื้นที่อย่างต่อเนื่อง โดยได้รับการอบรมพัฒนาศักยภาพ ตั้งแต่ปี 2561 เรื่องการจัดการหมอกควันไฟป่าและพื้นที่เกษตร วิธีในการดำเนินการป้องกันแก้ไขปัญหามอกควันไฟป่าและค่าฝุ่นละอองขนาดเล็ก PM2.5 สูงเกินมาตรฐาน เป็นต้น

กลไกการทำงาน

การทำงานของบ้านไร่พัฒนาในปีที่ 3 แม้จะมีความทำงานที่คล้ายกับ 2 ปีก่อน แต่มีความทำงานเป็นระบบยิ่งขึ้น โดยพยายามเน้นให้เกิดการลดการเผาป่าและพื้นที่เกษตร แต่ยังคงร่วมกันอนุรักษ์รักษา พื้นฟูระบบนิเวศให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ของป่าไม้อย่างยั่งยืน มีแผนการจัดการป่าแบบยั่งยืน 4 แผน ซึ่งเป็นการจัดการป่าตลอดทั้งปี คือ

1. แผนเฝ้าระวัง เป็นแผนที่เริ่มดำเนินงานตั้งแต่เดือนมีนาคมถึงเมษายน รวม 60 วัน เพื่อเป็นการตั้งจุดสกัดคนเข้าออกในพื้นที่ป่า ทำหอเฝ้าระวังการเกิดปัญหาหมอกควันไฟป่า และออกลาดตระเวนป้องกันปัญหาหมอกควันไฟในป่าในช่วงที่มีการเผา ในการเฝ้าระวัง จะต้องให้แกนนำ ซึ่งมีจุดการกำหนด จุดตรวจจุดสกัด/หอเฝ้าระวังป้องกันปัญหาไฟป่าจำนวน 2 จุด จุดที่ 1 บริเวณทางเข้าป่าพื้นที่ป่าอ่างเก็บน้ำศูนย์ราชการแหล่งที่ 3 และจุดที่ 2 บริเวณทางเข้าพื้นที่ป่าอ่างเก็บน้ำศูนย์ราชการแหล่งที่ 1 และห้ามบุคคลเข้าพื้นที่หากไม่มีเหตุอันควร หรือหาของป่า หากจำเป็นต้องเข้าจะมีการบันทึกชื่อ ที่อยู่เบอร์โทรศัพท์และลงเวลาเข้าออกตามจุดสกัดทุกครั้ง มีการแบ่งบทบาทหน้าที่ให้แกนนำ เป็น 3 ชุด คือ ชุดที่ 1 จำนวน 5 คน อยู่ประจำจุดสกัดซึ่งเป็นด่านตรวจบัตรประชาชนและบันทึกการเข้ามาหาของป่าและดักเตือนการเข้าใช้ประโยชน์จากป่ากรณีเกิดไฟไหม้ป่าช่วงนั้นผู้เข้าจะต้องรับผิดชอบและหากพบเจอต้องช่วยดับไฟทันที ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นคนนอกพื้นที่ ชุดที่ 2 ชุดออกลาดตระเวน จะใช้รถมอเตอร์ไซด์ 2 คัน ๆ ละ 2 คน 2 ช่วง รวม 8 คน แบ่งสายกันออกลาดตระเวนตั้งแต่เช้าจนถึงเย็น สลับเปลี่ยนชุดกัน 2 ช่วงคือช่วงกลางวัน 10 โมงถึง 5 โมงเย็น และช่วงกลางคืน 5 โมงถึง 3 ทุ่ม จำนวน 60 วัน ชุดที่ 3 อยู่หอคอยเฝ้าระวังบนเขาหัวตัด 2 คน เพื่อส่งกล้องสังเกตกลุ่มควันไฟ ซึ่งหอคอยเฝ้าระวังตั้งในที่สูงสุดของพื้นที่จึงสามารถมองเห็นได้ทั่วทั้งป่า เพื่อแจ้งจุดและทิศทางของจุดเกิดเหตุให้ทีมเผชิญเหตุออกดับไฟ หรือเรียกกำลังเสริมจากทีมลาดตระเวนและทีมหน่วยเสือไฟ หรือทีมอุทยานแห่งชาติเขาลำดวนคิรีบรรพต การดำเนินงานมีการจัดระบบคน ที่สอดคล้องกับทักษะความชำนาญแต่ละแผนงานซึ่งสามารถปฏิบัติงานได้อย่างเข้มแข็ง มีโครงสร้างแผนงานที่สามารถนำไปเป็นสื่อการเรียนรู้ได้ในแต่ละฐานที่เป็นรูปธรรม มีผลลัพธ์ความสำเร็จปรากฏชัดเจนสามารถควบคุมเป็นชุมชนลดการเผาได้ร้อยละ 100 เป็นชุมชนเมืองที่สามารถสร้างการมีส่วนร่วมของคนในและนอกชุมชนได้ต่อเนื่องทุกกิจกรรม มีภาคีหนุนเสริมสนับสนุนการปฏิบัติงานทุกระดับเป็นต้น

2. แผนเผชิญเหตุสถานการณ์ มีความสำคัญอย่างยิ่งที่อาสาสมัครจะต้องมีการเตรียมพร้อมตนเอง เช่น ชุดสวมใส่ปฏิบัติการที่มีความทนต่อความร้อนของไฟในขณะเข้าทำการดับไฟ เข็มทิศบอกทาง หากไม่มีความชำนาญในป่าจะทำให้หลงทิศหาทางกลับไม่ได้ ไฟฉายสวมศีรษะ น้ำดื่ม และชุดปฐมพยาบาลเบื้องต้น กรณีทีมอาสาประสบเหตุสามารถช่วยได้ทันที ส่วนอุปกรณ์ที่จะใช้ดับไฟต้องเตรียมความพร้อมอุปกรณ์ที่จะใช้ในการดับไฟ ทั้งในศูนย์รวมอุปกรณ์และรถยนต์ของชุมชนที่จะเข้าดับไฟในพื้นที่ป่า วิทูลสื่อสารเพื่อขอกำลังเสริมจาก war room จังหวัด ดังนั้นก่อนที่อาสาสมัครจะออกลาดตระเวนเฝ้าระวังป้องกันปัญหาหมอกควันไฟป่าจึงต้องมีการเตรียมความพร้อมตลอด 24 ชั่วโมง ส่วนอาสาที่อยู่ประจำหอคอยเฝ้าระวัง ซึ่งต้องขึ้น

สังเกตการณ์ทุกระยะและต้องมีความรู้ในพื้นที่ป่า ซึ่งแผนที่ทางเดินป่าชุมชนสามารถช่วยได้มากในการแจ้งเหตุและบอกพิกัดสถานที่เกิดเหตุชัดเจนเพื่อง่ายและทำให้ชุดกำลังเสริมเข้าถึงพื้นที่เกิดเหตุได้รวดเร็ว ควบคุมไฟได้ก่อนลุกลามขยายวงกว้าง และรายงานให้หน่วยงานผู้เกี่ยวข้องทราบเพื่อเร่งช่วยกันดับไฟได้ทันและดับไฟได้รวดเร็ว

3. แผนที่พื้นที่ระบบนิเวศการจัดการป่าที่ยั่งยืนชุมชน พยายามเน้นให้ชุมชนมีการฟื้นฟูระบบนิเวศให้สามารถกักเก็บน้ำในฤดูแล้ง ป้องกันน้ำท่วมในฤดูฝนได้ โดยการทำฝายกั้นถาวร 3 ฝาย ฝายชะลอน้ำ 22 ฝาย ฝายมีชีวิต 1 ฝาย รวม 26 ฝาย สร้างความชุ่มชื้นในป่า หากเกิดปัญหาไฟป่าเกิดขึ้น ก็สามารถลดความรุนแรงไม่ให้เกิดการลุกลามได้ ทำให้ต้นไม้ผลัดใบช้า นอกจากนั้นยังเป็นแหล่งน้ำให้สัตว์ป่าได้กิน อาศัยเป็นแหล่งอาหารป่าที่สร้างรายได้แก่ครอบครัวคนในและนอกชุมชนต่อปีมากกว่า 3,000 บาทต่อครัวเรือน และการปลูกป่าโดยการ ใช้ชิงหนั่งสติ๊กเมล็ดมะขาม จำนวน 300 ต้น ชาวบ้านโรยเมล็ดมะขาม 200 ต้น เพื่อส่งพันธุ์ไม้มานานชนิดให้เจริญงอกงามตามธรรมชาติในป่าลึกที่คนไม่สามารถเดินเข้าไปไม่ถึงได้ จะช่วยขยายพันธุ์ไม้ในพื้นที่ป่าลึก

4. แผนสุขภาพชุมชน เป็นการอบรมดูแลและส่งเสริมการดูแลสุขภาพ เช่น วิธีการสวมหน้ากากอนามัย ขณะออกกำลังกายในพื้นที่โล่งแจ้ง การจัดพื้นที่ปลอดภัยชุมชน โดย ผอ.รพสต.บ้านต้นมื่น การให้ความรู้เรื่องผลกระทบต่อชีวิตและสุขภาพจากค่าของฝุ่นจิ๋ว PM2.5 สัดส่วนของสารประกอบชนิดต่าง ๆ ใน PM 2.5 สภาวะของร่างกายขณะได้รับ PM2.5 ทารกในครรภ์มารดาและช่วงวัยต่าง ๆ ความไวต่อมลพิษของบุคคลความเจ็บป่วยที่มีอยู่เดิม ความแข็งแรงของร่างกาย การใส่หน้ากากอนามัยและในปีนี สิ่งสำคัญที่สุดคือการจัดครัวเรือนปลอดฝุ่น ซึ่งมีการออกแบบสำรวจให้ อสม. ในแต่ละเขตสำรวจครัว 3 กลุ่มดังนี้ กลุ่มที่ 1 ครัวเรือนที่มีความพร้อม เช่น มีห้องที่ปิดมิดชิด สะอาด มีเครื่องฟอกอากาศ ติดเครื่องปรับอากาศ กลุ่มที่ 2 กลุ่มที่มีบ้านมิดชิด มีพัดลม สะอาด ไม่มีฝุ่นละอองในบ้าน กลุ่มที่ 3 ครัวเรือนที่ไม่มีความพร้อมที่สามารถป้องกันฝุ่นละออง PM 2.5 ได้ ซึ่งในชุมชนต้องเตรียมพื้นที่รองรับอย่างน้อย 1 แห่ง ซึ่งบ้านไร่พัฒนาได้เตรียมศาลาวัดบรรพตสถิตเป็นห้องปลอดฝุ่น เพื่อเป็นพื้นที่ Save Zone ป้องกันฝุ่นในชุมชน

เพื่อให้เกิดการทำงานตามแผนที่มีประสิทธิภาพมากขึ้น คณะทำงานมีการแบ่งบทบาททำงานเพื่อช่วยเหลือกันทำงานตามแผนได้ดียิ่งขึ้น โดยมอบหมายงานแก่คณะทำงาน ที่มีความชำนาญการในแต่ละด้านรับผิดชอบแผนงานละ 2 คน ได้แก่ 1) แผนการเฝ้าระวัง: นายเสถียรพงศ์ เครืออินแก้ว ผู้ใหญ่บ้าน: ร.ต.มนตรี ไพศาลี แกนนาวาสาเฝ้าระวังฯ 2) แผนเผชิญเหตุสถานการณ์: นายวรชน พรหมเสน แกนนาวาสาเฝ้าระวังฯ: นายชาติรี สายจันทร์ แกนนาวาสาเฝ้าระวังฯ 3) แผนที่พื้นที่ระบบนิเวศการจัดการป่าที่ยั่งยืนชุมชน: รต.สมศักดิ์ คำจันทร์ สมาชิก อบต.: นายสุรพล สายจันทร์ ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน: นายสานิตย์ ต้นเถา แกนนาวาสาเฝ้าระวัง 4) แผนสุขภาพชุมชน: นางณัฐพัชร มณีวรรณ ประธาน อสม.บ้านไร่พัฒนาหมู่ที่ 7: นางยุพินธ์ พรหมเสน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน ที่มีหน้าที่ในการขับเคลื่อนกิจกรรมตามแผน และใช้แผนที่ทำมือเป็นเครื่องมือการติดตามแผนการทำงาน

กระบวนการดำเนินงาน

นอกจากการทำงานตามแผนหลัก 4 แผนแล้ว ผู้ใหญ่เสถียรพงษ์ เครืออินแก้ว พยายามสร้างการรับรู้ความตระหนักในการจัดการลดการเผาป่าและพื้นที่เกษตร รวมถึงการจัดการป่าร่วมกัน โดยได้ประชาสัมพันธ์เสียงตามสาย สื่อสาธารณะ โลกออนไลน์หมู่บ้านอย่างต่อเนื่อง เนื้อหาสำคัญ ได้แก่ ข่าวสาร สถานการณ์ มาตรการป้องกันแก้ไขปัญหาไฟป่าและหมอกควัน การป้องกันตนเองด้านสุขภาพ การลดจำนวนค่าฝุ่นละอองขนาดเล็ก PM2.5 และการลดพื้นที่การเผา รวมถึงการรณรงค์สร้างการมีส่วนร่วมในการเฝ้าระวังและสอดส่องดูแลไม่ให้มีการเผา

การทำงานแบบบูรณาการ กระบวนการสำคัญที่สุดของการทำงานโครงการ คือ การบูรณาการการทำงานร่วมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ด้านสิ่งแวดล้อมและสาธารณสุข กลุ่มพลังมวลชนอาสาสมัครพิทักษ์รักษาป่าในจังหวัดลำปาง การตั้งจุดตรวจสกัดห้ามบุคคลเข้าพื้นที่ป่า และออกลาดตระเวนเฝ้าระวังป้องกันปัญหาหมอกควันไฟป่า

กองทุนภัยพิบัติชุมชน เพื่อให้เกิดความยั่งยืนอย่างต่อเนื่องแก่ผู้ปฏิบัติงานในพื้นที่ คณะทำงานได้จัดตั้งกองทุนภัยพิบัติชุมชนเพื่อช่วยผู้ประสบเหตุ โดยสมัชชาสุขภาพจังหวัดเป็นผู้สนับสนุนงบประมาณ ตั้งกองทุน 10,000 บาท และติดต่อกันมาทุกปี และคณะทำงานได้มีการระดมทุนเพิ่มเติมประมาณ 30,000 บาท รวมเป็นเงิน 40,000 บาท

กติกาชุมชน ชุมชนได้มีการกำหนด กฎ กติกา แนวทางการทำงานร่วมกัน จำนวน 13 ข้อ โดยแบ่งเป็นข้อกำหนด 9 ข้อ ที่เกิดจากข้อเสนอจากประชาชนที่เข้าร่วมเวทีประชาคมในหมู่บ้านได้เสนอและลงความเห็นที่เป็นฉันทมติในการนำสู่การปฏิบัติร่วมกัน และบทลงโทษอีก 4 ข้อ ดังนี้ 1) ห้ามเผาทุกชนิดในช่วงการรณรงค์ตามทางราชการกำหนดระยะเวลาไว้ 2) ห้ามบุคคลภายนอกพื้นที่ คนต่างหมู่บ้านเข้าป่าในระยะเวลาที่ทางราชการกำหนด 3) จัดทำบัตร เข้า-ออก และลงทะเบียนผู้เข้าป่าของหมู่บ้าน 4) ผู้เข้าป่าของหมู่บ้านจะต้องได้รับอนุญาตจากผู้ใหญ่บ้านและคณะกรรมการทุกครั้ง 5) ผู้เข้าป่าของหมู่บ้าน ห้ามนำวัสดุอุปกรณ์ประเภทไวไฟเข้าป่า 6) ให้มีการประชาสัมพันธ์อย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอเรื่อง กฎ กติกา ของหมู่บ้าน 7) ประชาชนทุกหลังคาเรือน ต้องเข้าร่วมทำกิจกรรมทุกครั้ง ทุกครัวเรือน 8) จัดเวรยามลาดตระเวนเฝ้าระวังหมอกควันไฟป่า 9) ร่วมกันจัดทำแนวกันไฟ และสร้างฝายชะลอน้ำ เพื่อรักษาธรรมชาติ และมีบทลงโทษ ดังนี้ 1) ปรับตามกฎหมาย ถ้าไม่ปฏิบัติตาม ปรับเงินเข้ากองกลางหมู่บ้าน เพื่อนำเงินมาใช้ในกิจการและสาธารณะประโยชน์ส่วนรวมของหมู่บ้าน โดยความเห็นชอบของคณะกรรมการหมู่บ้าน 2) เก็บข้อมูลคนต่างถิ่นที่เข้ามาในพื้นที่บริเวณป่า ดักเตือน เชิญให้ออกจากพื้นที่และจับกุมและส่งให้เจ้าพนักงานประสานไปยังผู้ต่างประเทศของผู้เข้าป่าให้ได้รับทราบเพื่อดักเตือน และ 3) หากเข้าป่าโดยไม่ได้รับอนุญาต ปรับตามข้อที่ 1

การจัดการข้อมูล คณะทำงานมีการออกแบบสำรวจจำนวนการเผาป่าที่เกิดขึ้นและมีการบันทึกประวัติผู้เข้าใช้ประโยชน์จากป่าซึ่งมีการแยกระหว่างคนในและคนนอกชุมชน รวมถึงการบันทึกทรัพยากรที่เกิดจากป่า ได้แก่ อาหารป่า สัตว์ป่า ที่เกิดขึ้น เพื่อดูการเปลี่ยนแปลง และมีการจัดเวทีคืนข้อมูลสถานการณ์การ

เผาป่าและพื้นที่เกษตร ข้อมูลสถานการณ์การป่วยด้วยโรคระบบทางเดินหายใจ ในการประชุมหมู่บ้านทุกครั้ง และผ่านเสียงตามสายกระจายข่าวในช่วงเย็นทุกวัน โดยผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้ประกาศ การประชาสัมพันธ์ ผ่านโปสเตอร์ตามแหล่งสำคัญในชุมชนถึงมาตรการการควบคุมการเผาป่าและพื้นที่โล่งแจ้งที่จังหวัดประกาศ และข้อกฎหมายหากมีการกระทำผิด และการเชิญชวนให้ประชาชนช่วยเฝ้าระวังและหากพบเห็นให้แจ้งและชี้เบาะแส ผ่านโทรศัพท์มือถือ การจัดทำสื่อสิ่งพิมพ์ (ไวนิล) ข้อมูลติดในศูนย์เรียนรู้แยกเป็นข้อมูลแต่ละกลุ่มตามกิจกรรมแผนการปฏิบัติงานที่มีผลลัพธ์ความสำเร็จให้สามารถเข้ามาเรียนรู้ได้ในชุมชน และมอบหมายให้ อสม.ประจำเขตรับผิดชอบแจ้งเตือนประชาชนในกลุ่มการทำงานในระดับพื้นที่ปฏิบัติการ

การจัดการทรัพยากรร่วมกับหน่วยงานเครือข่ายในระดับพื้นที่ ดังนี้

- 1) สำนักงานป่าไม้อนุรักษ์ที่ 13 สนับสนุนงบให้แกนนำอาสาจัดเวรยามออกลาดตระเวนวันละ 6 คน เป็นเงิน 30,000 บาท ซึ่งสามารถทำได้เพียง 20 วัน ส่วน 40 วันที่เหลือ ใช้งบประมาณของ สสส. ดำเนินการ หรือหากเป็นกิจกรรมขนาดใหญ่
- 2) สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) สนับสนุนงบประมาณพัฒนาศักยภาพแกนนำและประชาชนใน 15 ชุมชน ๆ ละ 30-54 คน รวม 450 คน ด้วยงบประมาณ 100,000 บาท
- 3) สำนักงานสาธารณสุขจังหวัด สนับสนุนบุคลากรและข้อมูลสถิติการเกิดจำนวนผู้ป่วยระบบทางเดินหายใจ และรูปแบบการจัดครัวเรือนปลอดฝุ่น พื้นที่กลางในหมู่บ้านรองรับสถานการณ์ที่วิกฤตในชุมชน
- 4) อุทยานแห่งชาติเขาสกบรรพต เจ้าของพื้นที่หลักในการบริหารจัดการป่าไม้สนับสนุนบุคลากรในการทำฐานข้อมูลการเผาป่าที่เกิดขึ้น สนับสนุนข้อมูลเชิงวิชาการ และสรุปสถานการณ์สถิติการเผาป่าจาก จุดเกิดความร้อนในพื้นที่รอบดอยพระบาท การนำข้อมูล war room จังหวัด และเจ้าหน้าที่ร่วมอยู่จุดสกัดทางเข้าออกในการใช้ประโยชน์จากป่า
- 5) หน่วยจัดการ Node flagship สสส. โดยสำนักสร้างสรรค์โอกาส สนับสนุนงบประมาณ 96,000 บาท
- 6) องค์การบริหารส่วนจังหวัดลำปาง สนับสนุนการขุดลอกลำห้วยในพื้นที่ที่เป็นแก้มลิงรองรับน้ำ และสร้างฝายชะลอน้ำขนาดใหญ่รองรับกักเก็บน้ำในลำห้วย ในพื้นที่ป่าชุมชน หรือการพัฒนาศักยภาพแกนนำอาสา ที่องค์การบริหารส่วนจังหวัดลำปางได้จัดทำโครงการและสนับสนุนอบรมให้แกนนำอาสาจาก 37 ชุมชน 100 คน ด้วยงบประมาณ 180,000 บาท
- 7) เครือข่ายสมัชชาสุขภาพจังหวัดลำปางสนับสนุนงบประมาณการจัดตั้งกองทุนภัยพิบัติบ้านไร่พัฒนา ปีละ 10,000 บาท
- 8) สโมสรโรตารีจังหวัดลำปาง สภากาชาดจังหวัดลำปางสนับสนุนเครื่องเป่าลมในการจัดทำแนวกันไฟและใช้ดับไฟป่า

คณะทำงานโครงการบ้านไร่พัฒนา มีการประเมินผลการทำงานร่วมกัน โดยใช้การประชุมและรายงานความก้าวหน้า มีการประเมินผลลัพธ์ความสำเร็จ 3 ระยะเริ่มต้นดำเนินงาน ระหว่างดำเนินงานและ

ก่อนเสร็จสิ้นโครงการ ในการติดตามประเมินผลลัพธ์ความสำเร็จโดยใช้บันไดผลลัพธ์เป็นเครื่องมือโดยทีมพี่เลี้ยง และทีมวิชาการจาก Node Flagship โดยใช้กระบวนการมีส่วนร่วมที่ประกอบด้วย คณะทำงาน 15 คน แกนนำอาสาเฝ้าระวังไฟป่า อุทยานแห่งชาติเขาลำดวนคิรีบรรพต หน่วยควบคุมไฟป่าม่อนพญาแช่ และประชาชนผู้ได้รับประโยชน์ในการแลกเปลี่ยนซักถามผลลัพธ์ความสำเร็จแต่ละขั้นบันได

สรุปและข้อเสนอแนะ

จากการดำเนินงานโดยคณะทำงานทั้ง 10 เดือน ทำให้เกิดผลลัพธ์ความสำเร็จตามเป้าหมายบันไดขั้นที่ 4 พบว่า การลดการเผาตามเป้าหมายที่ตั้งไว้ลดลงร้อยละ 100 ในปี 2564 และ 2565 พื้นที่ป่าชุมชนไม่เกิดการเผาเลย คิดเป็นร้อยละ 100 ส่วนพื้นที่เกษตรปี 64 เกิด 1 ครั้ง ปี 65 ไม่เกิดการเผาคิดเป็นร้อยละ 100 และบันไดผลลัพธ์ขั้น 5 เกิดแหล่งเรียนรู้เรื่องพื้นที่การเผาป่าและพื้นที่เกษตร การจัดทำหลักสูตรการเรียนรู้ แบ่งฐานการเรียนรู้ 4 ฐาน ได้แก่ 1) ฐานเฝ้าระวัง 2) ฐานเผชิญเหตุ 3) ฐานแผนฟื้นฟู และ 4) ฐานการดูแลด้านสุขภาพ โดยมีการกำหนดวิทยากรหรือหน่วยจัดการประจำฐานการเรียนรู้ทั้ง 4 ฐาน

การต่อยอดแหล่งเรียนรู้ในการจัดการลดการเผาพื้นที่ป่า เกิดการพัฒนาศักยภาพคณะทำงานและหน่วยจัดการที่มีความรู้ความสามารถ และมีทักษะในการถ่ายทอดองค์ความรู้ และจัดกระบวนการเรียนรู้แต่ละแผนงานที่สั้นกระชับเข้าใจง่าย การจัดกระบวนการเรียนรู้เชิงวิชาการและปฏิบัติการ โดยใช้ฐานข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับข้อมูลศูนย์ปฏิบัติการควบคุมไฟป่าจังหวัด การผลิตสื่อเอกสาร หรือ วิดีทัศน์ เพื่อสร้างการรับรู้ในช่องทางสื่อสารในทุกระดับและการพัฒนาระดับกระบวนการเรียนรู้เพื่อรองรับกลุ่มเป้าหมายและเครือข่าย

ผลลัพธ์ที่นอกเหนือจากความคาดหวัง คือ การที่คนในชุมชนเกิดความตระหนักและรักป่า และเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ อย่างแข็งขัน เช่น การทำแนวกันไฟ หรือสร้างฝายชะลอน้ำ และ การระดมทุนมีการบริจาคสิ่งของช่วยเหลือ หรือ บริจาคเป็นเงินเข้ากองทุนภัยพิบัติหมู่บ้าน ทำให้กองทุนเติบโตขึ้น เพื่อใช้ดำเนินกิจกรรมเกี่ยวกับป่าได้ตลอดทั้งปี สภาพป่ามีความชุ่มชื้น เกิดแหล่งอาหารป่า มีความอุดมสมบูรณ์ เช่น ไก่ป่า หมูป่า ไข่มดแดง น้ำผึ้ง หน่อไม้ ผักหวานป่า เห็ดหล่ม เห็ดแดง และเห็ดโคนที่มีปริมาณเพิ่มขึ้นในบางจุด

การเป็นต้นแบบเพื่อให้หลายพื้นที่เข้ามาเรียนรู้ เรื่องการเป็นต้นแบบกลไก คณะทำงานมีการจัดโครงสร้างและผู้รับผิดชอบที่ชัดเจน มีแผนงานในการบริหารจัดการป่าตลอดปี โดยคนในชุมชน (ชุมชนเมือง) ที่มีความเข้มแข็ง มีกระบวนการทำงานการบริหารจัดการป่าตลอดปี ร่วมกับภาคียุทธศาสตร์ระดับตำบล ระดับอำเภอ และระดับจังหวัด ที่เชื่อมโยงการทำงานเชิงยุทธศาสตร์ มีธรรมนูญหมู่บ้านเป็น กฎ กติกาของชุมชน ที่สอดคล้องกับมาตรการ มีแผนที่ทางเดินป่าที่บอกเล่าปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลง และพิชิตการปฏิบัติงาน โดยเฉพาะด้านสิ่งแวดล้อมที่เห็นการเปลี่ยนแปลงในทิศทางที่ดี มีความชุ่มชื้น มีแหล่งน้ำ มีสัตว์ป่า และมีแหล่งอาหารชุมชนเพิ่มปริมาณมากขึ้น ที่สามารถนำสู่การปฏิบัติได้จริง มีผลปฏิบัติการที่เป็นรูปธรรม และ เป็น

ชุมชนเมืองที่มีการจัดกระบวนการเรียนรู้ที่เป็นระบบ มีแผนการบริหารจัดการพื้นที่ป่าตลอดปี 4 แผนงาน 5 ฐานการเรียนรู้ มีพื้นที่เรียนรู้และฝึกปฏิบัติได้จริง

โดยสรุป เห็นได้ว่าปัจจัยความสำเร็จของบ้านไร่พัฒนานี้สอดคล้องกับงานของ ฐานรินทร์ หาญเกียรติวงศ์, รวิภา ธรรมโชติ, ศุภสวัสดิ์ ชัชวาลย์ และจิรพรรณ เดชานิพนธ์. (2560: 41-42) ที่ชี้ให้เห็นความสำคัญของการบริหารเครือข่ายและการทำงานแบบบูรณาการที่ทุกภาคส่วนมีส่วนร่วมอย่างเข้มข้น ทั้งสอดคล้องกับงานของ นันทวดี ปินปันคง, จักรภพ ธาตุสุวรรณ, เจษฎากร โนอินทร์, ลำปาง แสนจันทร์, ชาญณรงค์ ชัยสุวรรณ และปทุมรัตน์ ศรีพันธุ์ (2565: 62) ที่ศึกษาเรื่อง “ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการจัดการปัญหาหมอกควันของประชาชนในพื้นที่ชุมชน: กรณีศึกษาบ้านโฮ้งหลวง จังหวัดลำพูน” และพบว่า ความสำเร็จของการจัดการปัญหาหมอกควัน คือ การที่ประชาชนมีความรู้เกี่ยวกับสาเหตุและผลกระทบของหมอกควัน เจตคติเกี่ยวกับสาเหตุ ความตระหนักถึงผลกระทบ รวมทั้งการสนับสนุนและการมีส่วนร่วมของชุมชน ดังนั้น การจัดตั้ง “ศูนย์เรียนรู้ชุมชนการจัดการปัญหาหมอกควันไฟป่า” ของชุมชนบ้านไร่พัฒนาก็จะเป็นพื้นที่เรียนรู้ที่มีความสำคัญต่อการยกระดับความรู้ เจตคติ และการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของคนในพื้นที่ต่อไป

บรรณานุกรม

- กรมควบคุมมลพิษ. (2565). รายงานสถานการณ์ฝุ่นควันและไฟป่า ในพื้นที่รับผิดชอบสำนักงานสิ่งแวดล้อมและควบคุมมลพิษที่ 2 ลำปาง แพร่ พะเยา และน่าน. <https://www.shorturl.asia/TCmyd>
- เกษวรงค์ ลีลาสิทธิกุล, กรอนงค์ ยืนยงชัยวัฒน์, ศศิภา บุรณะพันธฤกษ์, ขจรศักดิ์ พงษ์พานิช, และพัชรี คุณคำชู. (2561.) ผลจากหมอกควันและมลพิษทางอากาศต่อระบบหัวใจและทางเดินหายใจ ในพื้นที่ภาคเหนือของประเทศไทย. *ธรรมศาสตร์เวชสาร*, 18(3), 339-348.
- ฐานรินทร์ หาญเกียรติวงศ์, รวิภา ธรรมโชติ, ศุภสวัสดิ์ ชัชวาลย์, และ จิรพรรณ เดชานิพนธ์. (2560). เครือข่ายการป้องกันปัญหาหมอกควันในเขตภาคเหนือตอนบน. *วารสารดุสิตบัณฑิตทางสังคมศาสตร์*, 7(3), 41-53.
- นันทวดี ปินปันคง, จักรภพ ธาตุสุวรรณ, เจษฎากร โนอินทร์, ลำปาง แสนจันทร์, ชาญณรงค์ ชัยสุวรรณ และ ปทุมรัตน์ ศรีพันธุ์. (2565). ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการจัดการปัญหาหมอกควันของประชาชนในพื้นที่ชุมชน: กรณีศึกษาบ้านโฮ้งหลวง จังหวัดลำพูน. *วารสารควบคุมโรค*, 48(1), 62-72.

การ

เสริมสร้างสัมพันธภาพของครอบครัวตามแนวพุทธ ในยุควิถีชีวิตใหม่

มานพ นักการเรือน¹

วิญญู กิณะเสน^{2*}

บานชื่น นักการเรือน³

ฉัฐสุภางศ์ สารมาศ⁴

รับบทความ: 14 กุมภาพันธ์ 2566 แก้ไขบทความ: 18 กุมภาพันธ์ 2566 ตอบรับบทความ: 20 กุมภาพันธ์ 2566

บทคัดย่อ

ครอบครัวเป็นหน่วยพื้นฐานทางสังคม ที่ประกอบด้วยสามี ภรรยา และบุตร เป็นอย่างน้อย มีความผูกพันทางสายโลหิต ทางกฎหมาย ทางจิตใจ หรือทางสังคม ซึ่งคนในครอบครัวต่างมีบทบาทหน้าที่ต่อกัน และมีความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลกัน โดยแต่ละฝ่ายต้องมีพันธะทางศีลธรรมต่อกัน การเสริมสร้างสัมพันธภาพของครอบครัว เพื่อให้มีคุณภาพชีวิตที่ดี สามารถเป็นอยู่ในยุควิถีชีวิตใหม่ได้ ประกอบด้วย การให้กำลังใจซึ่งกันและกันในช่วงทางต่าง ๆ การเคารพความแตกต่างระหว่างบุคคลโดยกำหนดข้อตกลงระหว่างคนในครอบครัว การยอมรับศักยภาพของกันและกัน การไม่ใช้ความรุนแรงในการแก้ไขปัญหาทุกกรณี และการเปิดโอกาสให้คนในครอบครัวได้ทำอะไรด้วยตนเอง โดยถือโอกาสนั้นปลูกฝังคุณธรรมต่าง ๆ ไปด้วย โดยมีหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเข้าไปบูรณาการ ซึ่งประกอบด้วย หลักพรหมวิหาร 4 หลักธรรมาสน์ 4 หลักการพูด 5 ประการ และหลักสาราณียธรรม 6

คำสำคัญ สัมพันธภาพของครอบครัว พระพุทธศาสนา ยุควิถีชีวิตใหม่

¹ รองศาสตราจารย์ ดร., มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตสิรินธรราชวิทยาลัย

²⁻³ อาจารย์ ดร., มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตสิรินธรราชวิทยาลัย

* อีเมล: wksrc7@gmail.com

⁴ อาจารย์, มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตสิรินธรราชวิทยาลัย

Strengthening family relationships according to Buddhist principles in New Normal Era

Manop Nakkanrian¹

Winyou Kinasen^{2*}

Banchuen Nakkanrian³

Chatsuphang Saramart⁴

Received: February 14, 2023 Revised: February 18, 2023 Accepted: February 20, 2023

Abstract

Family was the basic social unit consisting of at least a husband, wife and children. There were blood, legal, psychological or social ties in which family members had roles and responsibilities towards one another and had a mutually supportive relationship. Each party must have a moral obligation to each other. Strengthening family relationships in order to have a good quality of life and live in New Normal Era consisted of encouraging each other in various ways, respecting individual differences by establishing an agreement between family members, accepting each other's potential, non-violence in solving all problems and giving family members the opportunity to do something by themselves by taking that opportunity to cultivate various virtues as well with Buddhist principles to integrate which consisted of Brahmavihāra 4, Garāvāsadhamma 4, 5 principles of speech and Sārāṇīyadhamma 6.

Keywords: Family Relationship, Buddhism, New Normal Era

¹ Associate Professor, Dr., Mahamakut Buddhist University, Sirindhornrajavidyalaya Campus

²⁻³ Dr., Mahamakut Buddhist University, Sirindhornrajavidyalaya Campus

* Email: wksrc7@gmail.com

⁴ Lecturer, Mahamakut Buddhist University, Sirindhornrajavidyalaya Campus

บทนำ

ครอบครัวเป็นสถาบันพื้นฐานที่เป็นหลักสำคัญที่สุดของสังคม ทำหน้าที่อบรมเลี้ยงดูปลูกฝังคุณธรรม ค่านิยม และถ่ายทอดวัฒนธรรมทางสังคมให้แก่สมาชิกในครอบครัว วางแผนการดำเนินชีวิต และกำกับดูแล สมาชิกในครอบครัว เพื่อให้เป็นบุคคลที่มีคุณภาพ มีความพร้อมที่จะทำงานอย่างเต็มที่และสร้างสรรค์ เป็นพลัง สำคัญในการพัฒนาสังคมและประเทศชาติต่อไป

สัมพันธภาพที่ดีของคนในครอบครัว ได้แก่ การแสดงความรักและเอาใจใส่ระหว่างกัน การมีความไว้วางใจซึ่งกันและกัน การสื่อสารระหว่างกันอย่างมีคุณภาพ และการไม่ทำร้ายกันทั้งทางร่างกาย วาจาและจิตใจ เป็นองค์ประกอบที่สำคัญของความเข้มแข็งในครอบครัว ทำให้ครอบครัวเป็นอยู่ได้อย่างอบอุ่นและมีความสุขมาทุกยุคทุกสมัย

แต่เมื่อสังคมในปัจจุบันได้เผชิญกับโรคโควิด-19 ซึ่งเป็นโรคอุบัติใหม่ที่ยังไม่รู้จักมาก่อน (ตั้งแต่ พ.ศ. 2563 เป็นต้นมา) ทำให้ส่งผลต่อวิถีชีวิตแบบเดิม ๆ เปลี่ยนแปลงเป็นยุควิถีชีวิตใหม่ ทำให้ครอบครัวในฐานะเป็นหน่วยของสังคมหน่วยแรกได้รับผลกระทบต่อการดำเนินชีวิต ต้องเปลี่ยนแปลงไปสู่หลักมาตรฐานใหม่ที่ไม่คุ้นเคยมาก่อน และประสบกับปัญหาความไม่เข้มแข็งเกี่ยวกับสัมพันธภาพที่ดีของคนในครอบครัว เช่น การไม่ไว้วางใจซึ่งกันและกัน ทำให้ส่งผลต่อการหย่าร้าง การเสพติดสมาร์ตโฟนมากเกินไป ทำให้สมาชิกในครอบครัวพูดคุยกันน้อยลง ความตึงเครียดทางเศรษฐกิจทำให้มีการใช้ความรุนแรงในการแก้ปัญหา เป็นต้น ดังที่พบได้จากการสำรวจความคิดเห็นของประชาชนของการสำรวจสถานการณ์ความเข้มแข็งของครอบครัวของกรมกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว (สค.) กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ พ.ศ. 2563 เผยว่า ครอบครัวไทยมีระดับความเข้มแข็ง ร้อยละ 85.60 ซึ่งสูงกว่าเกณฑ์มาตรฐาน ร้อยละ 68.40 โดยมีดัชนีความเข้มแข็งคือ พังพาดตนเองมากที่สุดถึง ร้อยละ 97.67 รองลงมาคือ ทุนทางสังคม ร้อยละ 94.97 ทำบทบาทหน้าที่ครอบครัว ร้อยละ 91.08 อีกทั้งพบแนวโน้มด้านสัมพันธภาพที่ดีในครอบครัวลดลง ได้แก่ การแสดงความรักและเอาใจใส่ระหว่างกัน ตลอดจนการสื่อสารระหว่างกันอย่างมีคุณภาพ สาเหตุส่วนหนึ่งมาจากการเสพติดสมาร์ตโฟน ทำให้สมาชิกในครอบครัวพูดคุยกันน้อยลง ไม่ได้ใช้เวลาเรียนรู้ร่วมกัน และครอบครัวเดี่ยวที่มีแต่พ่อแม่ลูก หรือมีพ่อแม่แต่ไม่มีลูกมีทิศทางเพิ่มขึ้น ขณะเดียวกัน ก็มีอัตราการหย่าร้าง และเป็นครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวมากขึ้น จากทัศนคติสังคมที่เปลี่ยนว่าไม่จำเป็นต้องอดทนเพื่อลูก ในการรักษาสภาพครอบครัวให้สมบูรณ์เหมือนในอดีต ซึ่งเป็นไปในทางเดียวกับ มูลนิธิส่งเสริมความเสมอภาคทางสังคม ร่วมกับ มูลนิธิฟรีดริค เอแบร์ท (FES) และกรมกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว (2565) ได้จัดเสวนาออนไลน์หัวข้อ “ความรุนแรงทางเพศกับการเข้าถึงความยุติธรรมในช่วงโควิด” เมื่อวันที่ 21 ตุลาคม พ.ศ. 2564 พบว่า ในช่วงที่โควิด-19 ระบาด ทำให้สมาชิกในครอบครัวต้องใช้เวลาอยู่ร่วมกันยาวนานขึ้น ประกอบกับความตึงเครียดทางเศรษฐกิจทำให้เกิดปัญหาทะเลาะเบาะแว้ง เกิดความรุนแรงทั้งทางร่างกาย ความรุนแรงทางเพศ ปรากฏในพื้นที่สาธารณะ และโลกออนไลน์ แต่ที่น่าเป็นห่วงคือสถานการณ์โควิดทำให้ผู้ถูกระงับเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมยากขึ้นด้วย

แต่จาก สวนดุสิตโพล มหาวิทยาลัยสวนดุสิต (2566) ได้เปิดเผยผลสำรวจเรื่อง “5 ปัจจัย ที่ทำให้คนไทยอยู่ได้อย่างเข้มแข็ง” โดยสำรวจความคิดเห็นประชาชนทั่วประเทศ จำนวนทั้งสิ้น 1,164 คน ระหว่างวันที่ 10-14 มีนาคม พ.ศ. 2563 ถึงกรณีสถานการณ์ปัจจุบันมีปัญหาต่าง ๆ ล้วนส่งผลต่อคุณภาพชีวิตและความ เป็นอยู่ของคนไทย สรุปผลได้ว่า อันดับ 1 กำลังใจจากคนในครอบครัว 55.50% สาเหตุ ครอบครัวเป็นรากฐาน สำคัญ ความรักความเข้าใจเป็นกำลังใจที่ดี เป็นแรงผลักดันให้ต่อสู้กับอุปสรรคต่าง ๆ ได้ คนในครอบครัวพร้อม รับฟัง ช่วยเหลือ และให้อภัยได้เสมอ ต้องการให้พ่อ/แม่ ลูกสุขสบาย มีความเป็นอยู่ที่ดี ฯลฯ อันดับ 2 ตัวเราเอง 48.97% อันดับ 3 มีเงินใช้ 39.69% อันดับ 4 การมีเพื่อนที่ดี มีที่ปรึกษา 22.85% อันดับ 5 ศาสนา หลักธรรมคำสอน 21.99% จึงพบว่า มีปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ครอบครัวสามารถกลับฟื้นมาอยู่ได้อย่างเข้มแข็ง คือ กำลังใจจากคนในครอบครัว เป็นแรงผลักดันให้ต่อสู้กับอุปสรรคต่าง ๆ ได้ ซึ่งปัจจัยข้อนี้เพียงข้อเดียวเพียงพอ ต่อการเสริมสร้างสัมพันธภาพของครอบครัวในยุควิถีชีวิตใหม่ได้หรือไม่

ดังนั้น จะมีการเสริมสร้างสัมพันธภาพของครอบครัวได้อย่างไรบ้าง เพื่อให้ครอบครัวมีความเข้มแข็ง เป็นอยู่ได้อย่างมีความสุข และมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น ทำให้สามารถเป็นอยู่ในยุควิถีชีวิตใหม่ได้ พระพุทธศาสนา ได้ใช้หลักธรรมอะไรบ้าง เพื่อนำไปปรับใช้ในการเสริมสร้างสัมพันธภาพของครอบครัว ให้เกิดความเข้มแข็ง ความอบอุ่นและความสงบสุขนี้ได้อย่างยั่งยืน

แนวคิดและงานวิจัยเกี่ยวกับการเสริมสร้างสัมพันธภาพของครอบครัวในยุควิถีชีวิตใหม่

1. สถานการณ์ของครอบครัวไทย

สถานการณ์และปัจจัยสำคัญ ๆ ที่ส่งผลกระทบต่อครอบครัวไทยในปัจจุบันนี้ มีดังนี้

1) การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของประชากร คือประชากรวัยเด็ก (อายุ 0-14 ปี) มีจำนวนและ สัดส่วนลดลง ประชากรวัยแรงงาน (อายุ 15-59 ปี) มีจำนวนและสัดส่วนลดลง และประชากรสูงอายุ (อายุ 60 ปีขึ้นไป) มีแนวโน้มเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง เป็นการเข้าสู่สังคมสูงวัย ทำให้คนในครอบครัวที่เป็นวัยแรงงานต้อง แบกรับทั้งผู้สูงอายุและเด็ก

2) การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ คือลักษณะของการทำงานและการใช้แรงงานจะเน้นความ ขำนาญเฉพาะเรื่องมากขึ้น และมีการย้ายถิ่นทั้งของแรงงานในประเทศและระหว่างประเทศมากขึ้น ทำให้คน ในครอบครัวแยกกันอยู่เพื่อทำมาหาเลี้ยงชีพ อาจทำให้ความสัมพันธ์เปราะบาง ก่อให้เกิดการหย่าร้าง

3) การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม คือการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และการมีปฏิสัมพันธ์ ระหว่างกันผ่านเครือข่ายสังคมออนไลน์โดยไม่จำเป็นต้องรู้จักตัวตนซึ่งกันและกัน อาจก่อให้เกิดวิกฤตทาง วัฒนธรรมเนื่องจากขาดการคัดกรองและเลือกรับวัฒนธรรมที่ดีงาม ทำให้คนในครอบครัวรุ่นเก่ากับรุ่นใหม่ไม่ สามารถมีวัฒนธรรมที่เป็นไปในทางเดียวกันได้

4) อิทธิพลของสื่อ เทคโนโลยี และสารสนเทศ คือคนมีพฤติกรรมที่แปลกแยกจากชีวิตจริงและหมกมุ่นอยู่ในโลกออนไลน์ ทำให้เกิดช่องว่างที่เกิดจากความสามารถในการใช้และการปรับตัวให้เข้ากับเทคโนโลยีสมัยใหม่ของคนในครอบครัวรุ่นเก่า

5) การเปลี่ยนแปลงทางสิ่งแวดล้อม ส่งผลกระทบโดยตรงกับการดำเนินชีวิตและคุณภาพชีวิตของคนในครอบครัว และแนวโน้มการแพร่ระบาดของโรคติดต่ออุบัติใหม่ต่าง ๆ ที่รุนแรงขึ้นทำให้คนในครอบครัวตกอยู่ในภาวะเสี่ยงและเป็นอยู่อย่างลำบากมากยิ่งขึ้น (กรมกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว, 2559: 7-12)

6) คนไทยส่วนใหญ่ยังมีปัญหาด้านคุณธรรม และไม่ตระหนักถึงความสำคัญของการมีวินัย ความซื่อสัตย์สุจริต และการมีจิตสาธารณะ ทำให้ครอบครัวมีภาระรับผิดชอบและจำเป็นต้องตระหนักต่อการปลูกฝังคุณธรรมแก่คนในครอบครัว (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ สำนักงานนายกรัฐมนตรี, 2559: 43)

สรุปได้ว่า จากการศึกษาข้อมูลสถานการณ์ของครอบครัวไทยจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 (พ.ศ. 2560–2564) และกรมกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว (สค.) กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ พบว่า ครอบครัวไทยประสบกับการเปลี่ยนแปลงทั้งในส่วนโครงสร้างของประชากร เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม อิทธิพลของสื่อ เทคโนโลยีสารสนเทศ สิ่งแวดล้อม และแนวโน้มการแพร่ระบาดของโรคติดต่ออุบัติใหม่ต่าง ๆ ที่รุนแรงขึ้น และยังมีปัญหาด้านคุณธรรมขั้นพื้นฐานที่จำเป็นต่อการอยู่ในสังคม

2. แนวคิดเกี่ยวกับวิถีชีวิตใหม่

วิถีชีวิตใหม่ (New Normal) หมายถึง รูปแบบการดำเนินชีวิตอย่างใหม่ที่แตกต่างจากอดีต อันเนื่องมาจากมีบางสิ่งมากระทบจนแบบแผนและแนวทางปฏิบัติที่คนในสังคมคุ้นเคยอย่างเป็นปกติและเคยคาดหมายล่วงหน้าได้ ต้องเปลี่ยนแปลงไปสู่วิถีใหม่ภายใต้หลักมาตรฐานใหม่ที่ไม่คุ้นเคยและมีผลต่อวิถีชีวิตการทำงาน การดำเนินชีวิตประจำวันของคนในปัจจุบันนี้ (2566) ซึ่งทั่วไปแล้ว มักจะหมายถึงการใช้ชีวิตที่ไม่ปกติในช่วงที่เกิดการแพร่ระบาดของโควิด-19 โดยคำศัพท์ดังกล่าวได้มีการใช้กันอย่างกว้างขวางโดยวงการสาธารณสุขประเทศไทยในช่วงการแพร่ระบาดของโควิด-19

แนวทางชีวิตวิถีใหม่ของคนไทย มีดังนี้ (กรมสุขภาพจิต, 2566)

1) การใช้เทคโนโลยี และอินเทอร์เน็ต

เทคโนโลยีควบคู่กับอินเทอร์เน็ตจะเข้ามามีบทบาทกับการใช้ชีวิตมากขึ้น ที่จากเดิมมีมากอยู่แล้ว แต่ในสังคมยุควิถีชีวิตใหม่ สิ่งเหล่านี้จะเข้าไปอยู่ในแทบทุกจังหวะชีวิต ไม่ว่าจะเป็นการเรียนออนไลน์ การทำงานที่บ้าน การประชุมออนไลน์ การซื้อสินค้าออนไลน์ การทำธุรกรรม และการเ็นเตอร์เทนชีวิตในรูปแบบต่าง ๆ เช่น ชมภาพยนตร์ ฟังเพลง เป็นต้น

2) การเว้นระยะห่างทางสังคม

ผู้คนในสังคมจะเห็นความสำคัญของการเว้นระยะห่างที่เป็นแนวทางการใช้ชีวิตช่วงวิกฤติโควิด-19 และจะดำเนินชีวิตแบบนั้นต่อไป โดยรักษาระยะห่างทางกายภาพเพิ่มขึ้น และใช้เทคโนโลยีเข้ามามีส่วนช่วยในการสื่อสารและการใช้ชีวิต ลดการปฏิสัมพันธ์ การไปในสถานที่สาธารณะ และเน้นการทำกิจกรรมที่บ้านมากขึ้น

3) การดูแลใส่ใจสุขภาพทั้งตนเองและคนรอบข้าง

จากช่วงวิกฤติโควิด-19 ที่ต้องดูแลด้านสุขภาพและความสะอาดเพื่อป้องกันการแพร่เชื้อ ดังนั้นพฤติกรรมการใช้หน้ากากอนามัย เจลแอลกอฮอล์ และการล้างมืออย่างถูกวิธี และหมั่นสังเกตตนเองเมื่อไม่สบายจะยังคงมีต่อไป รวมถึงการหันมาใส่ใจสุขภาพ การออกกำลังกาย และการทำประกันสุขภาพจะมีแนวโน้มมากขึ้น

4) การสร้างสมดุลชีวิต

การมีโอกาสดำรงงานที่บ้าน ลดจำนวนวันการเข้าออฟฟิศ หรือการลดการพบปะผู้คนในสังคม แล้วหันมาใช้ชีวิต และทำงานที่บ้าน ทำให้ผู้คนมองเห็นแนวทางที่จะสร้างสมดุลชีวิตระหว่างอยู่บ้านมากขึ้น และจะเป็นแนวทางในการปรับสมดุลชีวิตระหว่างเวลาส่วนตัว การงาน และสังคมให้สมดุลมากยิ่งขึ้น

สรุปได้ว่า วิถีชีวิตใหม่เป็นรูปแบบการดำเนินชีวิตอย่างใหม่ภายใต้หลักมาตรฐานใหม่ที่ไม่คุ้นเคย ซึ่งมีผลต่อวิถีชีวิตของคนไทยในปัจจุบันนี้ โดยต้องใช้แนวทางใหม่ ประกอบด้วย การใช้เทคโนโลยี และอินเทอร์เน็ต การเว้นระยะห่างทางสังคม การดูแลใส่ใจสุขภาพทั้งตนเองและคนรอบข้าง ตลอดจนกระทั้งการสร้างสมดุลชีวิตทั้งส่วนตัว การงาน และสังคม เป็นการปรับเปลี่ยนไปจากเดิมเพื่อให้สามารถดำเนินชีวิตไปได้อย่างมีความสุข

3. ความหมายของครอบครัว

ครอบครัวมีความหมายหลายมุมมอง นิยามอาจเปลี่ยนไปตามแง่มุมนั้น ๆ และตามแนวโน้มสถานการณ์ทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ดังนี้

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556: 230) ได้ให้ความหมายของ “ครอบครัว” หมายถึง สถาบันพื้นฐานของสังคมที่ประกอบด้วยสามีภรรยา และหมายรวมถึงลูกด้วย

พจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยา อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน (ราชบัณฑิตยสถาน, 2532: 142) ได้ให้ความหมายของ “ครอบครัว” หมายถึง สถาบันสังคมขั้นมูลฐานที่ประกอบด้วยชายหนึ่งหรือมากกว่าหนึ่งอยู่ร่วมกันกับหญิงหนึ่งหรือมากกว่า โดยมีความสัมพันธ์ทางเพศที่สังคมอนุมัติพร้อมด้วยสิทธิและหน้าที่ที่สังคมยอมรับ โดยทั่วไปแล้ว ครอบครัวแบ่งออกเป็น 4 ประเภท โดยลำดับจากจำนวนที่ปฏิบัติกันมากไปสู่ที่ปฏิบัติกันน้อยดังนี้ คือ การมีคู่สมรสคนเดียว การมีภรรยาหลายคนคราวเดียวกัน การมีสามีหลายคนคราวเดียวกัน และการแต่งงานกลุ่ม

คณะกรรมการครอบครัวแห่งประเทศไทย (จิรเนาว์ ทศศรี, 2545: 4) ได้ให้ความหมายของ “ครอบครัว” คือ กลุ่มบุคคลที่มีความผูกพันกันทางอารมณ์และจิตใจในการดำเนินชีวิต รวมทั้งการพึ่งพิงทางสังคมเศรษฐกิจ และมีความสัมพันธ์ทางกฎหมายหรือทางสายโลหิต โดยบางครอบครัวอาจมีลักษณะเป็นช้อยกเว้นบางประการจากที่กล่าวก็ได้

คณะกรรมการนโยบายและยุทธศาสตร์ครอบครัว (กยค.) ของกรมกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ (2562: 4) ได้ให้ความหมายของ “ครอบครัว” หมายถึง บุคคลตั้งแต่ 2 คนขึ้นไปที่ใช้ชีวิตร่วมกันฉันสามีภรรยา หรือมีความผูกพันทางสายโลหิต หรือทางกฎหมาย หรือเกี่ยวข้องเป็นเครือญาติ ซึ่งสมาชิกในครอบครัวต่างมีบทบาทหน้าที่ต่อกัน และมีความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลกัน

ความหมายของครอบครัวตามแนวทางพระพุทธศาสนา พอจะกำหนดเป็นกรอบกว้าง ๆ ได้ว่า กลุ่มบุคคลที่ประกอบด้วยสามีภรรยาที่ได้เพิ่มสถานภาพเป็นบิดาและมารดา รวมถึงบุตรที่มีความผูกพันทางสายโลหิตและทางจิตใจที่มีหน้าที่และคุณธรรมเป็นแกนกลางในการดำเนินชีวิต และบุคคลที่เกี่ยวข้องเป็นญาติกัน โดยที่มั่งคั่งดั่งที่ปิ่นได้จัดลำดับความสัมพันธ์ทางเครือญาติของบุคคลในครอบครัวเป็น 7 ชั่วคน โดยถือว่าบุคคลต่าง ๆ นั้นมีความเกี่ยวพันกันในฐานะเป็นสมาชิกของครอบครัว ประกอบด้วยบิดามารดา ปู่ย่าตายาย ปุ่หวดย่าหวดหรือตาหวดยายหวด ตนเอง ลูก หลานและเหลน ซึ่งเป็นลักษณะครอบครัวขยาย (มจคตถ. 2/79) สำหรับสามีภรรยาบางคู่ไม่สามารถมีบุตรธิดาได้ อาจเป็นเพราะความบกพร่องทางร่างกายหรืออะไรก็ตามที่ จึงหาทางออกด้วยการขอบุตรผู้อื่นมาเลี้ยงเป็นบุตรบุญธรรม ซึ่งก็จัดว่าเป็นบุตรได้เช่นกัน (ขุ.ชา. 27/283/581) โดยที่แต่ละฝ่ายต้องมีพันธะทางศีลธรรมและต้องมีความตระหนักในหน้าที่ของตน

จากการศึกษาข้อมูลต่าง ๆ สรุปได้ว่า ครอบครัว หมายถึง กลุ่มสังคมของมนุษย์ที่ประกอบด้วยสามีภรรยา และบุตร เป็นอย่างน้อย มีความผูกพันทางสายโลหิต ทางกฎหมาย ทางจิตใจ หรือทางสังคม ซึ่งสมาชิกในครอบครัวต่างมีบทบาทหน้าที่ต่อกัน และมีความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลกัน โดยแต่ละฝ่ายต้องมีพันธะทางศีลธรรมต่อกัน ในกรณีครอบครัวที่ไม่สามารถมีบุตรด้วยกันเองได้ ก็สามารถขอบุตรผู้อื่นมาเลี้ยงและจดทะเบียนเป็นบุตรบุญธรรม

3. แนวคิดและงานวิจัยเกี่ยวกับการเสริมสร้างสัมพันธภาพของคนในครอบครัว

จรรยา สุวรรณทัต (2554: 18) ได้เสนอการเสริมสร้างสัมพันธภาพของคนในครอบครัว ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญยิ่งของการสร้างความเข้มแข็งในครอบครัว ไว้ดังนี้

1) หลักการเคารพความแตกต่างระหว่างบุคคล พ่อแม่ลูกและบุคคลทุกคนในครอบครัว อาจมีความคิดเห็นและความรู้สึกต่อสิ่งต่าง ๆ ไม่เหมือนกัน และอาจมองสิ่งต่าง ๆ ต่างมุมกัน ทุกคนจึงควรต้องรับฟังและเคารพความคิดเห็นของกันและกันอย่างมีเหตุผล และมีความจริงใจต่อการยอมรับศักยภาพของกันและกัน

2) การพัฒนาทั้งหลายทั้งปวง มีฐานมาจากการมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันและกันระหว่างสมาชิกในครอบครัว กล่าวคือ ความสัมพันธ์ที่ดีนำไปเกิดสุขภาพจิตที่ดี สุขภาพทางกายที่ดี และความเข้มแข็งทางจิตวิญญาณ อีกทั้งยังลดความเหินแกล้ว ทำให้เกิดการสื่อสารที่สร้างสรรค์ต่อกันและความเอื้ออาทรต่อกันมากขึ้น

3) ครอบครัวตระหนักความสำคัญของการร่วมมือร่วมใจของบุคคลในครอบครัว เพื่อสร้างเป็นฐานความเข้มแข็งทั้งเพื่อการพัฒนาชีวิตครอบครัวโดยรวมและเพื่อเตรียมพร้อมต่อการเผชิญอุปสรรคหรือภาวะวิกฤติต่าง ๆ ตลอดจนปัญหาใด ๆ ที่อาจเกิดขึ้น

4) การรู้จักใช้หลักธรรมในการสร้างคุณภาพความสัมพันธ์ในครอบครัวและรู้จักทะนุบำรุงรักษาสัมพันธ์ภาพเช่นนั้นในครอบครัวด้วยการมีสติกำกับอารมณ์และพฤติกรรม เพื่อช่วยให้สัมพันธ์ภาพระหว่างสมาชิกครอบครัวสามารถดำเนินและพัฒนาต่อไปได้อย่างราบรื่น สัมพันธ์ภาพเช่นนี้จะเปิดทางให้เกิดการสื่อสารที่ชัดเจน สร้างสรรค์ สามารถสนองตอบความต้องการของครอบครัวได้อย่างสมบูรณ์

สถาบันวิจัยประชากรและสังคม (2564: 95) ได้กล่าวถึงสัมพันธ์ภาพในฐานะเป็น 1 ในองค์ประกอบหลัก “ครอบครัวอบอุ่น” โดยองค์ประกอบนี้ จะมี 6 ตัวชี้วัด ได้แก่

- 1) สมาชิกในครอบครัวมีการแสดงออกที่สื่อถึงความรักหรือความเอาใจใส่ในชีวิตประจำวันซึ่งกันและกัน
- 2) สมาชิกในครอบครัวมีการสื่อสารพูดคุยกันในเรื่องต่าง ๆ อย่างเปิดเผย
- 3) สมาชิกในครอบครัวมีโอกาสดูแลใช้เวลาร่วมกันในการทำกิจกรรมต่าง ๆ เช่น ทานอาหาร ออกกำลังกาย ท่องเที่ยวพักผ่อน

4) สมาชิกในครอบครัวให้ความเคารพต่อความคิดเห็นหรือการตัดสินใจของสมาชิกคนอื่น

5) สมาชิกในครอบครัวมีความไว้วางใจซึ่งกันและกัน

6) ในภาพรวม ครอบครัวมีสัมพันธ์ภาพที่ดีต่อกันในระดับใด

กรมกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว (2565: 1-2) ได้เสนอองค์ประกอบของสัมพันธ์ภาพของครอบครัวไว้ดังนี้

1) สมาชิกในครอบครัวแสดงออกถึงความรักและเอาใจใส่ระหว่างกัน ช่วยเหลือแบ่งเบาภาระงานบ้านซึ่งกันและกัน และทำกิจวัตรประจำวันร่วมกัน

2) สมาชิกในครอบครัวยอมรับและเคารพความคิดเห็นซึ่งกันและกัน ตระหนักและไม่ละเมิดความเป็นส่วนตัวของสมาชิกในครอบครัวหากไม่ได้รับอนุญาตจากสมาชิก เช่น ข้อมูลส่วนตัว จดหมาย โทรศัพท์ ห้องส่วนตัว เป็นต้น

3) สมาชิกในครอบครัวสื่อสารระหว่างกันอย่างมีคุณภาพ อธิบายข้อเท็จจริง วาจาสุภาพ ไม่ใช้อารมณ์ ไม่ใช้คำพูดหยาบคาย ไม่ตะคอกขึ้นเสียง เป็นต้น แสดงความชื่นชม ยกย่อง ให้กำลังใจ ให้เกียรติและเห็นคุณค่าซึ่งกันและกัน ต่างดูแลเอาใจใส่ซึ่งกันและกัน และร่วมกันดูแลเอาใจใส่ในเรื่องต่าง ๆ ของสมาชิกทั้งในยามปกติ ยามเจ็บป่วย และประสบปัญหา

4) สมาชิกในครอบครัวมีส่วนร่วมแก้ปัญหาข้อขัดแย้งด้วยเหตุผล ไม่ใช้ความรุนแรง และร่วมกันตัดสินใจเรื่องสำคัญต่าง ๆ ในครอบครัว เช่น การศึกษา เปลี่ยนงาน สุขภาพ การทำนิติกรรม สัญญา การย้ายที่อยู่ การแต่งงาน งานบวช งานศพ มรดก เป็นต้น

จาก “รายงานสุขภาพคนไทย ประจำปี 2565: ครอบครัวไทยในวิกฤตโควิด-19” ซึ่งจัดทำโดยสถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล (2565: 6-32) พบถึงการขาดสัมพันธภาพของครอบครัวโดยมีปัญหาการใช้ความรุนแรงในครอบครัวเพิ่มสูงขึ้น จากปัจจัยความเครียดของการจำกัดการเดินทางและต้องอาศัยในที่พักเป็นช่วงเวลานานขึ้น โดยในช่วงต้นปี พ.ศ. 2563 พบปัญหาความรุนแรงในครอบครัวเพิ่มขึ้นร้อยละ 42.2 เมื่อเทียบกับภาพรวมในปี พ.ศ. 2560 ที่อยู่ที่ร้อยละ 34.6

พระครูพิสนธิ์กิจจาทร (เทิดทูน ธมฺมกโม/เชื้อเงินเดื่อน) (2563: 194) ได้ทำวิจัยเรื่อง “รูปแบบการพัฒนาสถาบันครอบครัวไทยเชิงพุทธบูรณาการบนฐานพุทธธรรม” พบว่า ผู้หวังความสำเร็จในครอบครัวจะต้องทำตนให้สมบูรณ์ตาม หลักธรรมาธรรม 4 หลักโลกपालธรรม 2 หลักอิทธิบาท 4 และหลักคิปปิปฏิบัติ

สรุปได้ว่า จากการศึกษาแนวคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่า การเสริมสร้างสัมพันธภาพของคนในครอบครัวควรมีการเคารพความแตกต่างระหว่างบุคคล การยอมรับศักยภาพของกันและกัน การร่วมมือร่วมใจของบุคคลในครอบครัว การสื่อสารที่สร้างสรรค์ต่อกัน ความรักหรือความเอาใจใส่ซึ่งกันและกัน ครอบครัวควรใช้หลักธรรมเพื่อสร้างคุณภาพความสัมพันธ์ในครอบครัว เช่น หลักธรรมาธรรม 4 หลักคิปปิปฏิบัติ เป็นต้น แต่ในยุควิถีชีวิตใหม่ ซึ่งเป็นรูปแบบการดำเนินชีวิตอย่างใหม่ที่ไม่คุ้นเคย ซึ่งมีผลต่อวิถีชีวิตของคนไทย พบปัญหาการใช้ความรุนแรงในครอบครัวเพิ่มสูงขึ้น

การเสริมสร้างสัมพันธภาพของคนในครอบครัวในยุควิถีชีวิตใหม่

การเสริมสร้างสัมพันธภาพของคนในครอบครัวในยุควิถีชีวิตใหม่ เพื่อแสดงถึงความเข้มแข็งของครอบครัว ทำให้มีคุณภาพชีวิตที่ดี และทำให้สามารถดำเนินชีวิตอยู่ในยุควิถีชีวิตใหม่ได้ พบว่า

1. สัมพันธภาพของคนในครอบครัวในยุควิถีชีวิตใหม่ อาจเปลี่ยนไปตามวิถีชีวิตแบบใหม่ แต่ก็ยังเป็นโอกาสอันดีที่ทำให้แต่ละคนได้เรียนรู้ซึ่งกันและกัน ผ่านวิกฤติที่เกิดขึ้นแล้วนำมาถอดเป็นบทเรียนในการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน คอยห่วงใยถามไถ่สารทุกข์สุกดิบ ให้กำลังใจซึ่งกันและกัน แสดงความคิดเห็นและให้คำแนะนำต่อกัน มีการแสดงความชื่นชมและเห็นคุณค่าซึ่งกันและกันทั้งในรูปแบบออนไซต์และออนไลน์ผ่านสื่อสังคมต่าง ๆ เช่น ไลน์ เฟซบุ๊ก เป็นต้น และให้ความสำคัญกับคนในครอบครัว เติมเต็มความรักความสามัคคีร่วมกันสร้างสรรค์ครอบครัวให้เข้มแข็ง ซึ่งการเสริมสร้างสัมพันธภาพข้อนี้ สอดคล้องกับตัวชี้วัดที่ 1 สัมพันธภาพเพื่อ “ครอบครัวอบอุ่น” ของสถาบันวิจัยประชากรและสังคมว่า “สมาชิกในครอบครัวมีการแสดงออกที่สื่อถึงความรักหรือความเอาใจใส่ในชีวิตประจำวันซึ่งกันและกัน”

2. การสื่อสารเชิงบวกในครอบครัวเป็นการสื่อสารอย่างสร้างสรรค์ในยุควิถีชีวิตใหม่ คือสมาชิกในครอบครัวปฏิบัติตามหลักการเคารพความแตกต่างระหว่างบุคคล มีการพูดจาโดยใช้เหตุผล อธิบายข้อเท็จจริง วาจาสุภาพ ไม่ใช้อารมณ์ ไม่ใช้คำพูดหยาบคาย ไม่ตะคอก ขึ้นเสียง เป็นต้น รับฟังอย่างตั้งใจและเคารพความคิดเห็นของกันและกันอย่างมีเหตุมีผล รับฟังข้อมูลซึ่งกันและกัน เคารพให้เกียรติกัน เป็นพื้นฐานสำคัญที่จะช่วยให้เกิดความเข้าใจกัน ซึ่งช่วยสร้างความสัมพันธ์ที่ดีในครอบครัว ทำให้ครอบครัวที่ประสบปัญหา

เปลี่ยนแปลงเป็นครอบครัวสุขสันต์ได้ รวมทั้งเป็นการส่งเสริมสุขภาพจิตของสมาชิกในครอบครัวด้วย และมีการสร้างกฎกติกาการอยู่ร่วมกันในครอบครัวแบบมีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน ซึ่งเป็นข้อตกลงระหว่างคนในครอบครัว เช่น การกำหนดเวลาในการใช้งานสื่อสังคมต่าง ๆ เพื่อไม่ให้สมาชิกในครอบครัวหมกหมุ่นจนเกินไป ซึ่งการเสริมสร้างสัมพันธภาพข้อนี้ สอดคล้องกับแนวทางชีวิตวิถีใหม่ของคนไทยว่า “เทคโนโลยีควบคู่กับอินเทอร์เน็ตจะเข้ามามีบทบาทกับการใช้ชีวิตมากขึ้น ที่จากเดิมมีมากอยู่แล้ว แต่ในสังคมยุควิถีชีวิตใหม่ สิ่งเหล่านี้จะเข้าไปอยู่ในแทบทุกจังหวะชีวิต”

3. สมาชิกในครอบครัวในยุควิถีชีวิตใหม่ มีความจริงใจต่อการยอมรับศักยภาพของกันและกัน การทำกิจกรรมร่วมกัน การช่วยเหลือแบ่งเบาภาระงานบ้านซึ่งกันและกัน เช่น การทำอาหาร การทำความสะอาด เป็นต้น และการใช้เวลาร่วมกันในครอบครัว ทำให้เรียนรู้พฤติกรรมซึ่งกันและกัน และทำให้เกิดช่องว่างระหว่างวัยน้อยลง ซึ่งการเสริมสร้างสัมพันธภาพข้อที่ 3 เป็นไปในทางเดียวกับ จรรยา สุวรรณทัต ได้เสนอการเสริมสร้างสัมพันธภาพของคนในครอบครัวไว้ว่า “ทุกคนจึงต้องมีความจริงใจต่อการยอมรับศักยภาพของกันและกัน เพื่อให้ครอบครัวสามารถดำเนินและพัฒนาต่อไปได้อย่างราบรื่น”

4. สมาชิกในครอบครัวในยุควิถีชีวิตใหม่ ร่วมตัดสินใจเรื่องสำคัญต่าง ๆ ด้วยกัน เช่น การเปลี่ยนงาน การย้ายที่อยู่ เป็นต้น เมื่อมีความขัดแย้งต่อกัน สมาชิกในครอบครัวร่วมกันแก้ปัญหาข้อขัดแย้งด้วยเหตุผล ไม่ใช้ความรุนแรงในการแก้ไขปัญหา ซึ่งทำให้สมาชิกในครอบครัวกลัวหรืออึดอัดใจ และมีการสร้างกติกาในการอยู่ร่วมกันโดยไม่มีการใช้อำนาจเหนือกันและกัน รวมทั้งชุมชนมีความตระหนักร่วมมือร่วมใจกันในการป้องกันการเกิดปัญหาความรุนแรงในครอบครัวในชุมชนของตนเอง ซึ่งจากรายงานของสถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล พบถึงการขาดสัมพันธภาพของครอบครัว เกี่ยวกับปัญหาการใช้ความรุนแรงในครอบครัวเพิ่มสูงขึ้นจากปัจจัยความเครียดของการจำกัดการเดินทางและต้องอาศัยในที่พักเป็นช่วงเวลานานขึ้น ทำให้จำเป็นต้องเร่งแก้ไขสร้างกลไกต่าง ๆ ในการอยู่ร่วมกัน โดยไม่ใช้ความรุนแรงในการแก้ไขปัญหาทุกกรณี แต่หน่วยงานหลักคือ กรมกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว ได้พยายามรณรงค์ให้สมาชิกในครอบครัวมีส่วนร่วมแก้ปัญหาข้อขัดแย้งด้วยเหตุผล ไม่ใช้ความรุนแรง

5. พ่อแม่ในยุควิถีชีวิตใหม่ควรไว้วางใจลูก เปิดโอกาสให้เขาได้ทำอะไรได้ด้วยตนเอง ได้ลองผิดลองถูก ได้ทำในสิ่งที่ชอบหรือสิ่งที่ถนัด จะทำให้ลูกได้รู้จักตนเอง ไม่ควรเล็งผลเลิศว่าต้องสำเร็จไปทุกเรื่อง แต่สิ่งสำคัญคือให้เขาได้กล้าแสดงออก ให้เขาได้รับรู้ที่พ่อแม่ไว้วางใจเขาเสมอ จะทำให้ลูกเกิดความภาคภูมิใจในตนเอง และเขาจะเติบโตขึ้นไปด้วยความไว้วางใจผู้อื่นต่อไปด้วย ซึ่งการเสริมสร้างสัมพันธภาพข้อนี้ เข้าไปแก้ไขปัญหาการขาดคุณธรรมที่พึงประสงค์ โดยครอบครัวมีภาระรับผิดชอบและจำเป็นต้องตระหนักต่อการปลูกฝังคุณธรรมแก่คนในครอบครัวก่อนเป็นอันดับแรก ดังที่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 (พ.ศ. 2560–2564) ได้ประเมินสถานการณ์ของครอบครัวไทย ว่า “ยังมีปัญหาด้านคุณธรรม และไม่ตระหนักถึงความสำคัญของการมีวินัย ความซื่อสัตย์สุจริต และการมีจิตสาธารณะ”

สรุปได้ว่า การเสริมสร้างสัมพันธภาพของครอบครัว เพื่อให้มีคุณภาพชีวิตที่ดี สามารถเป็นอยู่ในยุควิถีชีวิตใหม่ได้ ประกอบด้วย การให้กำลังใจซึ่งกันและกันในช่องทางต่าง ๆ การเคารพความแตกต่างระหว่างบุคคลโดยกำหนดข้อตกลงระหว่างคนในครอบครัว การยอมรับศักยภาพของกันและกัน การไม่ใช้ความรุนแรงในการแก้ไขปัญหาทุกกรณี รวมทั้งชุมชนมีความตระหนักในการป้องกันการเกิดปัญหาความรุนแรงในครอบครัว และการเปิดโอกาสให้สมาชิกในครอบครัวได้ทำอะไรด้วยตนเอง โดยถือโอกาสนั้นปลูกฝังคุณธรรมต่าง ๆ ไปด้วย

การเสริมสร้างสัมพันธภาพของคนในครอบครัวตามแนวพุทธในยุควิถีชีวิตใหม่

การเสริมสร้างสัมพันธภาพของคนในครอบครัวในยุควิถีชีวิตใหม่ ทำให้การดำเนินชีวิตของครอบครัวมีความเข้มแข็ง มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น มีความภูมิใจในคุณค่าของครอบครัวตนเองและเป็นอยู่ในยุควิถีชีวิตใหม่ได้อย่างราบรื่น หลักธรรมที่สามารถนำไปปรับใช้ได้เพื่อเสริมสร้างสัมพันธภาพที่ดีของคนในครอบครัว พบว่าหลักพรหมวิหาร 4 หลักฆราวาสธรรม 4 หลักการพูด 5 ประการ และหลักสาราณียธรรม 6 เป็นหลักธรรมที่สามารถนำไปปรับใช้ได้เพื่อการมีสัมพันธภาพที่ดีในครอบครัว เป็นเครื่องช่วยให้สมาชิกของครอบครัวรักใคร่เอื้ออาทรต่อกันมากขึ้น โดยเฉพาะสถาบันครอบครัวเป็นแหล่งให้การเรียนรู้การเสริมสร้างสัมพันธภาพที่ดีของครอบครัว ได้แก่ พ่อ แม่ และครอบครัวเป็นต้นแบบที่ดี ซึ่งควรนำหลักธรรมดังกล่าวมาปรับใช้โดยที่สมองของเด็กจะเรียนรู้และจดจำโดยทำตามแบบอย่างที่ได้เห็นและได้ยิน

1. หลักพรหมวิหาร 4 (อง.ปญจก. 22/192/252)

หลักพรหมวิหาร 4 เป็นธรรมเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ เป็นธรรมประจำใจอันประเสริฐของคนในครอบครัวที่เป็นผู้ใหญ่ ได้แก่ 1) เมตตา คือความรักใคร่ปรารถนาดีอยากให้คนในครอบครัว มีความสุข 2) กรุณา คือความสงสาร คิดช่วยให้คนในครอบครัวพ้นทุกข์ 3) มุทิตา คือความยินดีในเมื่อคนในครอบครัว อยู่ดี มีสุข และ 4) อุเบกขา คือความวางใจเป็นกลาง ไม่เอนเอียงด้วยรักและชัง คนในครอบครัวสมควรรับผิดชอบตนเอง หรือได้รับผลอันสมกับความรักรับผิดชอบของตน หลักพรหมวิหาร 4 นี้สามารถนำไปปรับใช้ในการเสริมสร้างสัมพันธภาพของคนในครอบครัวเกี่ยวกับการแสดงออกถึงความรักและเอาใจใส่ระหว่างกัน ซึ่งเป็นไปในทางเดียวกันกับองค์ประกอบของสัมพันธภาพของครอบครัว ตามที่กรมกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว ได้เสนอไว้ แต่มีการเสริมเพิ่มเติมโดยคนในครอบครัวที่เป็นผู้ใหญ่ควรมีความสงสาร ยินดี และวางใจเป็นกลางเมื่อคนในครอบครัวสมควรรับผิดชอบการกระทำของตนเองด้วย

2. หลักฆราวาสธรรม 4 (ส.ส. 15/845/316)

หลักฆราวาสธรรม 4 เป็นหลักการครองชีวิตของคฤหัสถ์ ได้แก่ 1) สัจจะ คือความจริง ซื่อตรง ซื่อสัตย์จริงใจ พูดจริง ทำจริง 2) ทมะ คือการฝึกฝน การข่มใจ ฝึกนิสัย ปรับตัว รู้จักควบคุมจิตใจ ฝึกหัดตัดสินใจ แก้ไขข้อบกพร่อง 3) ขันติ คือความอดทน ตั้งหน้าทำหน้าที่การทำงานด้วยความขยันหมั่นเพียร เข้มแข็ง ทนทาน ไม่หวั่นไหว มั่นในจุดหมาย ไม่ท้อถอย และ 4) จาคะ คือความเสียสละ พร้อมที่จะรับฟังความคิดเห็น และความ

ต้องการ พร้อมทั้งจะร่วมมือ ช่วยเหลือ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ หลักขรวาาธรรม 4 นี้สามารถนำไปปรับใช้ในการเสริมสร้างสัมพันธภาพของคนในครอบครัวเกี่ยวกับการมีความไว้นื้อเชื่อใจซึ่งกันและกัน โดยเฉพาะสามีภรรยาจำเป็นต้องมีเพื่อให้การครองรักครองเรือนอยู่ได้อย่างยั่งยืนและยาวนาน ซึ่งสอดคล้องกับองค์ประกอบของสัมพันธภาพเพื่อครอบครัวอบอุ่นของ สถาบันวิจัยประชากรและสังคมว่า “ให้มีความไว้นื้อเชื่อใจซึ่งกันและกัน เพื่อให้ครอบครัวอบอุ่น”

3. หลักการพูด 5 ประการ (อง.ปญจก. 22/198/338)

หลักการพูด 5 ประการเป็นการสื่อสารอย่างสร้างสรรค์ เคารพให้เกียรติกัน เป็นพื้นฐานสำคัญที่จะช่วยให้เกิดความเข้าใจกัน และช่วยสร้างความสัมพันธ์ที่ดีในครอบครัว ดังนี้ 1) พูดถูกต้องกาล 2) พูดคำจริง 3) พูดคำอ่อนหวาน 4) พูดคำประกอบด้วยประโยชน์ และ 5) พูดด้วยเมตตาจิต หลักการพูด 5 ประการนี้สามารถนำไปปรับใช้ในการเสริมสร้างสัมพันธภาพของคนในครอบครัวเกี่ยวกับการสื่อสารระหว่างกันอย่างมีคุณภาพ ซึ่งเป็นการสื่อสารเชิงบวกในครอบครัว เป็นการสื่อสารอย่างสร้างสรรค์ที่ทำให้เกิดความรู้สึกและความเข้าใจที่ตรงกัน เป็นการส่งเสริมสุขภาพจิตของสมาชิกในครอบครัวไปด้วย ซึ่งสอดคล้องบางส่วนกับองค์ประกอบของสัมพันธภาพเพื่อครอบครัวอบอุ่นของ กรมกิจการสตรีและสถาบันครอบครัวว่า “สมาชิกในครอบครัวสื่อสารระหว่างกันอย่างมีคุณภาพ อธิบายข้อเท็จจริง วาจาสุภาพ ไม่ใช้อารมณ์ ไม่ใช้คำพูดหยาบคาย ไม่ตะคอกขึ้นเสียง เป็นต้น” แต่การพูดตามหลักทางพระพุทธศาสนาจำเป็นต้องตระหนักถึงเรื่องกาลเวลา ประโยชน์ และประกอบด้วยเมตตาจิตเข้าไปด้วย

4. หลักสารณียธรรม 6 (ม.อุ. 14/54/59-60)

หลักสารณียธรรม 6 เป็นหลักการอยู่ร่วมกัน เหตุให้ระลึกถึงกัน เป็นไปเพื่อความสามัคคีกัน ของคนในครอบครัว คือ 1) เมตตาทายกรรม ทำอะไรก็ให้ทำต่อกันด้วยเมตตา 2) เมตตาจารกรรม พูดอะไรก็ให้พูดต่อกันด้วยเมตตา 3) เมตตาโมกรรม คิดอะไรก็ให้คิดต่อกันด้วยเมตตา 4) สาธารณโภคี ได้ของสิ่งใดมาก็แบ่งปันกัน 5) สีสสามัญญดา มีความประพฤติสุจริตดีงามเหมือนกัน และ 6) ทิฏฐิสามัญญดา มีความเห็นชอบร่วมกัน หลักสารณียธรรม 6 ควรนำไปปรับใช้ในการเสริมสร้างสัมพันธภาพของคนในครอบครัวเกี่ยวกับการยอมรับและเคารพความคิดเห็นซึ่งกันและกัน ซึ่งสอดคล้องกับ จรรยา สุวรรณทัต ได้เสนอการเสริมสร้างสัมพันธภาพของคนในครอบครัว ไว้ว่า “หลักการเคารพความแตกต่างระหว่างบุคคล พ่อแม่ลูกและบุคคลทุกคนในครอบครัว อาจมีความคิดเห็นและความรู้สึกต่อสิ่งต่าง ๆ ไม่เหมือนกัน และอาจมองสิ่งต่าง ๆ ต่างมุมกัน ทุกคนจึงควรต้องรับฟังและเคารพความคิดเห็นของกันและกันอย่างมีเหตุมีผล และมีความจริงใจต่อการยอมรับศักยภาพของกันและกัน”

หลักธรรมที่สามารถนำไปปรับใช้ได้กับการมีสัมพันธภาพที่ดีของครอบครัว เพื่อให้ครอบครัวเกิดความเข้มแข็ง และทำให้มีคุณภาพชีวิตที่ดี คือ หลักพรหมวิหาร 4 หลักขรวาาธรรม 4 หลักการพูด 5 ประการ และหลักสารณียธรรม 6 ซึ่งบางหลักธรรมก็สอดคล้องกัน แต่บางหลักธรรมก็ไม่ตรงกันกับงานวิจัยของพระครูพิณสิทธิ์กิจจาทร (เทิดทูน ธรรมกาโม/เชื้อเงินเดือน) ได้ทำวิจัยเรื่อง “รูปแบบการพัฒนาสถาบันครอบครัว

ไทยเชิงพุทธบูรณาการบนฐานพุทธธรรม” พบว่า ผู้หวังความสำเร็จในครอบครัวจะต้องทำตนให้สมบูรณ์ตามหลักพรวาสธรรม 4 หลักโลกปาธธรรม 2 หลักอิทธิบาท 4 และหลักคิปปิปฏิบัติ เนื่องด้วยเป็นการค้นคว้าเฉพาะในส่วนการเสริมสร้างสัมพันธภาพที่ดีของครอบครัว ซึ่งเป็นด้านที่ 1 ใน 5 ด้านของความเข้มแข็งของครอบครัวเท่านั้น แต่หลักธรรมดังกล่าวสามารถนำมาใช้ได้เช่นกัน

สรุปได้ว่า ในการเสริมสร้างสัมพันธภาพของคนในครอบครัวในยุควิถีชีวิตใหม่ เพื่อให้การดำเนินชีวิตของครอบครัวมีความเข้มแข็ง มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น มีหลักธรรมที่สามารถนำไปปรับใช้ได้ ประกอบด้วยหลักพรหมวิหาร 4 เพื่อเป็นการแสดงออกถึงความรักและเอาใจใส่ระหว่างกัน หลักพรวาสธรรม 4 เพื่อเป็นการมีความไว้น้ำใจซึ่งกันและกัน หลักการพูด 5 ประการ เพื่อเป็นการสื่อสารระหว่างกันอย่างมีคุณภาพ เป็นการสื่อสารเชิงบวกในครอบครัว และหลักสาราณียธรรม 6 เพื่อเป็นการยอมรับและเคารพความคิดเห็นซึ่งกันและกัน

สรุปและข้อเสนอแนะ

ครอบครัวเป็นกลุ่มสังคมของมนุษย์ที่ประกอบด้วยสามี ภรรยา และบุตร เป็นอย่างน้อย หรือเกี้ยวดวงเป็นเครือญาติ ซึ่งสมาชิกในครอบครัวต่างมีบทบาทหน้าที่ต่อกัน และมีความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลกัน โดยแต่ละฝ่ายต้องมีพันธะทางศีลธรรมต่อกัน

การเสริมสร้างสัมพันธภาพของครอบครัว ทำให้ครอบครัวมีความเข้มแข็ง มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น และสามารถเป็นอยู่ในยุควิถีชีวิตใหม่ได้อย่างมีความสุข ประกอบด้วย การให้กำลังใจซึ่งกันและกันในช่องทางต่าง ๆ การเคารพความแตกต่างระหว่างบุคคลโดยกำหนดข้อตกลงระหว่างคนในครอบครัว การยอมรับศักยภาพของกันและกัน การไม่ใช้ความรุนแรงในการแก้ไขปัญหาทุกกรณี รวมทั้งชุมชนมีความตระหนักในการป้องกันการเกิดปัญหาความรุนแรงในครอบครัว และการเปิดโอกาสให้สมาชิกในครอบครัวได้ทำอะไรด้วยตนเอง โดยถือโอกาสนั้นปลูกฝังคุณธรรมต่าง ๆ ไปด้วย

หลักธรรมที่สามารถนำไปปรับใช้ได้เพื่อการเสริมสร้างสัมพันธภาพที่ดีของคนในครอบครัวในยุควิถีชีวิตใหม่ ประกอบด้วย หลักพรหมวิหาร 4 เป็นหลักธรรมที่แสดงถึงความรักและเอาใจใส่ระหว่างกัน หลักพรวาสธรรม 4 เป็นหลักธรรมที่แสดงถึงการมีความไว้น้ำใจซึ่งกันและกัน หลักการพูด 5 ประการ เป็นหลักธรรมที่แสดงถึงการสื่อสารระหว่างกันอย่างมีคุณภาพ เป็นการสื่อสารเชิงบวกในครอบครัว และหลักสาราณียธรรม 6 เป็นหลักธรรมที่แสดงถึงการยอมรับและเคารพความคิดเห็นซึ่งกันและกัน

ข้อเสนอแนะจากการศึกษาการเสริมสร้างสัมพันธภาพที่ดีของครอบครัวตามแนวพุทธในยุควิถีชีวิตใหม่ พบว่า การเสริมสร้างสัมพันธภาพที่ดีของครอบครัวดังกล่าว เป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญยิ่งของการสร้างความเข้มแข็งในครอบครัว ซึ่งจะช่วยให้มีองค์ประกอบด้านอื่น ๆ ของความเข้มแข็งอยู่ดีมีสุขของ ครอบครัว ได้แก่ การทำบทบาทหน้าที่ การพึ่งตนเองได้ ทุนทางสังคม และการปรับตัวได้ในภาวะยากลำบากของครอบครัว มีผลสืบเนื่องต่อกันได้ง่ายขึ้น เป็นแรงพลังผลักดันให้ความสัมพันธ์ของครอบครัวมีความอบอุ่นแน่นแฟ้น มีความรัก

ใคร่ เอื้ออาทรต่อกัน ไม่ก่อให้เกิดปัญหาการหย่าร้าง ซึ่งจะนำผลเสีย คือ นำความผิดหวังมาสู่คู่สมรส และบุตร และเกิดความทุกข์ทรมานใจตามมา

บรรณานุกรม

- กรมกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว. (2559). นโยบายและยุทธศาสตร์การพัฒนาศาสนาครอบครัว พ.ศ. 2560-2564. กรม.
- _____. (2562). นิยามและประเภทครอบครัว. กรม.
- _____. (2564). วงเสวนา เผย ปัญหาความรุนแรงครอบครัว-ทางเพศ ในยุคโควิดพุ่งสูง ชี้ জনท. ล่าช้า ขาดความเข้าใจ. <https://m5.gs/ZE5ibT>
- _____. (2565). คู่มือการสำรวจสถานการณ์ความเข้มแข็งครอบครัว ประจำปี 2565. กรม.
- กรมสุขภาพจิต. (2566). New Normal ชีวิตวิถีใหม่. <https://m5.gs/aGtQWD>
- จรรยา สุวรรณทัต. (2554). ชุดความรู้เกี่ยวกับการเสริมสร้างความเข้มแข็งครอบครัวตามมาตรฐานเข้มแข็งครอบครัว. สำนักงานกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว.
- จิรเนาว์ ทศศรี. (2545). ครอบครัวสัมพันธ์ เล่มที่ 1. ชานเมืองการพิมพ์.
- พระครูพิสนธ์กิจจารุ (เทิดทูน ธมฺมาโม/เชื้อเงินเดือน). (2563). รูปแบบการพัฒนาศาสนาครอบครัวไทย เชิงพุทธบูรณาการบนฐานพุทธธรรม. สักทอง: วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, 26(4), 194-210.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2539). มงคลตฤทธีปนี (ทุติโย ภาค). โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- _____. (2541). ธมฺมปฏฐกถา (ทุติโย ภาค). โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- รศรินทร์ เกรย์ , กาญจนา ตั้งชลทิพย์, วาภาโกะ ทาเคตะ, และวรรณิ หุตะแพทย์. (2564). นิยาม ประเภท ครอบครัว และดัชนี ตัวชี้วัด ครอบครัวอยู่ดีมีสุข: การทบทวนวรรณกรรม. สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2524). พจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยา อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน. ราชบัณฑิตยสถาน.
- _____. (2556). พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554. ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์.

สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล. (2565). *สุขภาพคนไทย ประจำปี 2565: ครอบครัวไทยในวิกฤตโควิด-19*. สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ สำนักงานกฤษฎามนตรี. (2559). *แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 (พ.ศ. 2560–2564)*. สำนักงาน.

แนว

ทางการประเมินและแนวปฏิบัติในการประเมินผลการประกัน คุณภาพการศึกษาภายนอกหลังสถานการณ์ COVID-19

วิยวุฒิ บุญลอย^{1*}

นิชาภา เจริญรวม²

วิวรรณ เชื้อจิตร³

อัมพล เจริญนนท์⁴

กรทิพย์ ฉิมพาลี⁵

พรพรหมพรรณ บุญโคกลำ⁶

รับบทความ: 16 กุมภาพันธ์ 2566 แก้ไขบทความ: 25 กุมภาพันธ์ 2566 ตอรับบทความ: 26 กุมภาพันธ์ 2566

บทคัดย่อ

บทความวิชาการแนวทางการประเมินและแนวปฏิบัติในการประเมินผลการประกันคุณภาพการศึกษาภายนอกหลังสถานการณ์ COVID-19 มีวัตถุประสงค์เพื่อการศึกษา วิธีการ แนวทางการประเมินและแนวปฏิบัติที่ดำเนินการโดยสำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา (สมศ.) จากสถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 (COVID-19) ด้วยหลักการการเว้นระยะห่างและการใช้รูปแบบการประเมินผลด้วยการนำเทคโนโลยีสารสนเทศเข้ามาใช้ในการบริหารจัดการด้วยการกำหนดรูปแบบในการทำงานภายใต้สถานการณ์วิกฤต และหลังจากสถานการณ์วิกฤตแล้ว การประเมินผลการประกันคุณภาพการศึกษาภายนอกควรมีแนวทางใหม่จากข้อสังเกตและประสบการณ์ที่ได้จากการตรวจประเมินการประกันคุณภาพของสถานศึกษาในช่วงระยะเวลา 2 ปีที่ผ่านมา (พ.ศ. 2564 และ พ.ศ. 2565) จึงได้กำหนดกรอบแนวทางใหม่โดยมีข้อเสนอแนะสำหรับกรอบประเมินรอบใหม่ สำหรับสมศ. และสถานศึกษาเพื่อให้การระบุข้อมูลในเล่ม SAR ให้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น ดังนี้ 1) มิติการขับเคลื่อนนวัตกรรมในเชิงระบบและนวัตกรรมการจัดการเรียนรู้ 2) มิติการรายงานผลการดำเนินงานในแต่ละมาตรฐานการศึกษาของสถานศึกษา และ 3) มิติการส่งเสริมและสนับสนุนในการพัฒนาสถานศึกษา

คำสำคัญ: การประเมินผล การประกันคุณภาพการศึกษาภายนอก สถานการณ์ COVID-19

¹⁻⁶ คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

* อีเมล: waiwoot.b@rbru.ac.th

Assessment Guidelines and Guidelines for Evaluation of External Educational Quality Assurance after the COVID-19 Situation

Waiwoot Boonloy^{1*}

Nichapa Jaroenruay²

Wiwat Cheurjit³

Ampol Charoennon⁴

Porntip Chimpalee⁵

Phornpromphan Boonkhoklam⁶

Received: February 14, 2023 Revised: February 23, 2023 Accepted: February 26, 2023

Abstract

This academic article, Assessment Guidelines and Practice Guidelines for Evaluation of External Educational Quality Assurance after the COVID-19 Situation, aims to study assessment guidelines, and practices conducted by the Office for National Education Standards and Quality Assurance (ONESQA), from the situation of the epidemic Coronavirus Disease 2019 (COVID-19) with the principle of social distancing and the use of evaluation forms with the use of information technology in management by setting the form to work under crisis situations and after. The external educational quality assurance evaluation should have a new approach based on observations and experiences gained from educational institution quality assurance audits during the past 2 years (2021 and 2022). A new framework has been established with recommendations for a new round of assessment frameworks. The Office for National Education Standards and Quality Assurance (ONESQA) and educational institutions to focus on identifying information in the SAR book clearly as follows: 1) dimensions of driving innovation in a systematic way and innovation in learning management; 2) dimensions of performance reporting for each educational institution's standards; and 3) dimensions. Promotion and support for educational institute development.

Keywords: Evaluation, External educational quality assurance, COVID-19 situation

¹⁻⁶ Faculty of Education, Rambhai Barni Rajabhat University

* Email: waiwoot.b@rbru.ac.th

บทนำ

ความเป็นมาของการประกันคุณภาพของประเทศไทย ได้มีการกำหนดไว้ในพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ในส่วนของค่านิยมตามมาตรา 4 และหมวด 6 ว่าด้วยเรื่อง มาตรฐานและการประกันคุณภาพการศึกษาตั้งแต่มาตราที่ 47 ถึงมาตราที่ 51 เป็นสำคัญส่วนจะมีคำว่าประกันคุณภาพสอดแทรกในมาตราอื่นก็จะเป็นความเชื่อมโยงในเรื่องการประกันคุณภาพด้วย (ราชกิจจานุเบกษา, 2542: 14) สำหรับแนวทางในการปฏิบัติการดำเนินงานเกี่ยวกับการประกันคุณภาพการศึกษาได้กำหนดไว้ในกฎกระทรวงที่เกี่ยวข้องกับการประกันคุณภาพการศึกษา (ราชกิจจานุเบกษา, 2561: 3-4) เพื่อทำให้เกิดความเข้าใจในวิธีการปฏิบัติกับสถานศึกษา การประกันคุณภาพการศึกษาเป็นระบบและกลไกที่จะนำสถานศึกษาไปสู่มาตรฐานและคุณภาพการศึกษา หัวใจสำคัญของการประกันคุณภาพการศึกษา มีจุดเริ่มต้นอยู่ที่การทำให้บุคลากรทางการศึกษาได้เห็นถึงความสำคัญและดำเนินการอย่างต่อเนื่องโดยถือว่าการประกันคุณภาพการศึกษาเป็นส่วนหนึ่งของการบริหารและการจัดการศึกษาของสถานศึกษาที่จะช่วยส่งเสริมและสนับสนุนในการพัฒนาสถานศึกษาให้มีคุณภาพยิ่งขึ้น อันจะส่งผลต่อทั้งผู้เรียน ผู้จัดการศึกษา และผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง

ระบบการประกันคุณภาพภายนอก (External Quality Assurance System) ระบบและกลไกที่กำหนดขึ้นเพื่อรับรองมาตรฐานและเป็นการประกันคุณภาพ รวมทั้งมุ่งให้มีการพัฒนาคุณภาพและมาตรฐานการศึกษาของสถานศึกษา ตามที่สำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา (สมศ.) ประกาศกำหนด และกฎกระทรวงว่าด้วยระบบ กฎเกณฑ์ และวิธีการประกันคุณภาพการศึกษา โดยการติดตาม ตรวจสอบและมาตรฐานของสถานศึกษาจากภายนอก และประเมินผลโดยสำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา หรือบุคคล หรือหน่วยงานภายนอกที่สำนักงานดังกล่าวรับรอง (ราชบัณฑิตยสถาน, 2555: 215)

จากสถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 (COVID-19) ได้ทำให้เกิดปัญหาดังนี้ 1. การทำงานในรูปแบบปกติไม่สามารถทำได้ อันเนื่องมาจากการแพร่ระบาดของโรค 2. การความรู้และความเข้าใจในการปฏิบัติตัวและใช้ชีวิต และ 3. ความพร้อมในการได้รับวัคซีนสำหรับฉีดเพื่อสร้างภูมิคุ้มกันให้กับประชาชน จึงส่งผลให้องค์การทั้งภาครัฐและเอกชนต้องปรับตัวและเปลี่ยนวิธีการทำงานที่ให้ความสำคัญการทำงานในที่ตั้งสำนักงานเป็นหลัก มาเป็นวิธีการที่เน้นในรูปแบบออนไลน์โดยใช้ที่พักและบ้านเป็นสถานที่ปฏิบัติงานแทนการปฏิบัติงานที่สำนักงานในช่วงระยะเวลา 2 – 3 ปีที่ผ่านมา และหลังจากที่ทั่วโลกได้ผ่านสถานการณ์วิกฤตดังกล่าวแล้ว รวมทั้งประเทศไทย ดังนั้น การปรับตัวในการทำงานขององค์กร และสำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา (สมศ.) ได้มีการดำเนินงานอย่างต่อเนื่องด้วยการใช้หลักการการเว้นระยะห่าง และการนำเทคโนโลยีสารสนเทศเข้ามาใช้ในการบริหารจัดการด้วยการกำหนดรูปแบบในการทำงานภายใต้สถานการณ์วิกฤตนั้น จึงทำให้การดำเนินงานของสมศ.ได้ขับเคลื่อนไปได้

ส่วนที่ 1 แนวคิด หลักการ และเหตุผลของการประเมินคุณภาพภายนอกของ สำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา (องค์การมหาชน) ภายใต้สถานการณ์ COVID-19

แนวคิด จากสถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 (COVID-19) มีการระบาดเมื่อวันที่ 30 มกราคม 2563 องค์การอนามัยโลก (WHO) ได้ประเมินสถานการณ์และประกาศให้โรค COVID-19 เป็นภาวะฉุกเฉินทางสาธารณสุขระหว่างประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งแนวโน้มที่จะเกิดการแพร่ระบาดในสถานศึกษา จากเหตุการณ์ดังกล่าวได้กระทบการทำงานของทุกคนให้หันมาปรับตัวสู่ New Normal โดยทุกคนต้องปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตและวิธีการทำงานใหม่ สำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา (องค์การมหาชน) ตระหนักถึงความสำคัญในการรู้เท่าทัน เตรียมความพร้อมรับมือกับการระบาดของโรคอย่างมีประสิทธิภาพเพื่อลดความเสี่ยงต่อการสัมผัสเชื้อโรค และป้องกันไม่ให้เกิดผลกระทบต่อสุขภาพผู้เรียน ผู้ปกครอง ผู้สอน และบุคลากรทางการศึกษา รวมถึงการจัดการด้านอนามัยสิ่งแวดล้อมอย่างถูกสุขลักษณะและเหมาะสมในทุกพื้นที่ โดยเฉพาะพื้นที่สาธารณะที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับความรับผิดชอบในการปฏิบัติหน้าที่ของสำนักงานและผู้ประเมินภายนอก (สำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา (องค์การมหาชน), 2563: 1)

หลักการ สำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา (องค์การมหาชน) ยังยึดหลักการประเมินคุณภาพไว้เช่นเดิม แต่เปลี่ยนวิธีประเมินให้เข้ากับสถานการณ์แพร่ระบาดในยุค COVID-19 และยึดตามหลัก Social distancing ในการประเมินคุณภาพภายนอกยุค COVID-19 ซึ่งการประเมินจะแบ่งออกเป็น 2 ระยะดังนี้ **ระยะแรก** เป็นขั้นตอนการประเมิน SAR ซึ่งเป็นการประเมินผลจากการวิเคราะห์สาระที่อยู่ในรายงานประเมินตนเองของสถานศึกษา (SAR) ของสถานศึกษา ที่ผ่านการรับรองจากต้นสังกัดตามกฎหมายกระทรวงการประกันคุณภาพการศึกษา พ.ศ. 2561 การประเมินในระยะนี้เป็น การตัดสินผลการประเมินจาก SAR ซึ่งผลการประเมินมี 3 ระดับ คือ “ดี” “พอใช้” และ “ปรับปรุง” **ระยะที่สอง** เป็นขั้นตอนการลงพื้นที่ตรวจเยี่ยมสถานศึกษา ของคณะผู้ประเมิน ซึ่งเป็นการประเมินผลหลังการประเมินระยะแรก โดยเป็นทางเลือกตามความสมัครใจของสถานศึกษา หลังจากได้รับผลการประเมิน SAR จาก สมศ. แล้ว ในการลงพื้นที่ตรวจเยี่ยมสถานศึกษาจะใช้เวลาน้อยที่สุด โดยอาจใช้การประเมิน online ก่อนการลงพื้นที่ตรวจเยี่ยมก็ได้ และไม่มีการสรุปผลด้วยวาจาในระหว่างลงพื้นที่ตรวจเยี่ยม เพื่อลดการสัมผัสทางสังคม ซึ่งผลการประเมินมี 5 ระดับ คือ “ดีเยี่ยม” “ดีมาก” “ดี” “พอใช้” และ “ปรับปรุง” (สำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา (องค์การมหาชน), 2563: 1)

เหตุผล ปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงด้านเทคโนโลยีสารสนเทศอย่างรวดเร็ว ผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายใต้บริบทที่เชื่อมโยงกันในลักษณะเศรษฐกิจสร้างสรรค์เครือข่าย การประเมินคุณภาพภายนอกของ สมศ. จึงต้องเปลี่ยนวิธีการประเมินและนำเทคโนโลยีสารสนเทศมาใช้ให้เกิดประโยชน์มากขึ้นและปรับเปลี่ยน

วิธีการประเมินคุณภาพภายนอกให้เหมาะสมกับสถานการณ์การแพร่ระบาดของเชื้อไวรัสโคโรนา COVID-19 (สำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา (องค์การมหาชน), 2563: 1-2)

ส่วนที่ 2 นโยบายการประเมินคุณภาพภายนอกภายใต้สถานการณ์ COVID-19 และการปฏิบัติหน้าที่ของผู้ประเมินภายนอก สมศ.

ตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม และพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ (ฉบับที่ 4) พ.ศ. 2562 มีประเด็นที่สำคัญดังนี้

1. ตามมาตรา 7 ให้ยกเลิกความในมาตรา 47 แห่งพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และให้ใช้ความต่อไปนี้แทน โดยให้มีระบบการประกันคุณภาพการศึกษาเพื่อพัฒนาคุณภาพและมาตรฐานการศึกษาของการศึกษาขั้นพื้นฐาน และการศึกษาระดับอุดมศึกษา ประกอบด้วย ระบบการประกันคุณภาพภายใน และระบบการประกันคุณภาพภายนอก ระบบ หลักเกณฑ์ และวิธีการประกันคุณภาพการศึกษาของการศึกษาขั้นพื้นฐาน และการอาชีวศึกษา ให้เป็นไปตามที่กำหนดในกฎกระทรวง สำหรับระบบการประกันคุณภาพการศึกษาระดับอุดมศึกษาที่อยู่ในอำนาจหน้าที่ของกระทรวงอื่นที่มีกฎหมายกำหนดไว้เป็นการเฉพาะ ให้เป็นไปตามกฎหมายว่าด้วยการนั้นตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ (ฉบับที่ 4) พ.ศ. 2562

2. ตามมาตรา 8 ให้ยกเลิกความในมาตรา 49 แห่งพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และให้ใช้ความต่อไปนี้แทน คือให้มีสำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา มีฐานะเป็นองค์การมหาชนทำหน้าที่พัฒนาเกณฑ์ วิธีการประเมินคุณภาพภายนอก และทำการประเมินผลการจัดการศึกษา ที่ใช้การจัดการอุดมศึกษาซึ่งอยู่ในอำนาจหน้าที่ของกระทรวงการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม หรือกระทรวงอื่น เพื่อให้มีการตรวจสอบคุณภาพของสถานศึกษา โดยคำนึงถึงความมุ่งหมายหลักการ และแนวการจัดการศึกษาในแต่ละระดับตามที่กำหนด และให้มีการประเมินผลคุณภาพภายนอกของสถานศึกษาทุกแห่งอย่างน้อยหนึ่งครั้งในทุกห้าปีนับตั้งแต่การประเมินครั้งสุดท้าย และเสนอผลการประเมินต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้องและสาธารณชน ให้เป็นไปตามกฎหมายว่าด้วยการนั้นตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ (ฉบับที่ 4) พ.ศ. 2562

3. ตามมาตรา 9 ให้ยกเลิกความในมาตรา 51 แห่งพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ซึ่งแก้ไขเพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545 และให้ใช้ความต่อไปนี้แทน คือในกรณีที่ผลการประเมินภายนอกของสถานศึกษาใดไม่ได้ตามมาตรฐานที่กำหนดให้ สำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา จัดทำข้อเสนอแนะการปรับปรุงแก้ไขต่อหน่วยงานต้นสังกัด เพื่อให้สถานศึกษานั้นปรับปรุงแก้ไขภายในระยะเวลาที่กำหนด หากมิได้ดำเนินการดังกล่าวให้สำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษารายงานต่อคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานหรือคณะกรรมการการอาชีวศึกษา เพื่อดำเนินการให้มีการปรับปรุงแก้ไข ให้เป็นไปตามกฎหมายว่าด้วยการนั้นตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ (ฉบับที่ 4) พ.ศ. 2562

ตามพระราชบัญญัติการจัดตั้ง สมศ. พ.ศ. 2543 (ราชกิจจานุเบกษา, 2543: 15)

ตามมาตรา 7 ตามพระราชบัญญัติการจัดตั้ง สมศ. พ.ศ. 2543 กำหนดสำนักงานมีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนาเกณฑ์และวิธีการประเมินคุณภาพภายนอกและทำการประเมินผลการจัดการศึกษาเพื่อให้มีการตรวจสอบคุณภาพของสถานศึกษาโดยคำนึงถึงความมุ่งหมาย หลักการ และแนวทางการจัดการศึกษาในแต่ละระดับตามที่กำหนดไว้ในกฎหมายว่าด้วยการศึกษาแห่งชาติ

สมศ. มีอำนาจหน้าที่หลักดังต่อไปนี้ (สำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา (إنทนงหวนตต์, 2563)

1. ในการพัฒนาระบบการประเมินคุณภาพภายนอก กำหนดกรอบแนวทาง และวิธีการประเมินคุณภาพภายนอกที่มีประสิทธิภาพ และสอดคล้องกับระบบการประกันคุณภาพของสถานศึกษาหน่วยงานต้นสังกัด ดังต่อไปนี้

2. พัฒนามาตรฐานและเกณฑ์สำหรับการประเมินคุณภาพภายนอก

3. ให้การรับรองผู้ประเมินภายนอก

4. กำกับดูแลและกำหนดมาตรฐานการประเมินคุณภาพภายนอกที่ดำเนินการโดยผู้ประเมินภายนอก รวมทั้งให้การรับรองมาตรฐาน ทั้งนี้ ในกรณีจำเป็นหรือเพื่อประโยชน์ในการศึกษา เพื่อพัฒนาระบบการประเมินคุณภาพภายนอก สำนักงานอาจดำเนินการประเมินคุณภาพภายนอกเองก็ได้

5. พัฒนาและฝึกอบรมผู้ประเมินภายนอก จัดทำหลักสูตรการฝึกอบรมและสนับสนุนให้องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพหรือวิชาการ เข้ามามีส่วนร่วมในการฝึกอบรมผู้ประเมินภายนอกอย่างมีประสิทธิภาพ

6. เสนอรายงานการประเมินคุณภาพและมาตรฐานการศึกษาประจำปีต่อคณะรัฐมนตรี รัฐมนตรี รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ซึ่งมีหน้าที่ควบคุมกำกับกำหนดหน่วยงานที่มีหน้าที่จัดการศึกษา และสำนักงานงบประมาณ เพื่อประกอบการพิจารณาในการกำหนดนโยบายทางการศึกษา และการจัดสรรงบประมาณเพื่อการศึกษาเผยแพร่รายงานดังกล่าวต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้องและสาธารณชน

โดยสรุปแล้วสำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา (องค์การมหาชน) เป็นหน่วยงานที่จัดตั้งตามพระราชบัญญัติการมีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนาเกณฑ์และวิธีการประเมินคุณภาพภายนอกและทำการประเมินผลการจัดการศึกษา รวมถึงการกำหนดนโยบายเพื่อใช้ในการทำงานระหว่างสถานศึกษากับ สมศ. เพื่อให้การทำงานสอดคล้องกับกฎหมายแม่บททางการศึกษา กฎกระทรวงที่นำไปสู่การปฏิบัติงานและการเปลี่ยนแปลงภายใต้สถานการณ์ COVID-19

ส่วนที่ 3 วิธีการประเมินคุณภาพภายนอกสอดคล้องกับการประกันคุณภาพภายใน ของสถานศึกษาและหน่วยงานต้นสังกัด

เนื่องจากภายใต้สถานการณ์ COVID-19 ที่ทำให้การจัดการเรียนการสอนของสถานศึกษาเปลี่ยนจากการนั่งเรียนในห้องเรียนไปเป็นรูปแบบการเรียนการสอนแบบออนไลน์ ด้วยการประเมินคุณภาพภายนอก ภายใต้สถานการณ์ COVID-19 แบ่งเป็น 2 ระยะ คือ ระยะแรก การประเมิน SAR ระยะสอง การประเมินจากการตรวจเยี่ยม (Site Visit) เป็นไปตามความสมัครใจของสถานศึกษา

ระยะแรก การประเมิน SAR ประเมินจากผลการวิเคราะห์ SAR ของสถานศึกษา ซึ่งส่งผ่านหน่วยงานต้นสังกัด ตามกฎกระทรวงการประกันคุณภาพการศึกษา พ.ศ. 2561 และพิจารณาสิ่งปรากฏใน SAR และเอกสารประกอบที่แนบมา กับ SAR (โดยไม่ขอเอกสารเพิ่มเติมจากสถานศึกษา เพื่อลดภาระของสถานศึกษา) สำหรับผลประเมินจาก SAR ซึ่งผลการประเมินมี 3 ระดับ คือ “ดี” “พอใช้” และ “ปรับปรุง” โดยมีรายละเอียดของขั้นตอนดังนี้

1. การส่ง SAR ให้หน่วยประเมินบริหารจัดการ

1.1 กรณีศูนย์พัฒนาเด็ก และสถานศึกษาขั้นพื้นฐานทั่วไป มีขั้นตอนการดำเนินการประเมิน ดังนี้
1) สถานศึกษาส่ง SAR ให้หน่วยงานต้นสังกัด 2) หน่วยงานต้นสังกัด ตรวจสอบ กำหนดประเด็นและส่ง SAR ให้ สมศ. ผ่านระบบ E-SAR (โดยต้นสังกัด และ สมศ. เห็นสถานะของ SAR พร้อมกัน) 3) สมศ. รับ SAR ของสถานศึกษาผ่านหน่วยงานต้นสังกัดในระบบ E-SAR และ 4) สมศ. ส่ง SAR ให้หน่วยประเมินบริหารจัดการตามขั้นตอนการประเมินที่ สมศ. กำหนด

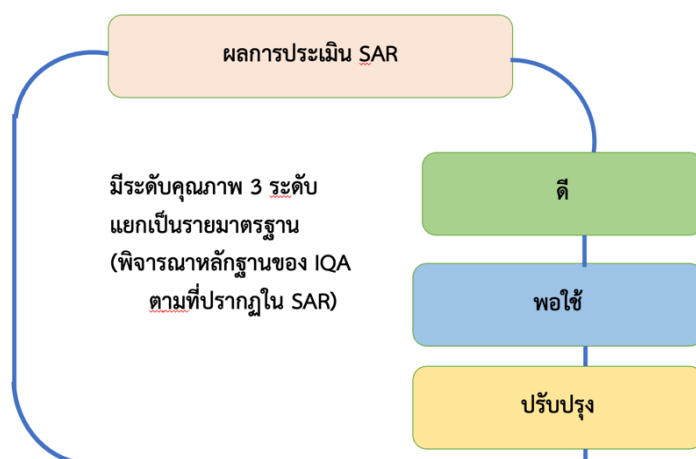
1.2 กรณีสถานศึกษาระดับ/ประเภทอื่น สมศ. ประสานงานกับผู้ประเมินให้เข้าระบบ AQA เพื่อ Download และข้อมูลที่เกี่ยวข้อง เพื่อไปดำเนินการประเมิน SAR ตามขั้นตอนที่ สมศ. กำหนด

2. คณะผู้ประเมินจัดทำรายงานการประเมิน SAR และจัดส่งให้หน่วยประเมินตรวจสอบความถูกต้อง

3. คณะผู้ประเมินจัดส่งรายงานการประเมิน SAR ให้สถานศึกษาพิจารณาความถูกต้อง ตามเวลาที่กำหนด (หนึ่งสัปดาห์นับจากวันที่ได้รับรายงาน) หลังจากนั้นสถานศึกษาส่งรายงานพร้อมผลการพิจารณาให้คณะผู้ประเมิน

4. หน่วยประเมินตรวจสอบความถูกต้อง และจัดส่งรายงานการประเมิน SAR ฉบับสมบูรณ์ให้ สมศ. (กรณีที่ เป็นโรงเรียนวัดอุปสมงค์พิเศษ กศน. และด้านการอาชีวศึกษา ให้คณะผู้ประเมินดำเนินการ)

5. สมศ. เสนอผลการประเมิน SAR เสนอคณะกรรมการที่เกี่ยวข้อง ก่อนส่งให้สถานศึกษาต้นสังกัด และเผยแพร่ต่อสาธารณชน

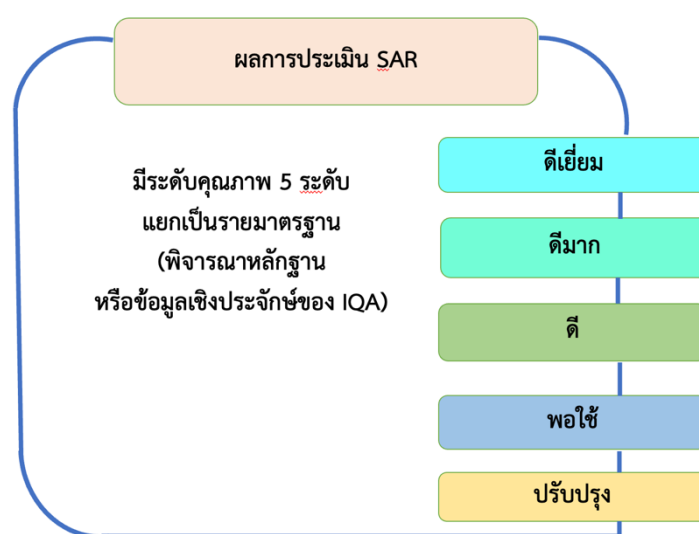
ภาพที่ 1 ภาพประกอบระยะแรก การประเมิน SAR ประเมินจากผลการวิเคราะห์ SAR ของสถานศึกษา. สำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา (องค์การมหาชน) (2563) เอกสารประกอบการอบเชิงปฏิบัติการ เรื่องนโยบายการประเมินคุณภาพภายนอกภายใต้สถานการณ์ COVID-19 และการปฏิบัติหน้าที่ของผู้ประเมินภายนอก สมศ.
ที่มา: นันทนา หงวนต์ด, 2563

ระยะสอง การประเมินจากการตรวจเยี่ยม (Site Visit) เมื่อสถานศึกษาได้รับรายงานผลการประเมิน SAR อย่างเป็นทางการจาก สมศ. แล้ว ถ้าต้องการให้ สมศ. ลงพื้นที่ตรวจเยี่ยม สถานศึกษาสามารถร้องขอให้ สมศ. เข้าไปตรวจเยี่ยม โดยระบุตารางนัดหมาย และประเด็นการตรวจ ซึ่งการลงพื้นที่ตรวจเยี่ยมจะใช้เวลาอันน้อยสุด และไม่มีการสรุปผลด้วยวาจาที่สถานศึกษา เพื่อลดการสัมผัสตามหลักการเว้นระยะห่างทางสังคม (Social Distancing) สำหรับผลการประเมินมี 5 ระดับ คือ “ดีเยี่ยม” “ดีมาก” “ดี” “พอใช้” และ “ปรับปรุง” ซึ่งมี **เงื่อนไข**เพื่อให้สอดคล้องกับกฎกระทรวงการประกันคุณภาพการศึกษา พ.ศ. 2561 สถานศึกษาที่ได้รับผลการประเมินแล้ว และหากต้องการให้ สมศ. ไปตรวจเยี่ยม สามารถยื่นคำร้องมายัง สมศ. โดยสมศ. จะส่งคณะผู้ประเมินเยี่ยมสถานศึกษาตามวัน เวลา ที่นัดหมาย ในช่วงเปิดภาคเรียน และมีกำหนดระยะเวลาอันน้อยสุด 1 วัน (ยกเว้นกรณีจำเป็น ผู้ประเมินทำเรื่องเสนอมาที่ สมศ. เพื่อพิจารณา) โดยมี**หลักการ**เป็นการตรวจเยี่ยมสถานศึกษาที่ยึดหลักการเว้นระยะห่างทางสังคม (Social Distancing) เพื่อเป็นการหลีกเลี่ยงการอยู่ใกล้ชิดกัน ใช้หน้ากากอนามัยและถุงมือตลอดเวลา เน้นการตรวจหลักฐานที่ไม่ใช่บุคคล (ยกเว้นกรณีจำเป็น) ตรวจหลักฐานตามตารางนัดหมาย ไม่มีการประชุมสรุปผลการประเมินด้วยวาจาที่สถานศึกษา

โดยมีรายละเอียดของขั้นตอนดังนี้

1. คณะผู้ประเมินไปสถานศึกษาตามวัน เวลาที่นัดหมาย และเริ่มตรวจหลักฐานตามตารางนัดหมายสถานศึกษาล่วงหน้า

2. คณะผู้ประเมินสามารถซักถามข้อสงสัยได้ แต่ต้องรักษาระยะห่างกันตามหลักการเว้นระยะห่างทางสังคม (Social Distancing) และต้องไม่มีการสรุปผลด้วยวาจาที่สถานศึกษา
3. คณะผู้ประเมินจัดทำรายงานการประเมินจากการตรวจเยี่ยม (Site Visit) และจัดส่งให้หน่วยประเมินตรวจสอบความถูกต้อง
4. คณะผู้ประเมินจัดทำรายงานการประเมินจากการตรวจเยี่ยม (Site Visit) ให้สถานศึกษาพิจารณาความถูกต้อง ตามเวลาที่กำหนด (หนึ่งสัปดาห์นับจากวันที่ได้รับรายงาน) หลังจากสถานศึกษา ส่งรายงานพร้อมผลการพิจารณาให้คณะผู้ประเมิน
5. หน่วยประเมินตรวจสอบความถูกต้อง และจัดส่งรายงานการประเมินจากการตรวจเยี่ยม (Site Visit) ฉบับสมบูรณ์ให้สมศ.
6. สมศ. เสนอผลการประเมินจากการตรวจเยี่ยม (Site Visit) เสนอคณะกรรมการที่เกี่ยวข้องก่อนส่งให้สถานศึกษา ด่วนส่งกวด และเผยแพร่ต่อสาธารณชน

ภาพที่ 2 ภาพประกอบระยะสอง การประเมินจากการตรวจเยี่ยม (Site Visit). สำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา (องค์การมหาชน) (2563) เอกสารประกอบการออบเชิงปฏิบัติการ เรื่องนโยบายการประเมินคุณภาพภายนอกภายใต้สถานการณ์ COVID-19 และการปฏิบัติหน้าที่ของผู้ประเมินภายนอก สมศ. ที่มา: นันทนา หงวนดัด, 2563

วิธีประเมินคุณภาพภายนอกยุคโควิด-19 แบ่งการประเมินเป็น 2 ระยะ (อุทุมพร จามรมาน, 2563) ระยะแรก ประเมิน SAR ตัวชี้วัด 5 ตัว เกณฑ์ตัดสิน 3 ระดับ คือ ดี พอใช้ ปรับปรุง เน้นจำนวนตัวชี้วัดที่สะท้อน

คุณภาพ ระยะต่อมา ประเมิน Site Visit ตามความสมัครใจของสถานศึกษา ใช้มาตรฐานเดิม ตัวชี้วัดเดิม แต่เพิ่มการตรวจผลดำเนินงาน (หลักฐานเชิงประจักษ์ ว่า ทำจริง มีจริง) เพิ่มเกณฑ์ระดับ ดีมาก และดีเยี่ยม เป็น 5 ระดับ

สำหรับผู้ประเมิน ศึกษาและทำความเข้าใจโดยการอ่าน CO-01 ถึง CO-09 ให้เข้าใจ และทำตาม การอ่านนิยามศัพท์ให้เข้าใจความหมาย การอ่านเกณฑ์ประเมิน SAR 3 ระดับ (เน้นจำนวนตัวชี้วัด ที่สะท้อนคุณภาพ) และการอ่านเกณฑ์ประเมินผลการตรวจเยี่ยม 5 ระดับ (เน้นคุณภาพของผลการจัดการศึกษาของสถานศึกษา)

สำหรับในส่วนของ CO คือ แบบฟอร์ม หรือตาราง หรือ Work Sheet ที่ช่วยผู้ประเมินให้ทำงานง่าย มี 9 CO คือ ประกอบด้วย 1) รายงานการประเมินตนเอง (SAR) 2) แบบตรวจสอบหัวข้อใน SAR โดยคณะผู้ประเมิน 3) แนวทางการพิจารณา SAR ตามหลักเกณฑ์ของ สมศ. 4) แบบรายงานผลการประเมิน SAR 5) แบบคำร้องของสถานศึกษาให้ สมศ. ลงพื้นที่ตรวจเยี่ยม 6) ตารางนัดหมายการตรวจเยี่ยม 7) แผนการเตรียมการก่อนลงพื้นที่ตรวจเยี่ยมของคณะผู้ประเมิน 8) ตารางสรุปผลการลงพื้นที่ตรวจเยี่ยม และ 9) แบบรายงานผลประเมินการตรวจเยี่ยม ซึ่งจะเรียงลำดับจาก CO-01 จนถึง CO-09

ตัวชี้วัดการประเมิน SAR มาจากระบบคุณภาพ หรือวงจรคุณภาพ (Plan Do Check Act) หรือ PDCA ตัวชี้วัดมี 5 ตัวคือ ตัวที่ 1 มีการเขียน P ใน SAR ตัวที่ 2 มีการเขียน D ใน SAR ตัวที่ 3 มีการเขียน C ใน SAR ตัวที่ 4 มีการเขียน A ใน SAR และตัวที่ 5 มีการแจ้ง A ให้ผู้เกี่ยวข้องทราบ โดยมีเกณฑ์ตัดสินคุณภาพภายนอก จากผลประเมิน SAR มี 3 ระดับคือ ปรับปรุง หมายถึง ใน SAR มีการเขียนเกี่ยวกับตัวชี้วัด 0-3 ตัว พอใช้ หมายถึง ใน SAR มีการเขียนเกี่ยวกับตัวชี้วัด 4 ตัว และดี หมายถึง ใน SAR มีการเขียนเกี่ยวกับตัวชี้วัด 5 ตัว

ตัวชี้วัดผลการประเมินเชิงประจักษ์ (ตรวจเยี่ยม) ต่อยอดจากตัวชี้วัดผลประเมิน SAR หากแต่เน้นที่สถานศึกษาทำจริง หรือมีข้อมูลจริง คือ **ระดับปรับปรุง พอใช้ และดี** ประกอบด้วย ปรับปรุง หมายถึง ใน SAR มีการเขียนเกี่ยวกับตัวชี้วัด 0 – 3 ตัว พอใช้ หมายถึง ใน SAR มีการเขียนเกี่ยวกับตัวชี้วัด 4 ตัว และดี หมายถึง ใน SAR มีการเขียนเกี่ยวกับตัวชี้วัด 5 ตัว สำหรับ**ระดับดีมาก ดีเยี่ยม** เพิ่มเรื่องมีผลงานต่อเนื่อง 3 ปี **ตลอดจนรักษาผลงานดังกล่าว และมีจุดเด่นด้วย** ประกอบด้วย ดีมาก หมายถึง มีหลักฐานหรือข้อมูล แสดงผลการพัฒนา 3 ปีย้อนหลัง ตลอดจนรักษาผลการพัฒนาดังกล่าว ดีเยี่ยม หมายถึง ต่อยอดจาก ดีมาก และเพิ่ม “การระบุการเป็นตัวอย่างที่ดี (Best Practice) หรือ นวัตกรรม”

การประเมิน SAR

1. การอ่านรายงาน SAR (รายงานการประเมินตนเอง)

ภาพที่ 3 ตัวอย่างรายงานการประเมินตนเองของสถานศึกษา (Self-Assessment Report: SAR) ระดับปฐมวัย และระดับการศึกษาขั้นพื้นฐาน ปีการศึกษา 2563

ที่มา: โรงเรียนบ้านคลองไธสง สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาชลบุรี เขต 2

2. การตรวจสอบหัวข้อใน SAR แบบตรวจสอบรายงานการประเมินตนเอง (SAR) โดยคณะผู้ประเมิน (CO-02)

I
แบบตรวจสอบหัวข้อในรายงานการประเมินตนเองของสถานศึกษา (SAR)
โดยคณะผู้ประเมินภายนอก การศึกษาปฐมวัยและระดับการศึกษาขั้นพื้นฐาน

รหัสสถานศึกษา.....ชื่อสถานศึกษา.....สังกัด.....
ตั้งอยู่ที่.....ตำบล/แขวง.....อำเภอ/เขต.....จังหวัด.....
รหัสไปรษณีย์.....โทรศัพท์.....โทรสาร.....

คำอธิบาย โปรดทำเครื่องหมาย ✓ ในช่อง **มี** หากพบข้อมูล ข้อความ หรือเอกสารตามที่ระบุในประเด็นพิจารณาปรากฏในรายงานการประเมินตนเองของสถานศึกษา (SAR) และทำเครื่องหมาย ✗ ในช่อง **ไม่มี** หากไม่พบข้อมูล ข้อความ หรือเอกสารตามที่ระบุในประเด็นพิจารณาปรากฏในรายงานการประเมินตนเองของสถานศึกษา (SAR)

ประเด็นพิจารณา	ผลการตรวจสอบ		หมายเหตุ
	มี	ไม่มี	
บทสรุปผู้บริหาร			
๑. ผลการดำเนินงาน			
๒. หลักฐานสนับสนุนผลการดำเนินงาน			
๓. แผนพัฒนาเพื่อให้ได้มาตรฐานที่สูงขึ้น			
ข้อมูลพื้นฐานที่สำคัญของสถานศึกษาที่แสดงถึงสภาพการดำเนินงานที่เอื้อต่อกระบวนการบริหารจัดการ การจัดการเรียนการสอน และคุณภาพของเด็ก/ผู้เรียน			
๑. ข้อมูลเกี่ยวกับสถานศึกษา ได้แก่ ที่ตั้ง ประวัติโดยสังเขป การจัดการศึกษา สภาพชุมชน เศรษฐกิจ และสังคม			
๒. โครงสร้างการบริหาร			
๓. ข้อมูลบุคลากร			
๔. ข้อมูลผู้เรียนและผู้สำเร็จการศึกษา			
๕. ข้อมูลหลักสูตรที่จัดการเรียนการสอน			
๖. ข้อมูลอาคารสถานที่			
๗. ข้อมูลแหล่งเรียนรู้ภายในและภายนอกสถานศึกษา			
๘. ข้อมูลอื่นที่เกี่ยวข้อง			
ผลการประเมินตนเองของสถานศึกษา (ถ้าไม่มีระดับการศึกษาใดให้ตัดสินการศึกษานั้นออก)			
การศึกษาปฐมวัย			
มาตรฐานที่ ๑ คุณภาพของเด็ก			

(ปรับปรุงวันที่ ๑ ธันวาคม ๒๕๖๔)

๓

ภาพที่ 4 แบบตรวจสอบหัวข้อในรายงานการประเมินตนเอง

ที่มา: อุทุมพร จามรมาน, 2563

3. ประเมิน SAR รายมาตรฐาน โดยตรวจหาคำที่เกี่ยวข้องกับตัวชี้วัด 5 ตัว

- 1 มีคำหรือข้อความที่เกี่ยวกับ P (เป้าหมาย แผน)
- 2 มีคำหรือข้อความที่เกี่ยวกับ D (การดำเนินงาน)
- 3 มีคำหรือข้อความที่เกี่ยวกับ C (การตรวจสอบ ประเมิน)
- 4 มีคำหรือข้อความที่เกี่ยวกับ A (การปรับปรุง แก้ไข)
- 5 มีคำหรือข้อความที่นำ A ไปสู่ผู้เกี่ยวข้อง

CO - 03 - 2

แนวทางพิจารณา SAR ตามมาตรฐานหลักเกณฑ์ สมศ. และชื่อหลักฐาน
การศึกษาปฐมวัยและระดับการศึกษาขั้นพื้นฐาน
(ชื่อสถานศึกษา)

การศึกษาปฐมวัย

มาตรฐานที่ ๑ คุณภาพของเด็ก

ตัวชี้วัด	แนวทางพิจารณาจาก SAR	✓ (ถ้ามี)
๑. มีการระบุเป้าหมาย คุณภาพของเด็กปฐมวัย	มีข้อความหรือข้อมูล ที่สอดคล้องกับตัวชี้วัด ดังต่อไปนี้	
๒. มีการระบุวิธีพัฒนา คุณภาพของเด็กปฐมวัย อย่างเป็นระบบตาม เป้าหมายการพัฒนา เด็กปฐมวัย	มีข้อความหรือข้อมูล ที่สอดคล้องกับตัวชี้วัด ดังต่อไปนี้	
๓. มีพัฒนาการสมวัย ตามเป้าหมายการ พัฒนาเด็กปฐมวัย	มีข้อความหรือข้อมูล ที่สอดคล้องกับตัวชี้วัด ดังต่อไปนี้	
๔. มีการนำผลประเมิน คุณภาพของเด็กปฐมวัย มาพัฒนาเด็กปฐมวัยให้ มีพัฒนาการสมวัย	มีข้อความหรือข้อมูล ที่สอดคล้องกับตัวชี้วัด ดังต่อไปนี้	
๕. มีการนำเสนอผล การประเมินคุณภาพ ของเด็กปฐมวัยต่อผู้ ที่เกี่ยวข้อง	มีข้อความหรือข้อมูล ที่สอดคล้องกับตัวชี้วัด ดังต่อไปนี้	
สรุปผลประเมิน (ทำเครื่องหมาย ✓ หน้าระดับผลการประเมินที่สถานศึกษาได้รับ) ☐ ควรได้รับการพัฒนาให้เป็นไปตามเกณฑ์ที่กำหนด ○ ปรับปรุง มีการระบุข้อความที่สะท้อนตัวชี้วัดใน SAR จำนวน ๐-๓ ข้อ ○ พอใช้ มีการระบุข้อความที่สะท้อนตัวชี้วัดใน SAR จำนวน ๔ ข้อ ☐ เป็นไปตามเกณฑ์ที่กำหนด ดี มีการระบุข้อความที่สะท้อนตัวชี้วัดใน SAR จำนวน ๕ ข้อ		

ภาพที่ 5 แนวทางพิจารณา SAR ตามมาตรฐานหลักเกณฑ์ สมศ.

ที่มา: อุทุมพร จามรมาน, 2563

5. การเขียนรายงานผลประเมิน SAR ตามแบบฟอร์ม CO-4 ประกอบด้วยหัวข้อย่อยดังนี้

1. ข้อมูลเกี่ยวกับสถานศึกษา
2. ผลประเมิน SAR รายมาตรฐาน และข้อเสนอแนะ
3. ข้อเสนอแนะเพิ่มเติม
4. คำรับรอง
5. การลงนามของผู้บริหารสถานศึกษา

(ร่าง)

รายงานการประกันคุณภาพภายนอก : ผลการประเมิน SAR
ภายใต้สถานการณ์ COVID - 19
การศึกษาปฐมวัยและระดับการศึกษาขั้นพื้นฐาน

รหัสสถานศึกษา.....ชื่อสถานศึกษา.....
สังกัด.....
ระดับการศึกษาที่เปิดสอน.....

ตั้งอยู่เลขที่.....ตำบล/แขวง.....อำเภอ/เขต.....จังหวัด.....
รหัสไปรษณีย์.....โทรศัพท์.....โทรสาร.....
E-mail Website

สำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา
(องค์การมหาชน)

ภาพที่ 6 ตัวอย่างปกรายงาน

ที่มา: อุทุมพร จามรมาน, 2563

โดยสรุปแนวปฏิบัติในการประเมินผลคุณภาพภายนอกภายใต้สถานการณ์ COVID-19 นั้น เป็นการ
ทำงานในของสถานการณ์ที่วิกฤต ซึ่งทาง สมศ. ได้ปรับเปลี่ยนวิธีการทำงานด้านการประเมินคุณภาพภายนอก
ด้วยการนำเทคโนโลยีสารสนเทศมาใช้ให้เกิดประโยชน์มากขึ้น เพื่อให้การประเมินคุณภาพภายนอกมีความ
สะดวกทั้งผู้ประเมินภายนอก และสถานศึกษาที่ต้องรับการตรวจประเมินคุณภาพภายนอก

ส่วนที่ 4 ข้อสังเกตและประสบการณ์ที่ได้จากการตรวจประเมินการประกันคุณภาพของ สถานศึกษาในช่วงระยะเวลา 2 ปีที่ผ่านมา (พ.ศ. 2564 และ พ.ศ. 2565) มีดังนี้

1. รูปแบบการประเมินของสมศ. ที่มีการดำเนินการที่มีความเชื่อมโยงกับนโยบายการประเมินคุณภาพ
ภายนอกภายใต้สถานการณ์ COVID-19 เนื่องจากสมศ. ได้ใช้หลักการทำงานได้อย่างต่อเนื่องถึงแม้ว่าจะอยู่
ในช่วงการแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 จึงได้กำหนดรูปแบบในการประเมินตามบทบาท
หน้าที่ที่ได้รับด้วยการพัฒนาเกณฑ์ วิธีการประเมินคุณภาพภายนอกและทำการประเมินผลการจัดการศึกษา

ด้วยแนวคิดภายใต้สถานการณ์ COVID-19 ที่ทำให้การจัดการเรียนการสอนเปลี่ยนจากการนั่งเรียนในห้องเรียนได้ปรับเปลี่ยนไปเป็นรูปแบบการเรียนการสอนแบบออนไลน์ ดังนั้นวิธีการประเมินคุณภาพภายนอกจึงต้องปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับการประกันคุณภาพภายในของสถานศึกษาและหน่วยงานต้นสังกัด ประกอบกับการประเมินคุณภาพภายนอก ภายใต้สถานการณ์ COVID-19 ทางสมศ.ได้กำหนดแบ่งเป็น 2 ระยะ คือ ระยะแรก เป็นการประเมิน SAR และ ระยะสอง เป็นการประเมินจากการตรวจเยี่ยม (Site Visit) โดยเป็นไปตามความสมัครใจของสถานศึกษา และการประเมินผลการวิเคราะห์ SAR ของสถานศึกษา ซึ่งส่งผ่านหน่วยงานต้นสังกัดตามกฎหมายกระทรวงการประกันคุณภาพการศึกษา พ.ศ. 2561 เป็นหลักสำคัญ สำหรับการประเมินคุณภาพภายนอกในปัจจุบันที่กำลังดำเนินการยังคงใช้รูปแบบการประเมินดังกล่าวนี้

2. รายงานการประเมินตนเองประจำปีของสถานศึกษา (Self-Assessment Report: SAR) ที่ส่งผ่านหน่วยงานต้นสังกัดมาสู่ระบบการประเมินของสมศ. จากที่ได้ตรวจการประกันคุณภาพภายนอกพบว่าสถานศึกษาได้จัดทำรูปแบบรายงานการประเมินตนเองที่มีแบบฟอร์มเดียวกันเป็นหลัก การจัดทำรูปแบบนั้นมีองค์ประกอบภายในเล่มดังนี้ ตอนที่ 1 สรุปข้อมูลเกี่ยวกับสถานศึกษา โดยเป็นข้อมูลทั่วไปและข้อมูลสำคัญของสถานศึกษา สิ่งที่พบสถานศึกษาส่วนใหญ่จะไม่ได้ระบุโครงสร้างของการจัดองค์การ ตอนที่ 2 บทสรุปผลการประเมินตนเองของสถานศึกษา (SAR) ในระดับปฐมวัย และระดับการศึกษาขั้นพื้นฐาน ตอนที่ 3 ข้อมูลพื้นฐานของสถานศึกษา เป็นการระบุถึงข้อมูลที่เกี่ยวข้องของสถานศึกษาโดยภาพรวม ตั้งแต่ข้อมูลทั่วไปจนถึงอัตลักษณ์ของสถานศึกษา ตอนที่ 4 ผลการประเมินตนเองของสถานศึกษาในระดับปฐมวัย และระดับการศึกษาขั้นพื้นฐาน โดยยึดมาตรฐานของแต่ละระดับเป็นตัวกำหนด ซึ่งแต่ละระดับจะมีทั้งหมด 3 มาตรฐาน และจะปิดท้ายด้วย จุดอ่อน/ปัญหา จุดเด่น/จุดแข็ง และแนวทางการพัฒนาของสถานศึกษา ตอนที่ 5 การเปรียบเทียบค่าเป้าหมายกับผลการประเมินตนเองของสถานศึกษา และภาคผนวก คณะผู้จัดทำ ข้อเสนอแนะพบว่า การจัดทำรูปแบบรายงานมีความปรารถนาและรายละเอียดที่แตกต่างกันในเชิงเนื้อหาและข้อมูลในภาคผนวก

3. กรอบที่กำหนดในการประเมินโดยยึดโยงกับมาตรฐานการศึกษาของสถานศึกษา จากการตรวจในระยะแรก การประเมินตนเอง พบว่า แนวทางการพิจารณา SAR ของสถานศึกษาตามหลักเกณฑ์ของสมศ. (CO-3) จะกำหนดการประเมิน SAR รายมาตรฐานของระดับการศึกษาปฐมวัย ที่ประกอบด้วย มาตรฐานที่ 1 คุณภาพของเด็ก มาตรฐานที่ 2 กระบวนการบริหารและการจัดการ และมาตรฐานที่ 3 การจัดประสบการณ์ที่เน้นเด็กเป็นสำคัญ และระดับการศึกษาขั้นพื้นฐาน ที่ประกอบด้วย มาตรฐานที่ 1 คุณภาพของผู้เรียน มาตรฐานที่ 2 กระบวนการบริหารและการจัดการ และมาตรฐานที่ 3 กระบวนการจัดการเรียนการสอนที่ผู้เรียนเป็นสำคัญ โดยตรวจหาคำที่เกี่ยวข้องกับตัวชี้วัด 5 ตัวของแต่ละมาตรฐานนั้น ๆ ภายใต้หลักการของ PDCAA สำหรับการดำเนินการตรวจในส่วนนี้ต้องควบคู่กับการพิจารณาเนื้อหาภายในเล่มรายงานการประเมินตนเอง (SAR) ของสถานศึกษา

4. ผลการดำเนินงานของสถานศึกษากับการระบุการเป็นตัวอย่างที่ดี (Best Practice) หรือ มีนวัตกรรม พบว่า สถานศึกษาส่วนมากจะมีผลการดำเนินงานที่ยังไม่มีหลักฐานที่แสดงถึงการเป็นตัวอย่างที่ดี (Best Practice) หรือ มีนวัตกรรม สำหรับโรงเรียนที่มีผลงานนวัตกรรมจะระบุเป็น QR-Code ไว้ในผลการประเมินตนเองของสถานศึกษา หรือภาคผนวก และข้อสังเกตเพิ่มเติมในกรณีที่สถานศึกษาไม่ได้ระบุอาจจะเป็นไปได้ว่า สถานศึกษายังไม่มีความเข้าใจในเรื่องของการเขียนในการระบุถึงการเป็นตัวอย่างที่ดี (Best Practice) หรือ มีนวัตกรรม ดังนั้นในส่วนผู้ที่รับผิดชอบในการประเมินคุณภาพภายนอก ควรต้องให้ความรู้และความเข้าใจเพิ่มเติมอย่างต่อเนื่องจากที่ได้ดำเนินการมาแล้วให้กับสถานศึกษา

5. วิสัยทัศน์ของผู้บริหารสถานศึกษาต่อการประกันคุณภาพภายในของสถานศึกษา เป็นข้อสังเกตที่ได้จากการตรวจประเมินตนเองจากรายงานการประเมินตนเองประจำปีของสถานศึกษา พบว่าสถานศึกษาที่มีการจัดทำรูปเล่มที่ผู้อำนวยการสถานศึกษาได้ลงไปถึงในรายละเอียดที่จะต้องนำเทคโนโลยีสารสนเทศ อาทิ เช่น ช่องทางเข้าถึงเอกสารต่าง ๆ ด้วย QR-Code, Line, Facebook และ website ของสถานศึกษา ซึ่งจะมีส่วนช่วยในการบริหารจัดการด้านเอกสารสำหรับผู้สนใจในการเข้าถึงเอกสารต่าง ๆ ของสถานศึกษาที่เผยแพร่ได้ ซึ่งเป็นการแสดงถึงวิสัยทัศน์การทำงานของผู้บริหารสถานศึกษาในการนำเทคโนโลยีสารสนเทศมาใช้ในการทำงานการประกันคุณภาพภายในของสถานศึกษา

ดังนั้น จากส่วนที่ 1 แนวคิด หลักการ และเหตุผลของการประเมินคุณภาพภายนอกของ สำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา (องค์การมหาชน) ภายใต้สถานการณ์ COVID-19 ส่วนที่ 2 นโยบายการประเมินคุณภาพภายนอกภายใต้สถานการณ์ COVID-19 และการปฏิบัติหน้าที่ของผู้ประเมินภายนอกสมศ. ส่วนที่ 3 วิธีการประเมินคุณภาพภายนอกสอดคล้องกับการประกันคุณภาพภายในของสถานศึกษาและหน่วยงานต้นสังกัด และส่วนที่ 4 ข้อสังเกตและประสบการณ์ที่ได้จากการตรวจประเมินการประกันคุณภาพของสถานศึกษาในช่วงระยะเวลา 2 ปีที่ผ่านมา (พ.ศ. 2564 และ พ.ศ. 2565) จึงได้กำหนดกรอบแนวทางใหม่โดยมีข้อเสนอแนะสำหรับกรอบประเมินรอบใหม่ เพื่อให้สถานศึกษาเน้นการระบุข้อมูลในเล่ม SAR ให้ชัดเจน ดังนี้

1. มิติการขับเคลื่อนนวัตกรรมในเชิงระบบและนวัตกรรมการจัดการเรียนรู้ หากสถานศึกษามีผลงานกิจกรรมที่แสดงให้เห็นถึงนวัตกรรม หรือตัวอย่างที่ดี ขอให้สถานศึกษาระบุในท้ายเล่มของ SAR ให้เห็นชัดเจน สำหรับแนวทางการสนับสนุนและช่วยเหลือสถานศึกษานั้น สมศ. อาจต้องให้ความรู้ ความเข้าใจเพิ่มเติมอย่างต่อเนื่องจากที่ได้ดำเนินการแล้ว ในส่วนของกลไก และวิธีการดำเนินการ เพื่อให้สถานศึกษาสามารถระบุการเป็นตัวอย่างที่ดี (Best Practice) หรือนวัตกรรมได้มีความชัดเจนยิ่งขึ้น

2. มิติการรายงานผลการดำเนินงานในแต่ละมาตรฐานการศึกษาของสถานศึกษา ขอให้เพิ่มการทำตารางเปรียบเทียบให้เห็นถึงเป้าหมายที่ตั้งไว้กับผลดำเนินงาน และมีการวิเคราะห์ถึงการบรรลุผลสำเร็จ และการไม่บรรลุผลสำเร็จ ถึงแม้ว่าการรายงานการประเมินตนเองจะได้กำหนดไว้ตอนที่ 5 การเปรียบเทียบค่าเป้าหมายกับผลการประเมินตนเองของสถานศึกษาแล้วก็ตาม แต่ก็ยังพบว่าสถานศึกษาบางแห่งยังไม่ได้ระบุให้เห็นการเปรียบเทียบที่เห็นได้อย่างชัดเจน สมศ. อาจต้องให้ความรู้ ความเข้าใจเพิ่มเติมอย่างต่อเนื่องจากที่ได้

ดำเนินการแล้ว เนื่องจากมาตรฐานการศึกษาของสถานศึกษา เป็นหลักสำคัญของการใช้เป็นกรอบการประเมินของสถานศึกษา

3. มิติการส่งเสริมและสนับสนุนในการพัฒนาสถานศึกษา ขอให้มีการระบุข้อความส่วนท้ายในเล่ม SAR ว่าสถานต้องการความช่วยเหลือในด้านใดมากที่สุด เพื่อสะท้อนให้เห็นถึงสิ่งที่ทางระดับนโยบายของหน่วยงานต้นสังกัดเข้ามาแก้ปัญหาให้ตรงกับบริบทและสภาพของแต่ละสถานศึกษา ด้วยเหตุผลการระบุความต้องการที่ช่วยเหลือในระดับความต้องการที่แท้จริงของสถานศึกษา สมศ. จะได้นำข้อเสนอที่ต้องการความช่วยเหลือส่งต่อไปให้คณะรัฐมนตรี และฝ่ายที่ต้องรับผิดชอบในการส่งเสริมและสนับสนุนในการพัฒนาสถานศึกษาต่อไป

สรุปและข้อเสนอแนะ

สำหรับสำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา (องค์การมหาชน) ในช่วงระหว่างและหลังสถานการณ์สถานการณ์ COVID-19 ได้มีการดำเนินงานดังนี้ 1) แนวทางการประเมินและแนวปฏิบัติในการประเมินผลการประกันคุณภาพการศึกษาภายนอกหลังสถานการณ์ COVID-19 มีที่มาจากแนวคิดหลักการ และเหตุผลของการประเมินคุณภาพภายนอกของ สำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา (องค์การมหาชน) ภายใต้สถานการณ์ COVID-19 ด้วยหลักการการเว้นระยะห่างและการใช้รูปแบบการประเมินผลด้วยการนำเทคโนโลยีสารสนเทศเข้ามาใช้ในการบริหารจัดการด้วยการกำหนดรูปแบบในการทำงานภายใต้สถานการณ์วิกฤต 2) นโยบายการประเมินคุณภาพภายนอกภายใต้สถานการณ์ COVID-19 และการปฏิบัติหน้าที่ของผู้ประเมินภายนอกสมศ. ได้ดำเนินการตามกฎหมายแม่บททางการศึกษา พระราชบัญญัติกฤษฎีกาจัดตั้ง สมศ. 2543 ในส่วนของบทบาทหน้าที่ของสมศ. และกฎกระทรวงการประกันคุณภาพการศึกษา พ.ศ. 2561 ในระดับการปฏิบัติงานของสมศ. ที่มีต่อสถานศึกษา และ 3. วิธีการประเมินคุณภาพภายนอกสอดคล้องกับการประกันคุณภาพภายในของสถานศึกษาและหน่วยงานต้นสังกัด เพื่อให้สถานศึกษาได้ดำเนินการตามที่สมศ. กำหนดด้วยวิธีการทำงานร่วมกันภายใต้สถานการณ์ COVID-19

สำหรับข้อเสนอแนะที่ได้จากข้อสังเกตและประสบการณ์ที่ได้จากการตรวจประเมินการประกันคุณภาพของสถานศึกษาในช่วงระยะเวลา 2 ปีที่ผ่านมา (พ.ศ. 2564 และ พ.ศ. 2565) เพื่อการศึกษา วิธีการแนวทางการประเมินและแนวปฏิบัติที่ดำเนินการโดยสำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา (สมศ.) จากสถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 (COVID-19) มีดังนี้

สำหรับในส่วนของสมศ. การประเมินผลการประกันคุณภาพการศึกษาภายนอกควรมีแนวทางใหม่ ซึ่งจากข้อสังเกตและประสบการณ์ที่ได้จากการตรวจประเมินการประกันคุณภาพของสถานศึกษา จึงได้กำหนดกรอบแนวทางใหม่โดยมีข้อเสนอแนะสำหรับกรอบประเมินรอบใหม่ เพื่อให้สถานศึกษาเน้นการระบุข้อมูลในเล่ม SAR ให้ชัดเจน ดังนี้ 1) มิติการขับเคลื่อนนวัตกรรมในเชิงระบบและนวัตกรรมจัดการเรียนรู้ โดยให้ความรู้ และความเข้าใจเพิ่มเติมอย่างต่อเนื่องจากที่ได้ดำเนินการมาแล้วให้กับสถานศึกษา 2) มิติการรายงาน

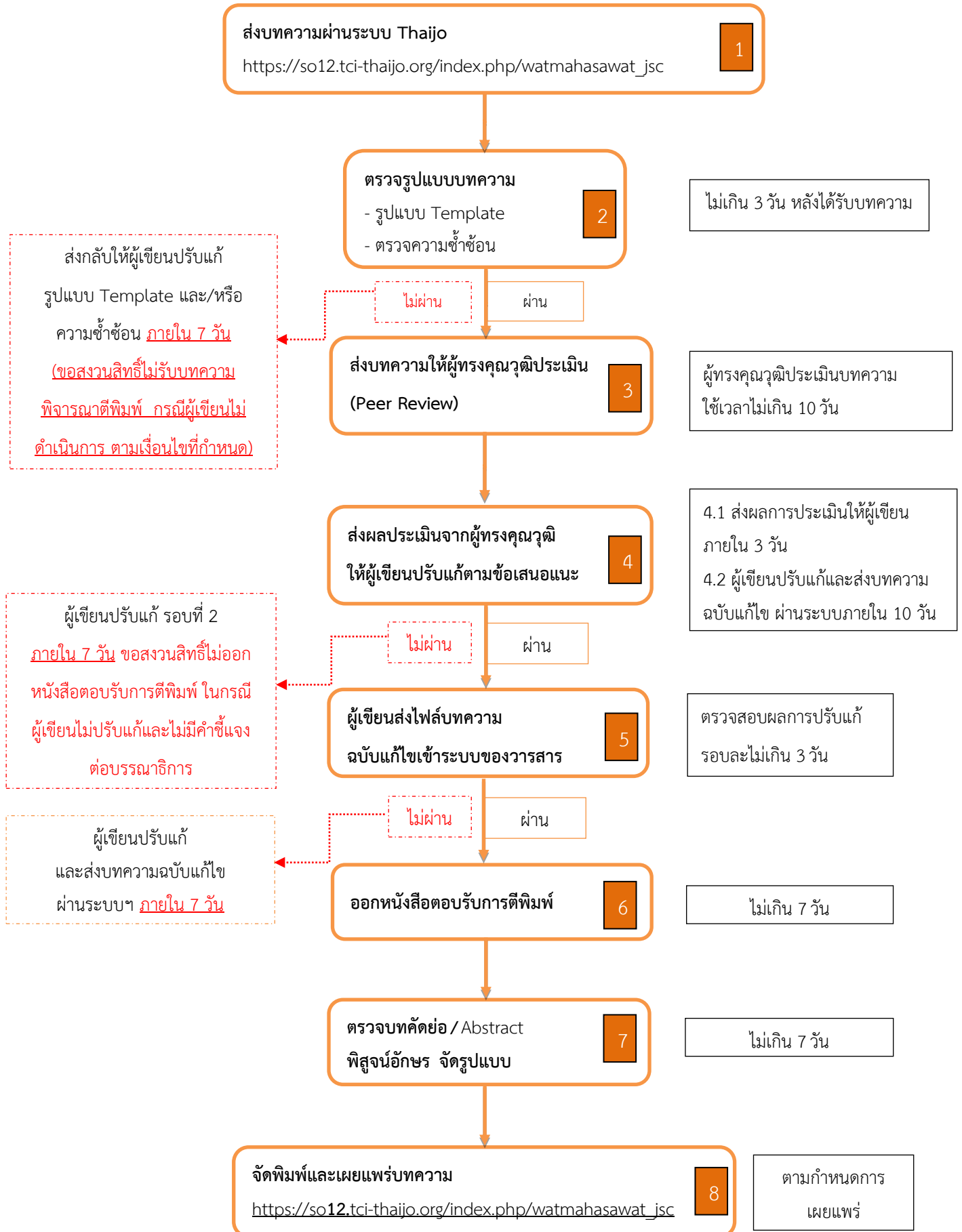
ผลการดำเนินงานในแต่ละมาตรฐานการศึกษาของสถานศึกษา โดยให้ความรู้ และความเข้าใจเพิ่มเติมอย่างต่อเนื่องจากที่ได้ดำเนินการมาแล้วให้กับสถานศึกษาด้วยวิธีการเขียนเพื่อให้ตอบเป้าหมายที่ได้กำหนดไว้ในแต่ละมาตรฐานการศึกษา และ 3) มิติการส่งเสริมและสนับสนุนในการพัฒนาสถานศึกษา โดยให้ความรู้ และความเข้าใจเพิ่มเติมอย่างต่อเนื่องจากที่ได้ดำเนินการมาแล้วให้กับสถานศึกษา เพื่อให้สถานศึกษากำหนดสิ่งที่ต้องการในการทำงานที่มีความจำเป็นเร่งด่วน

สำหรับในส่วน of สถานศึกษามีข้อเสนอแนะสำหรับกรอบประเมินรอบใหม่ เพื่อให้สถานศึกษาเน้นการระบุข้อมูลในเล่ม SAR ให้ชัดเจน ดังนี้ 1. การระบุผลงานที่เป็นตัวอย่างที่ดี (Best Practice) หรือ มีนวัตกรรม ซึ่งสถานศึกษาควรระบุให้เห็นถึงผลงานที่เกิดขึ้นอย่างชัดเจน และ 2. สถานศึกษาควรใช้ช่องทางเข้าถึงเอกสารต่าง ๆ ด้วย QR-Code, Line, Facebook และ website ของสถานศึกษาให้มากยิ่งขึ้น ซึ่งจะมีส่วนช่วยในการบริหารจัดการด้านเอกสารสำหรับผู้สนใจในการเข้าถึงเอกสารต่าง ๆ ของสถานศึกษาที่เผยแพร่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

บรรณานุกรม

- กฎกระทรวงการประกันคุณภาพการศึกษา พ.ศ. 2561. (23 กุมภาพันธ์ 2561). *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่มที่ 135 ตอน 11 ก หน้า 3-5.
- นันทนา หงวนตัด. (2563) นโยบายการประเมินคุณภาพภายนอกภายใต้สถานการณ์ COVID – 19 และการปฏิบัติหน้าที่ของผู้ประเมินภายนอก สมศ. *การอบรมเชิงปฏิบัติการสำหรับผู้สมัครเข้ารับการคัดเลือก เพื่อให้การรับรองเป็นผู้ประเมินภายนอก ครั้งที่ 1*. โรงแรมมิราเคิล แกรนด์ คอนเวนชั่น.
- พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542. (19 สิงหาคม 2542). *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่มที่ 116 ตอน 74 ก หน้า 14.
- พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ (ฉบับที่ 4) พ.ศ. 2562. (1 พฤษภาคม 2562). *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่มที่ 136 ตอน 57 ก. หน้า 51.
- พระราชกฤษฎีกาจัดตั้งสำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา.พ.ศ.2543. (3 พฤศจิกายน 2543). *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่มที่ 117 ตอน 99 ก หน้า 15.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2555). *พจนานุกรมศัพท์ศึกษาศาสตร์*. อรุณการพิมพ์.
- โรงเรียนบ้านคลองโอง. (2563). *รายงานการประเมินตนเองของระดับปฐมวัยและระดับการศึกษาขั้นพื้นฐาน ปีการศึกษา 2563*. สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาชลบุรี เขต 2.
- สำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา. (2563). *คู่มือประเมินภายนอกภายใต้สถานการณ์ COVID-19*. สำนักงาน.

อุทุมพร จามรมาน. (2563). การประเมินคุณภาพภายนอกภายใต้สถานการณ์ COVID-19. *การอบรมเชิงปฏิบัติการสำหรับผู้สมัครเข้ารับการคัดเลือกเพื่อให้การรับรองเป็นผู้ประเมินภายนอก ครั้งที่ 1*. โรงแรมมิราเคิล แกรนด์ คอนเวนชั่น.

หมายเหตุ: กระบวนการพิจารณาบทความตั้งแต่ผู้เขียนส่งบทความเข้าระบบ ขั้นตอนที่ 1-6 ใช้เวลาประมาณ 1 เดือน ในการออกหนังสือตอบรับการตีพิมพ์ (ผู้เขียนต้องปรับแก้บทความตามกำหนด)